

VIGILIA

2007 / 10



„Emlékezet és kiengesztelődés”

VÁRSZEGI ASZTRIK: **Kiengesztelődésünk
és megbékélésünk útja**

PUSKÁS ATTILA: **Emlékezet és kiengesztelődés**

KÁLMÁN PEREGRIN: **Megállapodás-tervezet 1956-ból**

GÁRDONYI MÁTÉ: **Magyar teológusok útkeresése
a szocializmus évtizedeiben**

Beszélgetés Józef Puciłowskival

TRINGER LÁSZLÓ: **Bocsánat és kiengesztelődés**

VETŐ MIKLÓS: **Lustiger bíboros emlékezetére**

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Boldogok a békességszerzők	721
----------------	----------------------------	-----

„EMLÉKEZET ÉS KIENGESZTELŐDÉS”

VÁRSZEGI ASZTRIK:	Kiengesztelődésünk és megbékélésünk útja	722
PUSKÁS ATTILA:	Emlékezet és kiengesztelődés	728
KÁLMÁN PEREGRIN:	Megállapodás-tervezet 1956-ból	739
GÁRDONYI MÁTÉ:	Magyar teológusok útkeresése a szocializmus évtizedeiben	749

SZÉPÍRÁS

KRUPP JÓZSEF:	Időtöredékek. Rakovszky Zsuzsa: <i>Visszaút az időben. Versek 1981–2005 (esszé)</i>	759
SZEGEDI-SZABÓ BÉLA:	Ki emlékszik...; Ha majd a benti... (versek)	769
HALMAI TAMÁS:	Az értéktől a rendig. Gergely Ágnes <i>Gyújtópont</i> című verséről (esszé)	770
URI ASAF:	Székely Magda nyugalma (versek)	772

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

KÁLMÁN PEREGRIN:	Józef Puciłowskival. Múltfeltárás Lengyelországban	774
------------------	--	-----

MAI MEDITÁCIÓK

TRINGER LÁSZLÓ:	Bocsánat és kiengesztelődés	779
-----------------	-----------------------------	-----

DOKUMENTUM

KERESZTY RÓKUS:	Két ciszterci életáldozata. ‘Sigmond Lóránt levelei Brenner János Anasztázhoz	789
-----------------	---	-----

NAPJAINK

VETŐ MIKLÓS:	Lustiger bíboros emlékezetére	794
--------------	-------------------------------	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	796
---	-----

Boldogok a békeségszerzők

Egy közlekedési balesetben, ha nem történt személyi sérülés, csak összekocant az úton két jármű, akkor szinte mindig ugyanaz a folytatás. A két sofőr összeszólalkozik. Mindkettő a saját szemszögéből magyarázza a történeteket, és bizonygatja: nem ő volt a hibás, hanem a másik. A tárgyak ütközését az emberek összeütközése követi. Tudják-e tisztázni, hogy mi is történt valójában? Melyikük volt a felelős a balesetért, vagy talán mindketten hibáztak?

A jelenet ismétlődik globális méretekben is. Térben, az érintettek számát tekintve: családok és társadalmak, régiók és kontinensek szintjéig. Időben pedig: átfogja az emberiség és az egyesek történelmét is. Békére és szeretetre, elismerésre és harmóniára vágyik mindenki — mégis újra meg újra kitör a viszálykodás, az ellenségeskedés, egymás ellen fordulnak az emberek, a politikai hatalmak. Félelmes hajlam van bennünk a rosszra, az önzésre, a gyűlöletre kicsiben és nagyban: a magánélet szférájától kezdve a népi társításig és a háborúig, a diktatúráig és a terrorizmusig.

Hogyan lehet ezt elkerülni, az emberben rejlő jószágot felszabadítani, jóval győzni le a rosszat? Hiszen a jóra vagyunk teremtvé, együttérzésre, gondoskodásra, békére és kiengesztelődesre: rá vagyunk utalva, „rászorulunk” egymásra.

A közelmúlt történelmében szerte a világon számos példát láthatunk arra, hogy egy igazságtalan diktatúra összeomlása után nem áll helyre magától a jogrend, a társadalmi béke. Még hosszú ideig társadalmi szintű terápiára, gyógyulásra van szükség, hogy igazságosság szülessen, de a megtérés és a megbocsátás szellemében, nehogy az elnyomás kegyetlenségét a bosszúé váltsa fel. Az apartheid bukása után Dél-Afrikában felállították az *Igazság és Kiengesztelődes Bizottságát*. El tudták kerülni a véres leszámolást, de a bűnösök kritikátlan és igazságtalan fölmentését is. Egyszóval: megküzdöttek a felszabadulás utáni korszakot is, immár a benső, morális szabadulás folyamataként, az igazságtétel és a kiengesztelődes jegyében. „Megtisztították emlékezetüket”, amely egyaránt ránehezedett a vétkekre és az áldozatokra. Így nyílik reményük arra, hogy tisztábban, a múlt terhéből megszabadulva adják át a jövőt a következő nemzedéknek.

Hazai tájainkon a morális megtisztulás terápiája elmaradt a rendszerváltozás után. Pedig csak a múltnak az igazságosság és a kiengesztelődes jegyében való feldolgozásával remélhetünk megbékélt, boldogabb jövőt magunknak és az utánunk jövőknek.

Kiengesztelődésünk és megbékélésünk útja

VÁRSZEGI ASZTRIK

1946-ban született Sopronban. Bencés szerzetes, püspök, pannonthalmi főapát. Legutóbbi írását 2006. 12. számunkban közzöltük.

A lengyel állampárti szocializmusból Szent Péter székét elfoglaló II. János Pál pápa szinte minden megnyilatkozásában és tanításában ott van a keresztény örömhír elengedhetetlen előfeltétele, alkotóeleme: a bűnbánat, hibáink és bűneink beismerése, megvallása, és természetesen ennek gyümölcse is: az Isten megbocsátásából, a kiengesztelődésből fakadó öröm és béke, az egyén és a közösség újrakezdésének távlata. Erről beszél a Nagy Jubileumi Év előkészítésére kiadott *Tertio millennio adveniente* apostoli levelében a pápa (1994), továbbá erre utalt már korábban, 1991. augusztus 20-án a budapesti Hősök terén elmondott beszédében is, amely kifejezetten hozzánk szólt. Sorrendben Budapest az első, egyetemes-ségben azonban az apostoli levél a fontosabb.

Rövid tanulmányunkban nem kívánunk mást tenni, mint az elmúlt évek egyházi dokumentumai, részben magyar egyházi dokumentumok tükrébe tekinteni, hogy a ma cselekvésére nézve is eligazítást, bátorítást és útmutatást nyerjünk a részben még feloldatlan és sürgető kérdésekben. A cél a tisztánlátás, a belátás és megvalósítás elősegítése, végső soron a kiengesztelődés és béke ajándékának megszerzése, ami nélkül csonka maradna keresztény életünk.

II. János Pál pápa megnyilatkozásai

II. János Pál pápa a *Tertio millennio adveniente* kezdetű apostoli levelében az ezredváltás történelmi alkalmát használja fel tanításra, útmutatásra. A kereszténység a harmadik évezredre készülve, a második keresztény évezred végén egyre jobban tudatára ébredt gyermekei bűnének, és megemlékezett mindarról, amivel a történelem folyamán eltávolodtak Krisztustól és az evangéliumi lelkülettől, így a világ számára „ellentánúságot tettek és botrányt okoztak” (33.).

A pápa emlékezetbe idézi az egyházi hagyomány sokszor idézett megfogalmazását: „Az Egyház Krisztussal való kapcsolatából következően szent, mégsem fárad bele a bűnbánatba: Isten és az emberek előtt mindig sajátjának ismeri el a bűnös gyermekeket. Erről mondja a *Lumen gentium*: »Az Egyház, mely bűnösöket

foglal magába, egyszerre szent és folytonosan megtisztulásra is szorul, a bűnbánat és megújulás útját járja szüntelen» (33.). Ezért az új évezred küszöbén az egyház sürgeti gyermekeit, hogy „tisztuljanak meg a bűnbánatban a tévedésektől, a hűtlenségtől, az állhatatlanságtól és a késedelmes szívűségtől. A tegnap bukásainak beismerése a hűség és a bátorság tette, mely segít erősíteni hitünket, s figyelmesebbé és készségesebbé tesz a ma nehézségeinek és kísértéseinek leküzdésére” (33.).

Ezt követően a pápa felsorolja azokat a bűnöket, amelyeket Isten népe egysége ellen elkövettünk el, és amelyek ma is éreztetik hatásukat, ezért „elégtételt kell adnunk értük, nagyon kérve Krisztus bocsánatát” (34.).

Ha az egyház önvizsgálatot tart, nemcsak bűnei tudatosodnak, amelyeket meg kell bánnia, hogy kiengesztelődjék saját múltjával, „feledve, ami mögötte van”, és „nekifeszüljön az előtte lévő” küldetésnek, hanem rátalál annak örömteli tapasztalatára is, hogy „az első évezred Egyháza a vértanúk véréből született: »a vértanúk vére — a keresztények magvetése«. Nagy Konstantin császár intézkedései nem biztosíthatták volna az Egyháznak azt a kibontakozását, ami az első évezredben történt, ha nem lett volna a vértanúk magvetése és az első keresztény nemzedékek szent öröksége. A második évezred végén az Egyház újra a vértanúk egyháza lett. A papokat, szerzeteseket és laikusokat ért üldözések a világ legkülönbözőbb részein vértanúk vérének nagy magvetését végezték. Miként VI. Pál az ugandai vértanúk szenttéavatásakor mondott homíliájában kiemelte, a Krisztus melletti vérontással tett tanúság a katolikusok, ortodoxok, anglikánok és protestánsok közös öröksége lett” (37.).

Ezt a tanúságtételt nem szabad elfelejteni. Fel kell tárni, meg kell örökíteni, ahogy az ősegyház az első századokban üldözések közepette is megtette azt, és gondoskodott arról, hogy martirológiumokban megörökítsék a vértanúk tanúságtételét. Folytatni is kell a gyűjtő munkát, hisz a Krisztus mellett tanúságtevők száma az egyház története során és ma is igen nagy.

„A legnagyobb tisztelet, amellyel a helyi egyházak a harmadik évezred küszöbén Krisztust megtisztelhetik, annak bizonyossága lesz, hogy a Megváltó mindenható jelenléte a hit, a remény és a szeretet gyümölcseit termi sok-sok nyelvhez és fajhoz tartozó férfiban és nőben, akik a keresztény hivatás legkülönbözőbb formáiban követték Krisztust” — írja II. János Pál pápa (37.).

Ebben az ugyan később kifejtett, de korábban is ismert mélyebb összefüggésben értelmezhetők azok a mondatok, amelyeket a pápa 1991. augusztus 20-án Budapesten a katolikus magyar hívőknek mondott. Okfejtése ez volt: ha a katolikus magyar egyház hivatásához hű akar maradni, és a „nemzet épületét” is meg akarja tartani, akkor ismernie kell a régmúltját is, Szent István királya örökségét, de ismernie kell közelmúltját is, amely egy nemzet és a

kereszténység számára is a nagy próbatétel ideje volt: „Mindnyájan tudjátok, milyen sok támadás érte ezt a házat különféle időkben a külső ellenségek részéről, és azt is, hogy mennyi nehézséggel kellett megbirkóznia a belső feszültségek és megosztottságok miatt. Ma Magyarországon új helyzet állt elő, most nem fenyegetik külső ellenségek. Ez egyedülálló lehetőséget nyújt az ősoktól épített ház megerősítésére” (4.). Tanítását így folytatja a pápa: „Az Úr Krisztus — az út, az igazság és az élet — az a szilárd szikla, amelyre maradandóan lehet építeni. Magyarország felszabadult a külső elnyomástól; eljött az óra, amikor meg kell szabadulnia a lelki rabszolgaság különféle formáinak belső kötelékeitől is. A béke neve igazságosság, szolidaritás és szeretet” (4.). „Mennyien vannak köztetek, akik az üldözés alatt is kitartóan megőrizték a hitet! Az ő tanúságtételük ma hatalmas ösztönzést ad a közösség minden tagjának, egyrészt arra, hogy Krisztussal egységben maradjon, másrészt pedig arra, hogy az új és annyira szükséges evangelizálásnak bátor és meggyőződéses apostola legyen” (5.).

A Magyar Katolikus Püspöki Kar megnyilatkozásai

A ma és a holnap evangelizálásának feltétele történelmünk, vele magyar „üdvösségtörténetünk” ismerete, a tanúságtévők példájának ismerete. Ennek a gondolatnak továbbvitele és bővebb kifejtése olvasható a Magyar Katolikus Püspöki Kar által *Igazságosabb és testvériesebb világot!* címmel közreadott körlevelében (1996). A fenti gondolatsorhoz kapcsolható a körlevél 97. pontjában megfogalmazott gondolata: „*Nem tudunk még megfelelően szembenézni múltunkkal: az elmúlt évek eseményeinek tényfeltáró munkája is jórészt elvégzetlen, még inkább hiányzik azonban az, hogy a keletkezett sebek, igazságtalanságok és torzulások káros következményeiből kigyógyuljon egyén és társadalom.*”

A püspökök érezték ezt, és ki is fejezték, hogy az egyház sebének begyógyulása, a kiengesztelődés egyúttal a magyar társadalom gyógyulását, kiengesztelődését is szolgálja. A munka sajnos „jórészt elvégzetlen” maradt a következő években is. 2005 tavaszán ismét fellángolt a társadalmi vita, amelyet aztán az írott sajtó felkapott, és a társadalmi vita erőteljesen politikai színezetet kapott. Ekkor a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia tagjai szükségesnek látták egy újabb nyilatkozat közzétételét. Ez a nyilatkozat is ad rövid történeti áttekintést. Felhívja a figyelmet arra, hogy az ügynökkérdés, mely az állampárti diktatúra kísérőjelenése volt, nem csupán egyházi, hanem össztársadalmi probléma. A nyilatkozat elismeri, hogy az elmúlt évtizedek egyházüldözésében nemcsak olyanok voltak, akik példaszerűen és hőiesen álltak ki katolikus hitük mellett, akikre az egyház tisztelettel tekint, hanem voltak, akik „összeroppantak a zaklatások súlya alatt, vagy éppen valamilyen emberi gyengeségük folytán zsarolhatóvá váltak, ezért vállalkoztak az együttműködésre. Ők tehát minden-

képpen áldozatai lettek egy olyan embertelen rendszernek, amelynek létrehozói és fenntartói lehet, hogy ma is politikai közhatalmat gyakorolnak. Ezeknek a politikusoknak nincs erkölcsi alapjuk arra, hogy a beszervezetteket elítéljék. A beszervezettek között bizonyára voltak olyan papok, szerzetesek és világiak, akik sajnos, ártó szándékkal, súlyosan vétettek embertársaik ellen. Tetteikért kérjük a sértettek és Isten bocsánatát.”

Ezt követően a nyilatkozat az ügynökkérdés politikai beágyazottságáról szól, elutasítja a szeretetlen számonkérést, felelősségre vonást, annak ellenére, hogy tudja, vannak még ma is olyanok, akik adósak a bocsánatkéréssel, de a krisztusi szeretet szellemében mégsem vonhatjuk őket felelősségre. *„El ne ítéljete senkit, hogy titeket se ítéljenek el”* (Lk 6,37). Különbőséget tesz a nyilatkozat a politikusok és az egyházi személyek szerepe között, ez utóbbiak „nem viselnek közjogi tisztségeket”. Végül summázza, hogy „az ügynökmúlt már nem ismerhető meg a maga teljes valóságában”. A 2005 tavaszán keletkezett társadalmi vita „nem szolgál másra, mint az Egyház elleni támadásra és az egyházi személyek lejáratására”.

Közel múltunk történetének vázlatos áttekintése

A kommunista diktatúra 1945, a II. világháború befejezését követő esztendőekben, majd a pártállamként nevezett korszakban tragikus csapdát állított a keresztények, a magyar katolikus egyház elé. Ha a katolikus egyház kezdetben azonnal leleplezi a hazugságot, a szólamokat, nem száll bele a hatalmi játékba, akkor rövid időn belül lehetetlenné teszi saját intézményrendszerét, hívei helyzetét. Arra, ami a keresztényekre várt, kevesen gondolhattak a valóságnak megfelelően, mert nem ismerhették. A másik lehetőség: belemerészkedik a diplomáciai és hatalmi játékba, elcsúsztatja a hazugság álságos beszédmódját, majd engedve a zsarolásnak, csábításnak, különféle fondorlatoknak, együttműködő, lojális lesz. Kiszolgálja azt a hatalmat, amelynek célja végső soron léte, az általa képviselt értékek lejáratása és megsemmisítése, teszi ezt abban a reményben, hogy átmenti önmagát, illetve egy maradékot. Ez a „konstantini korszak” egyházának ismétlődő csapdája és tragédiája nagyban és kicsiben egyaránt. Az már csupán történelmi részletkérdés, hogy az egyházon erőt venni akaró rendszert a diktatúra melyik válfajának mondják, nemzeti szocializmusnak vagy kommunizmusnak.

Az erőszakkal, szovjet katonai hatalommal létrehozott Magyar Népköztársaság térdre kényszerítette a Magyar Katolikus Püspöki Kart, és megalázó egyezséget kötött vele 1950. augusztus 29-én. Ennek a kiszolgáltatásban fogant egyezménynek volt a következő többek között a szerzetesrendek feloszlata, illetve a négy szerzetesrend megmaradása is. Ahogy ezek a szűkre szabott keretek kialakultak, a hatalom nem elégedett meg elért eredményeivel, elkezdődött a „törvényes keretek” között meghagyott katoli-

kus egyház ellehetetlenítése és a hivatalos kereteken kívülre szorított tagjainak a feltérképezése, majd súlyosabb retorziók alkalmazása is. Az erkölcsi értékek a fejük tetejére álltak: „reakciós” lett, aki egyházi intézménye belső tisztulását, javát, építését szolgálta, és „haladó” lett, aki ezt — a hatalmat kiszolgálva — aláásta, pusztította, a hatalmat elvtelenül kiszolgálta. A diktatúra minden váratlan, előre ki nem számítható dologtól fél, mint a kényszerneurotikus beteg, ezért agresszív, megsemmisít. Ahol még nem tud felszámolni, ott „bomlaszt”, belülről zülleszt, hogy a végeredmény ugyanaz legyen, a megsemmisülés vagy megsemmisítés. E cél érdekében minden eszközt megengedhetőnek tart, zsarolással áldozatokat, vagy az emberi gyengét másként kihasználva együttműködőket gyűjt, és az így vagy úgy motivált és irányított áldozatokkal teszi lehetetlenné a kiszemelt további áldozatokat. A másikkak, a másként gondolkodók célcsoportja megsemmisítésének sajátos módja ez, hogy hatalmon maradjunk. Bárhogy próbáljuk is ezt a folyamatot érteni, értelmezni, valahol e nyomás, zsarolás és kiszolgáltatottság ellenére is van bűn, van egyéni felelősség, hogy mit, meddig, miként lehet megcselekedni. Van bűn, és szükséges a bánat, hogy kiengesztelődés és béke következzen.

A kor állampárti diktatúrája előbb nyers, majd látszólag „puha” módszerekkel közelít a kereszténység, benne legnagyobb ellenfele, a katolikus egyház megsemmisítésére. Célja érdekében minden eszközt megengedhetőnek tart és bevet. Vannak szentjeink és hőseink, ott van a hűséges hívők sokasága. Sokan voltak, akik áldozatul estek, de azt is el kell mondani, hogy ugyancsak számosan vannak olyanok is, akik ebbe a megtevesztő játékba beleszálltak, együttműködtek, különféle csábításoknak (hatalom, érvényesülés, anyagiak, egyházi méltóság) engedve ellenszolgáltatást nyújtottak. Az „emlékezet megtisztítása”, múltunkkal való kiengesztelődésünk és tisztánlátásunk, de maga a keresztény önbecsülés is megkívánja, hogy ezen jelenségek és személyek mellett ne menjünk el szó nélkül, természetesen az elítélés szándéka nélkül. Tudjuk, hogy az ítélet nem a miénk. A bennünket körülvevő társadalom egyházellenes rétege is számon kéri tőlünk a múlt feltárását. Ha magunk nem tisztázzuk e kérdéseket, a továbbiakban is zsarolhatók vagyunk. Azzal, hogy az egyház kiszolgáltató volt, és mindannyian áldozatok lettünk, nem lehet védekeznünk. Mivel ez nem mentesít minket, ezért nem kerülhetjük el azt, hogy bizonyos kényes esetekben, kérdésekben nyilatkozzunk. Ez azonban csak a tények ismeretében történhet.

Az „emlékezet megtisztítása”

E korszak megértésének, láttatásának, és végül a keresztény közösség, az egyház önmagával történő kiengesztelődésének célját is szem előtt tartva a Magyar Katolikus Püspöki Kar 2006. márciusi

konferenciáján létrehozta a Lénárd Ödön Közhasznú Alapítványt abból a megfontolásból, amelyet aztán az alapítvány preambulumában meg is fogalmaz:

„A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia megállapítja, hogy a 20. századi magyar történelem bővelkedett az egyház elleni durva, erőszakos és törvénytelen támadásokban. Előbb az 1918–1919-es balos forradalmak egyházellenessége, majd az 1944–45-ös kegyetlen nyilas diktatúra üldözései sújtották az egyházat. Ezt követte a beözönlő szovjet csapatok erőszakossága, majd az 1945-ben létrejött szovjet mintájú kommunista diktatúra, amely fokozatosan egyre durvábban, törvénytelenebbül lépett fel a katolikus egyház, kiváltképp annak vezető főpapjai ellen. Ez után mind az egyházmegyék, mind a szerzetesrendek által képviselt egyházi intézmények felszámolásra kerültek, és a világiak által működtetett közösségeket is megszüntették. Az állam és egyház között 1950-ben létrejött megállapodás, majd az állam és a Vatikán között 1964-ben kötött szerződés alapvetően meghatározta a Magyar Katolikus Egyház mozgásterét a szocializmus évtizedeiben. A keresztény tanításhoz való hűségük miatt sokan szenvedtek üldöztetést — köztük többen börtönbüntetést is — ezen időszakban. Mindezek elválaszthatatlanok Magyarország politikai történetétől.

A megpróbáltatások során az egyházi személyek funkciójuktól, betöltött hivatali szerepüktől függően különböző módon voltak kitéve támadásoknak. Ezek alapos, konkrét történészi eszközzel történő feltárása néhány kivételtől eltekintve napjainkig elmaradt. Történetek különböző kísérletek, főként szubjektív megközelítésekben, ezért elengedhetetlen, hogy a 21. század elején a Magyar Katolikus Egyház hivatalos minőségében is feltárja ezeket az eseményeket, a benne szereplők sorsának alakulását, és az így szóba jöhető történeti dokumentumokat.

Mindezeket fölismerve, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia (képviseli: Dr. Erdő Péter bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek) alapítvány létrehozását határozta el, Budapest székhellyel, amely az üldözés során legendás személyiséggé vált Lénárd Ödön piarista szerzetes nevét viseli.”

A történelem kutatása, elmélyült feltárása és megismerése közelebb visz bennünket az igazsághoz, oszlatja a lelkünkre, közösségünkre vetett árnyékot, segít a tisztulásban, a kiengesztelődésben és a béke megszerzésében, hogy erőteljesen megváltozott, és a továbbiakban is gyorsan változó, sokszínű, időnként a keresztényekre értetlenül, netán ellenségesen tekintő környezetünkben is megteremthessük egyházi közösségeink számára az Evangélium megélésének és továbbadásának örömteli szolgálatát. Szent Pál példáját kell követnünk, s kiengesztelődve és megbékélve vele vallanunk: „elfelejtem, ami mögöttem van, és nekilendülök annak, ami előttem van. Futok a kitűzött cél felé, az égi hivatás jutalmáért, amelyre Isten meghívott Krisztusban” (Fil 3,13b–14).

Emlékezet és kiengesztelődés

PUSKÁS ATTILA

1965-ben született. 1990-ben szentelték pappá, Rómában a Szent Ger-gely Egyetemen filozófiából, Budapesten teológiából doktorált. Jelenleg a PPKE Hittudományi Karának dogmatika profesz-szora. Legutóbbi írását 2006. 2. számunkban kö-zöltük.

**Bocsánatkérés
a 2000. március 12-i
bűnbánati liturgia
keretében**

¹In: *II. János Pál
megnyilatkozásai.
Pápai dokumentumok
1978–2005. III. kötet.
Szent István Társulat,
Budapest, 2005, 212.*

2000. március 12-én a Katolikus Egyház történelmében páratlan esemény színhelye volt a római Szent Péter-bazilika. Ezen a napon, a Nagy Jubileumi Év nagyböjtjének első vasárnapján II. János Pál pápa bűnbánati liturgia keretében az egész egyház nevében bocsánatot kért Istentől az egyház tagjai által a múltban és a jelenben elkövetett minden bűnért. A nagypénteki szertartás felépítésére és szimbólumaira emlékeztető ünnepi liturgia szavai és gesztusai a mély töredelmet, a bűnvallást, a bocsánatkérést, a megbocsátás és kiengesztelődés készségének a kinyilvánítását megrendítően fejezték ki. A bűnbánati cselekmény kezdetén a bazilikába bevonuló pápa megállt Michelangelo *Pietája* előtt annak jeléül, hogy az egyház, mint Mária, a megfeszített Üdvözítőt akarja átölelni, magára véve gyermekei múltjának a terhét, és kérve az Atya bocsánatát. Az oltárhoz közeledő bűnbánati menetet, élén a kereszttel, az evangéliumos könyvvel és hét gyertyával a *Mindenszentek litániájának* az éneklése kísérte, a célba érkezett egyház közbenjárását kérve a zarándok és tisztulásra szoruló egyház tagjaiért. A pápai homíliát követő egyetemes könyörgések meghatóan fejezték ki az egyház bűnvallását és bocsánatkérését Isten színe előtt. Az egyes fohászokat bevezető bűnbánatra felhívó mondatokkal egy-egy bíboros fogalmazta meg, hogy az egyház tagjai által elkövetett milyen bűnökre kéri az egyház Isten bocsánatát. A felhívást követő rövid csend után a pápa elimádkozta a bocsánatkérő könyörgést, melyre a jelenlévők a *Kyrie eleison* közös éneklésével válaszoltak, mialatt sorra gyújtották meg a kereszt mellett felállított hét gyertyát. A sötétséget legyőző növekvő fény a bűnvallást tevő, bocsánatot kérő egyház és az irgalmas Isten találkozásának belső történését világította meg: Isten kegyelmének szelíd győzelmét az emberi bűn felett. A bűnbánati liturgia csúcspontjaként, a bocsánatkérés, a hódolat és a hála jeleként a pápa átölelte és megcsókolta a megfeszített Üdvözítő alakját.

A Szentatya beszédében a következő szavakkal utalt egy néhány nappal korábban megjelent és ismertetett (2007. március 7.) hivatalos írásra: „...az elmúlt napokban közzétették a Nemzetközi Teológiai Bizottság *Emlékezet és kiengesztelődés: az egyház és a múlt bűnei* című iratát. Köszönetet mondok mindazoknak, akik részt vettek a kidolgozásában. E dokumentum nagyon hasznos a hiteles bocsánatkérés helyes megértéséhez és megtételéhez...” (*Homília 2000 nagyböjtjének első vasárnapján*).¹ A pápa által méltatott irat címében szereplő téma tanulmányozását a Nemzetközi

Teológiai Bizottság (NTB) akkori elnöke, Joseph Ratzinger javasolta a Bizottságnak. Ennek közvetlen indítóoka nyilvánvalóan II. János Pál *Tertio millennio adveniente* című apostoli levele lehetett (1994), melyben a pápa kifejezte óhaját, hogy a Nagy Jubileum Éve alkalom legyen arra is, hogy „az egyház jobban tudatára ébredjen gyermekei bűnének, megemlékezvén mindarról, amivel ők a történelem folyamán eltávolodtak Krisztus és az ő Evangéliumának lelkületétől, s ahelyett, hogy a hívő élet tanúságát adták volna a világ számára, úgy gondolkodtak és cselekedtek, hogy *el-lentanúságot tettek és botrányt okoztak*” (TMA 33). A NTB tehát a pápa szándékára kívánt válaszolni. A dokumentum szövegét a Bruno Forte vezette albizottság dolgozta ki, majd többszöri megvitatása után jelent meg Ratzinger bíboros engedélyével. Az alábbiakban a NTB *Emlékezet és kiengesztelődés* című dokumentumát (EK) ismertetjük, melynek fényében az egyházi bocsánatkérés teológiai háttere is kirajzolódhat előttünk.

**Az egyház és a múlt
bűnei — a téma
előzményei és
újdomsága**

A Teológiai Bizottság iratának első fejezete a múlt és a jelen történelmi összefüggésébe ágyazza a témát, és kiemeli annak többszörös újdonságát. Noha a jubileumi évek az egyház története során mindig a bűnbánattartás és a bocsánatkérés különlegesen fontos esztendei voltak, ám mindez ideig egyszer sem történt meg „az egyház múltja során esetleg elkövetett bűnök bevállása, sem annak elismerése, hogy bocsánatot kell kérnünk Istentől a közeli vagy távoli múltban tanúsított magatartás miatt” (EK 9). Bár előfordult alkalmanként, hogy a Tanítóhivatal hordozói — püspökök, pápák, zsinatok — nyilvánosan elismertek őket terhelő bűnöket és visszaéléseket (lásd VI. Hadrián pápa üzenete 1522-ben a nürnbergi birodalmi gyűléshez), ám arra korábban még soha nem volt példa, hogy az egyház a Tanítóhivatal képviselői által a múltban elkövetett bűnöket nyíltan megvallotta volna, és ráadásul bocsánatot kért volna értük. VI. Pál pápa ebből a szempontból kivétel volt, mert ő a II. Vatikáni zsinaton bocsánatot kért mind Istentől, mind a különvált keleti testvérektől a Katolikus Egyháztól elszenvedett sérelmek miatt. VI. Pál tehát a katolikus egyház nevében bocsánatot kért az egység ellen katolikus oldalon elkövetett bűnökért, ám bocsánatkérése feltételezte a kölcsönösséget. A II. Vatikáni zsinat megismétli a keresztények egysége ellen elkövetett bűnökért a bocsánatkérést (UR 7), s ezen túl sajnálkozását fejezi ki — bocsánatkérés nélkül — azért, hogy az egyház tagjai között is voltak olyanok, akik magatartásukkal elősegítették a tudás és a hit szembeállítását (GS 36), az ateizmus terjedését (GS 19) és az antiszemitizmus kialakulását (NA 4). II. János Pál bocsánatkérésének újdomsága, hogy a keresztények egysége ellen elkövetett bűnön túl (UUS 88) „számos olyan történelmi eseményre is kiterjeszti a bocsánatkérést, melyekbe az egyház, vagy egyes keresztény csoportok különféle alkalmak során belesodródtak” (EK 12). Az *Emlékezet és kiengesztelődés* szövege három konkrét példát említ: a pápa bocsá-

natot kért a katolikusok által a morvák körében elkövetett igazságtalanságokért, ugyanígy bocsánatot kért az indiánoktól és az afrikaiaktól, akiket keresztények hurcoltak el rabszolgának. A pápai bocsánatkérések (például Görögországban a keresztesek büntetteiért) és a szavakkal (például Jeruzsálemben a Jad Vasem emlékhelyen mondott pápai beszéd) vagy gesztusokkal (például Debrecenben a gályarabok emlékműve előtti tisztelgés) kinyilvánított őszinte sajnálat-kifejezések sorát tovább lehetne folytatni. A pápa a Jubileumi Évet meghirdető *Incarnationis mysterium* (1999) kezdetű bullájában az egész egyházhoz intézett erőteljes felszólítást a bűnvallásra és a bocsánatkérésre: „Mint Péter utóda sürgetem, hogy az egyház az életszentségnek Urától kapott ajándékától megerősítve boruljon térdre Isten előtt az irgalmasság évében, és kérjen bocsánatot gyermekei korábbi és jelenlegi bűneiért. (...) Fölszólítom a keresztényeket, hogy vallják meg Isten és az emberek színe előtt ellenük elkövetett vétkeiket” (IM 11).

Új szellemtörténeti kontextus

A felvilágosodással induló modernkor ideológiai sokféle és eltökélt harcot indítottak az egyház ellen, mely így a védekezés álláspontjára kényszerült. Ebben a helyzetben önazonossága megfogalmazásában magától értetődő evidenciával és egyben a nyomában járó egyoldalúsággal az egyház arra helyezte a hangsúlyt, hogy ő az isteni igazság feltétlenül hűséges őre és tanúsítója. A modernitás paradigmájának, a hozzá kötődő ideológiáknak és politikai hatalmaknak a válságát követően, s ezzel egyidejűleg a keresztények közötti ökumenikus párbeszéd pozitív tapasztalataira építkezve a 20. század végére szabad tér nyílt arra, hogy az egyoldalú apologetikus magatartás után az egyház tagjai, a hívők megkérdézzék maguktól, hogy mennyire maradtak hűségesek az Evangéliumhoz. Az új szellemtörténeti helyzet megszületésének az idejére esik II. János Pál hosszú pontifikátusa, aki az egyedül Istennek engedelmeskedni akarás magatartásával és az Isten igazságával való találkozás megtisztító, fölemelő erejébe vetett erős hittel, mely fittyet hány minden világi számítgatásnak és emberi óvatosságnak, meg tudta tenni az emlékezet megtisztításához szükséges lépéseket. Ebben minden bizonnal segítették őt, a lengyel származású és kommunista országból érkező pápát a totalitárius rendszerről szerzett személyes tapasztalatai is.

Az „emlékezet megtisztítása”

II. János Pál pápának a történelmi bocsánatkérésekről szóló megnyilatkozásaiban (IM 11; *Homília 2000 nagybőjt első vasárnapján; Novo millennio ineunte* 6), de főként az ezek teológiai értelmezését és megalapozását adó NTB dokumentumában is kulcsfogalom „az emlékezet megtisztítása” rendkívül gazdag tartalmú teológiai kifejezése. Olyan cselekvéssort foglal magában, melynek alanya az egyház, illetve a személyes és közösségi lelkiismeret. Maga a „megtisztítás” aktív igealak azt sugallja, hogy a visszaemlékezés, az elmúlt események történeti-teológiai újraértékelésének, a bűnvallásnak, a töredelemnek, a bocsánatkérésnek, a megbocsátásnak,

a kiengesztelődésnek — ezek mind részei a fogalomnak — közvetlen és tevékeny cselekvője az ember, a hívők közössége, illetve az egyház. Ha ez igaz is, nem feledhetjük, hogy az emlékezet megtisztítása összetett folyamatának lehetőségi feltétele és hordozója Isten kegyelme, a Szentlélek munkálkodása az egyházban. A szöveg mindenütt evidens igazságként előfeltételezi Istennek ezt a bennünk, értünk és velünk cselekvését (vö. EK 8).

A NTB iratának a címe, *Emlékezet és kiengesztelődés*, jól jelzi az emlékezet megtisztításának kiindulópontját és célját. Az emlékezet megtisztításának folyamatában a kezdőpont az emlékezés, a felidézés. A „megtisztítással” a pápa nem a múlt bűneinek, tévedéseinek, hűtlenségeinek az elfeledésére, önkényes és saját érdek szerinti újraírására szólít fel, hanem éppen ellenkezőleg: szembe-sülésre, számba vételre, a múlt történeti és teológiai feltárására, értékelésére. A dokumentum külön fejezetet szán „Történelmi és teológiai értékelés” címmel ennek az első lépésnek. „A múlt jóvátételre váró bűneinek meghatározásához mindenekelőtt helyes történelmi értékelésre van szükség; ez a történelmi ítélet lesz a teológiai értékelés alapja” (EK 32). A történeti munka a múlt eseményeinek, szokásainak és gondolkodásmódjának a minél pontosabb és tárgyilagosabb rekonstrukcióját célozza, melynek során elengedhetetlen a tényeket értelmező történész saját előzetes megértésével való szembesülése. A szakszerű történelmi vizsgáldást — melyet nem terhelhetnek sem felekezeti, sem ideológiai előítéletek, s melynek tartózkodnia kell az általánosító ítéletektől — ki kell egészítenie a teológiai értékelésnek. Ez utóbbinak két alapelve kell követnie. Egyfelől komolyan kell vennie a mindenkori egyház történelmi szituáltságát (történetiség elve: EK 38sk.), mely jelentős különbségeket hoz magával múlt és jelen között a gondolkodásmód, az intézmények, az illetékességek, a társadalom felépítése stb. területén (paradigmaváltás elve: EK 39). Pontosán, általánosításoktól mentesen kell meghatározni, hogy az adott korban bizonyos eseményekért kiket terhel személyi felelősség. A teológiai értékelés másik alapelve az egyház önazonosságának megmaradása a Szentléleknek és a krisztusi kinyilatkoztatásnak köszönhetően. Ebből következően, noha a különböző történelmi korok gondolkodásmódjától, kultúrájától, társadalmi szerkezetétől bizonyos mértékig függ az egyházi cselekvés is, mégis megállapítható, hogy ez utóbbi az Evangéliumnak objektíve megfelelő volt-e, vagy sem. A szubjektív felelősség pontos meghatározására azonban a teológiai értékelés nem képes, azt egyedül Isten ismeri (lelkiismeret elve: EK 38). Megkockáztathatjuk a megállapítást, hogy az elfogultságoktól mentes történeti és teológiai értékelés már önmagában bizonyos értelemben „az emlékezet megtisztítását” jelenti, hiszen sok előítéllettől és vádaskodástól szabadíthat meg.

Amennyiben a történeti-teológiai értékelés múltban elkövetett bűnöket tár fel, úgy szükség van az emlékezet megtisztításának

további lépéseire: a bűn megvallására, elismerésére, megnevezésére és a bocsánatkérésre. Ezt a legközvetlenebbül érintett alany illetékes megtenni (helyi püspök, püspöki kar, egyetemes egyház stb.). A dokumentum hangsúlyozza, hogy minden bocsánatkérés elsődleges címzettje Isten. „Az esetleges emberi címzetteket — főként, ha kollektíve határozzuk meg őket —, akár az egyházi közösségen belül, akár azon kívül, a szükséges történeti és teológiai körülményekkel kell meghatározni, egyrészt azért, hogy végrehajtsuk a megfelelő jóvátételt, másrészt azért, hogy kifejezzük irántuk az egyház fiainak jóakarátát és igazságszeretetét” (EK 48). A fentiekben láttunk példákat arra, hogy II. János Pál bocsánatkéréseinek emberi címzettjei között különböző népcsoportok találhatók: morvák, indiánok, rabszolga sorba taszított afrikaiak. A Jubileumi Év nagy bűnbánati liturgiája, melyet a pápa vezetett, Isten és emberek előtti bűnvallást és ezúttal egyedül Istenhez intézett bocsánatkérést tartalmazott. Az emlékezet megtisztítása kiterjed az egyház jelenben élő tagjai által elkövetett bűnökre is, ezeknek a megbánását, megvallását és bocsánatának kérését is magában foglalja (vö. TMA 36; IM 11).

A terhes örökségtől való megszabadulás

Az emlékezet megtisztításának a folyamata azt jelenti, hogy a múltbeli bűnök feltárása, történeti-teológiai értékelése, megvallása, megbocsátásuk kérése révén a személyes és a közösségi lelkiismeret megszabadul a múlt bűneinek örökségétől, minden bosszútól, erőszaktól és nehezteléstől. A múlthoz tartozó történeti tettek ezen újraértelmezése révén azoknak megváltozik a jelenre gyakorolt hatásuk (vö. EK 6; 38). Az egyház tagjai által elkövetett bűnök, ellentanúságok és botrányok akadályozzák az egyház jelenbeli tanúságtételét. Az emlékezet megtisztítása ettől a terhes örökségtől való megszabadulást jelenti. A fel nem tárt, be nem vallott és a bocsánatkérés tárgyává nem tett bűnök nemcsak a bosszú, neheztelés és erőszak forrásai lehetnek a sértettek vagy utódaik részéről, de megmaradnak továbbra is kísértésként, hogy újra elkövessék őket. Ezért is fontos a tőlük való megszabadulás, ami ily módon elősegíti az egyházi közösség növekedését a szentségben (vö. EK 46).

Megbocsátás

Az emlékezet megtisztítása végül magában foglalja a bocsánatkérésen túl a megbocsátás kinyilvánítását az ellenünk, elődeink, a keresztények ellen elkövetett bűnökért. „Bocsássunk meg és kérjünk bocsánatot!” — szólította fel II. János Pál pápa az egyház tagjait a Jubileumi Év nagyböjtjének első vasárnapján. Majd így folytatta: „...miközben megvalljuk saját bűneinket, megbocsátjuk mások ellenünk elkövetett bűneit. A történelem folyamán a keresztények számtalanszor szenvedtek elnyomást, hatalmaskodást, üldözéseket a hitük miatt. Miként e visszaélések áldozatai megbocsátottak, úgy megbocsátunk mi is. A mai és a mindenkori egyház kötelességének érzi, hogy e szomorú események emlékezetét megtisztítsa a harag és a bosszú minden indu-

Kiengesztelődés és Isten megdicsőítése

latától” (*Homília 2000 nagyböjtjének első vasárnapján*). Ezzel válik teljessé az emlékezet megtisztítása, változik meg alapjaiban a múlt jelenre gyakorolt hatása, születik meg a kiengesztelődött és megbékélt szív: az emlékezet elvezet a kiengesztelődésre, ami az egység, a közösség alapja.

A NTB az emlékezet megtisztításának a végső célját a kiengesztelődés mellett Isten megdicsőítésében jelöli meg. Az alábbi idézetből az is világosan kiolvasható, hogy az emlékezet megtisztításának folyamatában Isten az elsődleges cselekvő. „Isten dicsőítéséről van szó, hiszen aki az isteni igazságnak engedelmeskedik, az nemcsak a bűnöket vallja meg, hanem az Úr örök irgalmát és igazságosságát is. Így tehát a *confessio peccati* — melyet a megszabadító és üdvözítő Igazságba vetett hit (*confessio fidei*) támogat és világít meg — *confessio laudisszá* válik: Isten dicsőítésévé, mivel csak Őelőtte vagyunk képesek beismerni a múlt és a jelen bűneit, csak Általa és Vele tudunk kiengesztelődni Jézus Krisztusban — aki a világ egyedüli Üdvözítője —, hogy magunk is képessé váljunk megbocsátani azoknak, akik minket bántottak meg” (EK 8). A dokumentum egyben kifejezi abbéli reményét is, hogy a múlt bűneinek egyházi bevallása és megbocsátása példaértékű prófétai tett lesz a többi vallás, a nemzetek és a kormányok számára.

Az egyes bocsánatkérések

II. János Pál pápa már az 1994-es *Tertio millennio adveniente* apostoli levelében vázolta azokat a nagy tárgyköröket, amelyekben szükségesnek tartotta, hogy az egyház bűnvallást tegyen és bocsánatot kérjen. Első helyen említi azokat a bűnöket, melyeket Isten népének egysége ellen követtünk el (TMA 34). Másodszor az egyház gyermekeinek bűnbánatot kell tartaniuk azért a múltbeli magatartásért, mely „az igazság szolgálatára hivatkozva egyetértett a türelmetlen, sőt még az erőszakos módszerekkel is” (TMA 35). Végül a pápa sok bíborossal és püspökkel egyetemben lelkiismeretvizsgálatot sürgetett azért, hogy a keresztények mennyiben felelősek jelen korunk bajaiért, a vallási közömbösségért, az erkölcsi relativizmus terjedéséért, az alapvető emberi jogok megsértéséért a totalitárius rendszerekben és a súlyos társadalmi igazságtalanságokért. Ez utóbbi két nagy terület az emlékezet megtisztításának új szempontjait jelentették.

Hét bocsánatkérő könyörgés a Szent Péter-bazilikában

A Jubileumi Év nagyböjtjének első vasárnapján a pápa által vezetett bűnbánati liturgia keretében összesen hét bocsánatkérő könyörgés hangzott el a római Szent Péter-bazilikában. A legelső fohászt a megtérés őszinteségének és az emlékezet valódi megtisztulásának általános szándékára imádkozta a pápa. A további könyörgések közül kettő, az igazság szolgálatára hivatkozva és a Krisztus Testének egysége ellen elkövetett bűnök megvallása, pontosan egybeesik a *Tertio millennio adveniente*-ben megjelölt első két témakörrel. A fennmaradó négy bocsánatkérés főként a TMA-ban említett harmadik nagy tárgykörbe tartozott, s részben

A keresztények
megosztottsága,
előítéletek

a személy alapvető jogai, részben a közösségi jogok ellen elkövetett bűnökre vonatkozott. Ezen belül külön fohász szólt az Izrael és az ószövetségi választott néppel szemben keresztények által elkövetett bűnökről; a béke, a népek jogai, a kultúrák és vallások tisztelete elleni vétkekről; a nők, a kiskorúak és a magzatok emberi méltóságának megsértésével kapcsolatos bűnökről.

Az *Emlékezet és kiengesztelődés*-dokumentum követi a *Tertio millennio adveniente* által megjelölt három fő tárgykör szerinti csoportosítást, s mindössze egy újjal egészíti ki: a keresztények zsidóság iránti magatartásának a vizsgálatával. A szöveg a keresztények megosztottságával összefüggő bűnök kapcsán megállapítja, hogy a szakadások fő oka a mindkét oldalon tapasztalható szeretetnek a hiánya volt. A dokumentum felidézi VI. Pál pápa és a II. Vatikáni zsinat ünnepélyes bocsánatkérését, és az emlékezet megtisztításának kiváló példájaként említi a keleti és a nyugati egyház 1054-es kölcsönös kiközösítésének a megszüntetését VI. Pál pápa és Athenagorasz konstantinápolyi pátriárka közreműködésével. A dokumentum a jelen kísértésének nevezi, hogy az elkülönülést és a bizalmatlanságot fenntartó kulturális tényezőknek és előítéleteknek engedelmesskedjünk, melyeknek valójában nincs közük a hithez. A mulasztás bűnének nevezi azt a magatartást, mely nem tett erőfeszítéseket az egység akadályainak elhárításaért. Az igazság érvényesítésében alkalmazott türelmetlen és erőszakos módszerekkel kapcsolatban a szöveg felidézi a zsinat kötelező arany szabályát: „Az igazság nem hathat másként, csak a saját erejével, mely szelíden és mégis erőteljesen hatol az elmékbe” (DH 1). E szabály sérült és bünt követek el a keresztények valahányszor nem tartották tiszteletben a személyek lelkiismeretét, nem vették figyelembe a népek kulturális értékeit az evangélizáció során, vagy erőszakot alkalmaztak a tévedések megszüntetése és kijavítása érdekében. Az igazság érvényesítésével kapcsolatos bűnök között említi a dokumentum az igazságtalanság és az erőszak leleplezésének az elmulasztásait is.

A zsidósággal
szembeni magatartás,
felelősség
a jelenkor bajaiért

Külön fejezetben foglalkozik a szöveg a keresztények zsidókkal szemben elkövetett bűneivel. Alapvetően a Zsidósággal Való Vallási Kapcsolatok Bizottságának *Emlékezzünk: megfontolások a Soáról* (1998) című szövegének fő gondolatait idézi fel. Lelkiismeretvizsgálatra indít abban a kérdésben, hogy vajon a pogány ideológiából fakadó antiszemitizmus terjedését mennyiben segítette elő sok keresztény antijudaista magatartása, és hogy vajon a keresztények megtették-e mindent az üldözött zsidók megmentéséért. A dokumentum bűnbánatra és a zsidókat ért sérelmek „erkölcsi és vallási” emlékeztetének megőrzésére hív fel (EK 44). Végül a NTB irata a keresztények felelősségével foglalkozik a jelenkor bajaiért. A TMA gondolatait követve elismeri azt, hogy az egyház tagjainak bűnös magatartása és mulasztásai is hozzájárultak az ateizmus, a vallási közömbösség, az etikai relativizmus terjedéséhez, a szüle-

tendő gyermek élethez való jogának tagadásához és az abortusz-törvények legalizálásához.

**A bocsánatkérések
bibliai és teológiai
megalapozása**

Az *Emlékezet és kiengesztelődés* című dokumentum miután megvizsgálta a bocsánatkérés gyakorlatára vonatkozó szentírási tanúságtételt, megállapítja, hogy „nincs egyértelmű párhuzama a Bibliában annak a felhívásnak, melyet II. János Pál intézett az egyházhoz, hogy a Jubileumi Évnek megfelelően ismerje el mindazokat a bűnöket, melyekkel gyermekei a múltban szenvedéseket és bántalmakat idéztek elő” (EK 24). Ugyanakkor több olyan szilárd bibliai támpontot említ a szöveg, melyre a pápai felhívás és gyakorlat támaszkodhat, s melyek alkalmazásaként értelmezhetők a Jubileumi Év bűnvallásai és bocsánatkérései. Az első szentírási kiindulópont az a bibliai tanúságtétel, mely szerint Isten népének nemzedékei között létezik a szolidaritásvállalás mind a bűnben, mind a kegyelemben. Ez fejeződik ki az „ősök bűnének” Isten előtti megvallásában, amikor az utódok saját bűneiken túl magukra vállalják „az atyák bűneit” is (vö. Lev 26,40; Ezd 9,5b–15; Jer 3,25; Siral 5; Dán 3,26–45; 9,4–19; Bár 2,11–13). A bűnbánat, megtérés, bocsánatkérés, Istennel és egymással való kiengesztelődés alapvető üzenete az Újszövetségnek, melynek középpontjában a Jézus Krisztus szavaiban, tetteiben s főként húsvéti misztériumában kinyilvánult isteni irgalom áll. Folyamatosan jelenlévő tapasztalat és felhívás az is, hogy a hit és a keresztség által Jézus Krisztushoz csatlakozott és az új életre hivatott keresztényeknek is állandóan szükségük van a bűnbánatra, bocsánatkérésre és megújulásra. A pápai bocsánatkérésre felhívás legnyilvánvalóbb szentírási kiindulópontja azonban a Lev 25 fejezetében körvonalazott, tartalmilag és képileg a prófétai irodalomban ismételten visszatérő (vö. Iz 42; 49; 50; 52; 58; 61) és végül Jézus küldetésének teológiai összegzését is megadó (Lk 4,17–21) bibliai Jubileum fogalma. Az ószövetségi előírás szerint a minden ötvenedik esztendőben megünneplendő Jubileum Isten népe eredeti, igazságos rendjének helyreállítását célozza — az adósságok eltörlésével, a rabszolga sorba került izraeliták felszabadításával, az elveszített földek újra birtokbavételével stb. — az Egyiptomból való kiszabadítás emlékére (vö. Lev 25,38). II. János Pál pápa a Megtestesülés 2000 éves Nagy Jubileumi ünnepére készülve ennek a bibliai értelemben vett Jubileumnak az összefüggésébe állította a bűnvallás és bocsánatkérés gondolatát is, mint az Isten eredeti terve szerinti igazságos rendnek, s magának Isten népének, az egyház múlt és jelenbeli bűnöktől eltorzított rendjének a helyreállítását (vö. TMA 11–16). Az „emlékezet megtisztításának” pápai programja — ahogy az *Emlékezet és kiengesztelődés*-dokumentum értékelése megállapítja — „a bibliai Jubileum hiteles szellemében fogant: olyan tettek végrehajtását kéri, melyekkel helyreállítható Istennek a teremtésben érvényesített eredeti terve. A Jézus által megkezdett (vö. Lk 4,21) jubileumi ‘ma’ meghirdetését tehát az egyház jubileumi ünneplésének kell követnie” (EK 24). Megjegyezzük, hogy a Nemzet-

**A bibliai Jubileum
fogalma**

közi Teológiai Bizottság dokumentumának a szóhasználata is a bibliai Jubileum-gondolat tartalmára utal, amikor gyakorta egyszerűen „jövátételről” vagy „helyreállításról” beszél, mint az emlékezet megtisztításának szinonímáiról (vö. EK 32; 48).

A Katolikus Egyház által is deklarált alapvető erkölcsi elv (vö. NA 4; UR 3), hogy nem létezik kollektív bűnösség, mindenki személy szerint a saját döntéseieért, cselekedeteieért, bűneiért felelős, és ezért nem lehet felelősségre vonni az utódokat az elődök bűneiért. Ha ez így van, akkor miért tartotta fontosnak II. János Pál pápa, hogy bocsánatot kérjen az egyház tagjai által a múltban, adott esetben, a régmúltban elkövetett bűnökért? Hiszen a bocsánatkérés mindig egyfajta felelősség elismerését feltételezi. Milyen felelősségről lehet itt szó, és mi a teológiai alapja ezen felelősség vállalásának?

**Szubjektív felelősség
és a szolidaritáson
alapuló objektív
felelősség szabad
vállalása**

Az *Emlékezet és kiengesztelődés*-dokumentum „Etikai megfontolások” című fejezete különbséget tesz szubjektív és objektív felelősség között. Az előbbi kizárólag a cselekményt elkövető személyt terheli, s megszűnik az illető személy halálával. Az utóbbi magára a jó vagy rossz cselekedetnek az erkölcsi értékére vonatkozik, magát a cselekedetet bírálja el, s ez továbbterjed a történelemben. „A rossz ugyanis a vele járó következmények miatt gyakran túléli azt, aki elkövette, s ezek a következmények súlyos teherként nehezednek az utódok lelkiismeretére és emlékezetére. Egyfajta *szolidaritásról* beszélhetünk tehát, amely kölcsönös kapcsolatot alakít ki a múlt és a jelen között” (EK 37). Ez a szolidaritáson alapuló objektív felelősség, melyet a múltban elkövetett rossz kollektív emlékezete őriz meg, a későbbi nemzedékek részéről csak szabadon vállalható el. Az egyház nevében megfogalmazott és imádságban Istenhez forduló pápai bocsánatkérések ennek az objektív felelősségnek a szabad elvállalását nyilvánították ki. Föltehetjük azonban a kérdést, hogy egyrészt az egyházban teológiailag mi alapozza meg a kétezer éves múlt nemzedékeit a jellel összekötő szolidaritást, másrészt, az objektív felelősség szabad vállalásának a jelenbeli aktusa teológiailag pontosan mit is jelent? Másként fogalmazva: mit tesz a pápa, az egyház akkor, amikor az egyház tagjainak a múltban elkövetett bűneit Isten és az emberek előtt elismeri és Isten bocsánatát kéri értük?

**Krisztus titokzatos
testének egysége**

Az első kérdésre maga II. János Pál pápa így felel: „A kötelék miatt, amely a titokzatos testben összekapcsol minket, mi magunk is hordozzuk az előttünk éltek bűneinek és tévedéseinek a terhét akkor is, ha tetteikért nincs személyes felelősségünk, és nem tudunk helyettük felelni a szíveket egyedül ismerő Isten ítélőszéke előtt” (IM 11). A pápa Krisztus titokzatos testének az egységére hivatkozik, mely a történelmi korokon átívelő egyetlen alannyá teszi az egyházat. Az *Emlékezet és kiengesztelődés*-dokumentum az egyház misztériumára, a benne megvalósuló *communio sanctorum* titkára utal, amikor így fogalmaz: „A Szent-

lélek által létesített kötelékeknek köszönhetően ugyanis olyanná válik a megkereszteltek időn és téren átívelő közössége, hogy — miközben mindenki önmaga marad — egymás létét is alakítjuk, a lelki javak cseréjével mély hatást gyakorlunk egymásra. Ennélfogva az egyes személyek életszentsége mások növekedését is elősegíti, s ugyanígy a bűn sem csak az egyén sorsát pecsételi meg, hanem mindenki üdvösségét hátráltatja. A bűn tehát az egyház egészét sérti, akárhol és akármikor követték is el” (EK 29; vö. EK 25, 26; IM 10).

Az egyház nem tagadja meg bűnös gyermekeit sem

A másik kérdésre, hogy pontosan mit is jelent teológiailag az objektív felelősség szabad vállalása, vagyis voltaképpen mit tesz a jelenkor egyháza akkor, amikor elismeri tagjainak múltbeli bűneit, és bocsánatot kér értük Istentől, II. János Pál így válaszol: „Az egyház Krisztussal való kapcsolatából következően szent, mégsem fárad bele a bűnbánatba: Isten és az emberek előtt mindig sajátjának ismeri el a bűnös gyermekeket” (TMA 33). A pápai bűnvallás és bocsánatkérés, a keresztények által a múltban elkövetett bűnök elismerése és terhének magára vállalása tehát mindenekelőtt azt jelenti, hogy az egyház nem tagadja meg bűnös gyermekeit sem. A bűnös keresztény — bármikor és bárhol is éljen — bűne révén eltávolodik az egyháztól, megsebzí és küldetésében akadályozza azt, mégsem szűnik meg az egyház gyermekeinek lenni, az egyházban mindig újra eljuthat a kegyelem forrásához, Krisztushoz, és megszabadulhat bűne terheitől. Az *Emlékezet és kiengesztelődés* az egyház anyai magatartását, az Anyaszentegyház megvalósulását látja ebben: „Az egyházat, mint valódi Anyát, mindig mélyen érinti mai és tegnapi gyermekei bűne, mindazonáltal nem szűnik meg szeretni őket, sőt, mindig is magára vállalja bűneik terhét. Ezért az egyházat az atyák fájdalmas Anyának látják (...) saját gyermekeinek árulása, mulasztásai, késedelmes szívűsége és szennyfoltjai miatt” (EK 31). Az egyház Krisztussal való kapcsolatából következően lényegileg és elveszítetlenül szent (objektív szentség), ám tisztulásra szorulónak és továbbra is bűnösnek vallja magát (szubjektív szentség fogatkozása) — nem azért, mintha bűnöket követett volna el, hanem azért, „mert anyai érzületből magára vállalja gyermekei bűnének súlyát, hogy így visszatérítse őket a bűnbánat útjára és az új életre” (EK 31). Az egyház, amikor így cselekszik — bűnvallást tesz és bocsánatot kér gyermekei bűneiért —, Krisztushoz társul és hozzá válik hasonlóvá, aki szintén magára vette a világ bűnét (vö. Róm 8,3; 2Kor 5,21; Gal 3,13; 1Pét 2,24). Az egyház és a „hívó számára a múlt bűneinek felvállalása részvételt jelent a megfeszített és feltámadt Krisztus misztériumában, hiszen Ő mindenki bűneit magára vállalta” (EK 49; vö. EK 7, 26).

A bocsánatkérések visszhangja

A NTB dokumentuma röviden számba veszi a pápai bocsánatkérések visszhangját (EK 13–15) és az esetleges további egyházi bocsánatkérések lehetséges hatásait (EK 47–51). Emlékeztet rá, hogy

**Pozitív fogadtatás
és kétségek**

II. János Pál lépéseit egyházi és világi körökben sokan úgy értelmezték, mint az egyház életerejének és hitelességének a jeleit. A pápa példáját — és évekkal a nagy jubileumi bocsánatkérés után hozzátelhetjük, hogy a 2000. március 12-én tett felhívását — követően számos egyházi vezető, püspöki karok, szerzetesi előljárók, de állam- és kormányfők is bocsánatkéréseket fogalmaztak meg a múltban elkövetett bűnökért, sajnálatos történeti eseményekért és igazságtalanságokért. Példaként két dél-amerikai püspöki konferenciát elegendő említenünk. Az argentin (2000. szeptember 7.) és a chilei (2000. november 24.) püspökök ima, illetve bűnbánati liturgia keretében tettek bűnvallást, és kértek Istentől bocsánatot a keresztények által a katonai diktatúrák évei alatt elkövetett bűnökért, a szabadságjogok megsértésében való aktív közreműködésért, az erőszak alkalmazásáért és a társadalmi igazságtalanságok elleni küzdelem területén mutatott közömbösségért, mulasztásokért.

A pozitív fogadtatás és gyakorlatban is tapasztalható gyümölcsök mellett sokan kétségeiknek adtak hangot, hogy valóban a kívánt hatást, az emlékezet megtisztítását, a kiengesztelődést és a megújulást érik-e el a pápai bocsánatkérések. Voltak, akik attól tartottak, hogy a hívők elbizonytalanodását, a fiatalok egyház iránti hűségének a megkérdőjeleződését eredményezik ezek a lépések. Nos, ennek a nem kívánt hatásnak akkor nő meg az esélye, ha az ezzel kapcsolatos pápai megnyilatkozásokat, a Jubileumi Év eseményeit, s magát a NTB dokumentumát is helytelenül olvassuk. Ezekben a megnyilvánulásokban egyensúlyban van: a bocsánatkérés és a megbocsátás készsége; a bűnvallás és az egyház szentjeiért adott hála; a nagybőjti bocsánatkérés és a keresztény vértanúkra emlékezés a Colosseumban; a múltra emlékezés és a kiengesztelődött jelenért, jövőért való elköteleződés; a bűnbánat fájdalma és az Isten nagyobb irgalma fölötti öröm; a bűnvallás, a hitvallás és az istendicséret megvallása. Ha valaki az összetartozó pólusoknak csak az első felét veszi észre, akkor torz képet alakít ki magának az egyházzal, és valóban könnyen elbizonytalanodhat.

Az élő Isten tanújelei

Ismét mások arra figyelmeztettek, hogy a múltbeli bűnök elismerése egyoldalú tett, s hogy az egyház szidalmazói könnyen csak önigazolásukat és saját előítéleteik megerősítését látják meg majd benne, és további ürügyet találnak az egyház lejáratására. Nos, II. János Pál pápa — ahogyan az *Emlékezet és kiengesztelődés* dokumentuma is — számolt ezzel a reális lehetőséggel, és mégis felszólított, hogy a keresztények az alázat bátorságával és semmi viszonzást nem várva ismerjék el saját és elődeik bűneit, és erőt ehhez egyedül Isten szeretetéből merítsenek (IM 11). A megbocsátó Szeretet, a felszabadító Igazság, az élő Isten tanújelei lesznek így a keresztények, a kiengesztelődés és a remény jelei. Jelek, melyekre közös élet épülhet. Jelek, melyek a mindenki által szomjazott Életre mutatnak.

Megállapodás-tervezet 1956-ból

KÁLMÁN PEREGRIN

Ferences szerzetes, a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár munkatársa, a Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány tagja. — Ezúton is köszönjük tematikus számunk összeállításához nyújtott segítségét. (A szerk.)

¹KFL. I. 1. a. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (továbbiakban: KFL). Grósz József hagyaték, Püspökkari ügyek, Grósz József elnökségének iratai. Rendezetlen. Illetve KFL. I. 1. c. Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsa. Grósz József hagyaték, az Opus Pacis megalakulásának iratai. Rendezetlen.

²A KFL. I. 1. a. *A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Magyar Katolikus Püspöki Kar megújított megállapodása*. (Továbbiakban: Megállapodás-tervezet 1956.)

³Megállapodás-tervezet 1956. Kiegészítés.

⁴Vö. *A Grósz-per előkészítése* 1951.

(Szerk., a bevezető tanulmányt írta és a mutatókat összeállította Szabó Csaba.) Budapest Főváros Levéltára – Osiris

A Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban őrzött Grósz-hagyaték a II. világháború utáni egyháztörténet-kutatás kevésbé ismert, de igen jelentős értékű forrása. Az iratcsoportok közül különösen fontos Grósz Józsefnek (1887–1961), a Püspöki Kar elnökének 1956-os kiszabadulását követő hivatali idejére vonatkozó levelezése, jegyzetei, illetve az Opus Pacis megalakulását (1957) kísérő dokumentációk.¹ A *Püspökkari ügyek* kötegeből található a most közlésre kerülő, *A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Magyar Katolikus Püspöki Kar megújított megállapodása* címmel ellátott irat is.²

Az ötoldalas, írógéppel készített dokumentum két részből áll. A megállapodás-tervezet az 1–3. lapon található, hatsornyi bevezetés után két nagy fejezetre bontva: az első a püspöki kar, a második pedig az állam kötelezettségeit tartalmazza. Ez utóbbihoz egy más típusú írógéppel kiegészítéseket is fűztek, így az eredeti 5-höz képest az állam vállalásai is 8 pontba lettek besorolva. A 4–5. lapon a tervezethez csatolt kommentár olvasható.

A dokumentumban nem találunk utalást a szöveg szerzőjére vonatkozóan. A *„hívő nép lelkében”*³ és más — jellegzetesen egyházas — kifejezések, valamint a pápai tekintély hangsúlyozása azonban arra enged következtetni, hogy a megállapodás-tervezet a békepapi mozgalom valamelyik tagja készíthette, talán az ÁEH egyik munkatársának segítségével.

A szöveg szerzőjének nagyon jó kapcsolatban kellett állnia az állami hatóságokkal, hogy olyan eseményekről is értesüljön, mint a Grósz érsekkel való állami „foglalatoskodás” kényszerlakhelyén,⁴ illetve egyházi körökben is jól „mozgolódhatott”, ha ismerte a püspöki kar — legalább egy részének — véleményét Mindszenty aktuális megítélésre vonatkozóan. Ezek alapján e szövegtervezet szerzőségét talán Beresztóczy Miklós (1905–1973) személyéhez lehetne kapcsolni, aki 1951–56 között esztergomi általános helynök, püspökkari tag, 1953-tól országgyűlési képviselő, a papi békebizottságnak meghatározó alapítószemélyisége, korábban pedig minisztériumi alkalmazott is volt.

Grósz József Beresztóczy Miklóst mélyen elítélte. A püspöki kar elnöke 1956. június 13-án, még megnyitóbeszéde előtt kiutasította őt a püspökkari konferenciáról. Egy későbbi írásos feljegyzésében több oldalon keresztül cáfolta a vezető békepap kijelentéseit, és így minősítette őt: *„Beresztóczynak a hierarchia csak arra való, hogy fedezze a tőle teljesen független (békepapi) mozgalmat.”*⁵

Kiadó, Budapest, 2001
(Továbbiakban: Szabó
2001.), 55–56.

⁵KFL. I. 1. c. A
Beresztóczy-beszéd
kommentárja. 6.

⁶Szabó 2001, 56.

⁷Vö. Szabó 2001,
55–56. és Balogh Mar-
gitt: *A katolikus egyház
és a forradalom – Ese-
mények a források tük-
rében 1955 őszétől 1956
őszéig*. In: *A katolikus
egyház 1956-ban*.
(Szerk. Rosdy Pál.) Új
Ember, Budapest, 2006,
14–20. (Továbbiakban:
Balogh 2006.)

⁸Szabó 2001, 55–56.

⁹Megállapodás-tervezet
1956. Kiegészítés.

¹⁰Balogh 2006, 18.

¹¹MOL
M-KS–276–53/284.
Jegyzőkönyv a Politikai
Bizottság 1956. május
4-én tartott üléséről 108.
Idézi: Balogh 2006, 19.

¹²Szabó 2001, 56.

¹³Vö. Gergely Jenő: *Az
1950-es egyezmény és
a szerzetesrendek fel-
számolása Magyarorszá-
gon*. Vigilia, Budapest,
1990, 317–319. (Továb-
biakban: Gergely 1990.)

1955 októberében a kalocsai érsek Czapi Gyula (1887–1956) közbenjárására került a börtönből a püspökszentlászlói kastély-
ba. Ugyanebben az időben vezető békepapok kérésére szabadult
négy bebörtönzött pap, majd 1956 májusában a püspöki kar ké-
relmét teljesítette az állam, amikor Grósz József szabadságát
visszaadta.⁶ Vagyis mindazokat a határozatokat, amelyeket a leg-
felsőbb pártvezetés — a közhangulat javítása céljából és a politi-
kai enyhülés kapcsán — már előre kitervelt,⁷ a közvélemény
előtt úgy reprezentálta, mint az egyház részéről indult kezdemé-
nyezések teljesítését. Amennyiben ebbe a folyamatba illesztjük
be ezt a dokumentumot, akkor feltételezhető, hogy a tervezet
talán éppen Beresztóczy küldte el a konferencia elnökének, hogy
saját személyét és a békepapi mozgalmat mint Grósz József „ki-
szabadítóját” mutassa be, hisz a vonatkozó megjegyzések az ér-
sek szabadon bocsátására tesznek javaslatot. De nem feledkezhe-
tünk meg arról az állami törekvéstről sem, amely az ÁVH-tól
indult, és Grósz József visszajuttatását tervezte már 1955 októbe-
rében, mivel a Czapi-irányvonal elszigetelődött a magyar egy-
házban.⁸ Ebből a szempontból vizsgálva a megállapodás-terveze-
tet, elkészülte mögött akár az államvédelem ösztönző erői is ott
lehettek. Amennyiben pedig mégiscsak az ÁEH munkatársai ké-
szítették a dokumentumot, a stílus alapján akkor is valószínűsíthető az egyházi-békepapi segédlet.

A megállapodás-tervezet születési idejére csak a szövegössze-
függések alapján tudunk következtetni. Támpontunk a kommentár
részben ragadható meg, ahol az író Czapi Gyula személyé-
nek jelentőségét, a halála következtében előállt helyzetet mutatja
be, majd pedig a „*jelenleg kijelölt tartózkodási helyen élő*”⁹ Grószról
ír. Czapi Gyula 1956. április 25-én halt meg, a Politikai Bizott-
ság pedig másnap tárgyalta utódlási ügyét.¹⁰ Grósz József szaba-
don bocsátásról Horváth János, az ÁEH elnöke május 3-i dátu-
mozással készített előterjesztést.¹¹ A püspöki kar 1956. május
11-én nyújtotta be azt a kérelmét, amely már meghallgatásra ta-
lált. Az érsek 1956. május 12-én kapott kegyelmet.¹² A dokumen-
tum készülése vonatkozóan tehát április 25-e és május 11-e a
két szélső határunk. A végleges formába öntés legvalószínűbb
időszaka az 1956. április 25-ét követő, de május 3-t megelőző na-
pok lehettek. Amennyiben viszont a megállapodás-tervezet első
részét már korábban kidolgozták, akkor az ezen egy hét alatt
vált aktuálissá. Ha pedig május 3-a és 11-e között készült, akkor
a Politikai Bizottság döntése felülírta a tervezet összeállítójának
elképzeléseit.

A tervezet sajátosságai az 1950-es megállapodás fényében

Az 1956-os megállapodás-tervezet szerkezetében és retorikájában
követi az 1950-es egyezményt,¹³ miként a szerző meg is említi,

hogy az alapelveket a korábbi dokumentum már tartalmazza. A tervezet azonban sokkal bőbeszédűbb és több kötelezettséget-engedményt sorol fel, mint 1950-es előde, az egyház számára négygyel, az állam esetében pedig kettővel többet, amit az utólagos hozzátoldás ötre emel.

„...egyetértésben a római Szentszékkel”?

¹⁴Vö. Megállapodás-tervezet 1956, Bevezetés.

¹⁵Vö. Megállapodás-tervezet 1956, I/6

Alternatív püspöki kar?

A leglényegesebb változás a bevezetőben található. 1950-ben a Szentszék nem ismerte el az állam és egyház között létrejött megállapodást, ez a szövegtervezet viszont már arról beszél, tehát azt akarja elérni, hogy a püspöki kar „egyetértésben a római Szentszékkel”¹⁴ írja alá a kiegészítő megállapodást. E feltétel említése arról tanúskodik, hogy a szerző valamilyen álomvilágban mozoghatott, hiszen a magyar állam és a Vatikán kapcsolata ekkor volt az egyik legmélyebb pontján. Sajátos önellentmondása a szövegnek a 6. pont, ahol a püspöki kar kötelességei között jelöli meg annak előmozdítását, hogy az államosítás kérdésére vonatkozólag, az „Egyházi Törvénykönyv idevágó rendelkezéseit a római Szentszék a magyar Nép javára magyarázza”.¹⁵ A bevezetés értelmében tehát a Szentszék egyetért azzal, hogy őt a püspöki konferencia egy számára előnytelen helyzet elfogadásáról meggyőzze.

A tervezet érdekes momentuma a 4. pontban szereplő megállapítás, amely szerint a békemunkához nincs szükség külön püspökkari békeszervezetre, vagyis a tervezet óvni akarja e területet a püspöki felügyelettől. Ugyanakkor a 8. pont pedig egyházmegyei tárgyalóbizottságok felállítását határozza el, amelyek bizonyára alkalmasak lettek volna egy *alternatív püspöki kar* létrehozására, ahol az állam a békepapokon keresztül, egyházmegyei szinten könnyebben érvényesítheti saját érdekeit.

Érdemes felhívunk a figyelmet arra a szemléletváltásra is, amely az 1950-es megállapodás és az 1956-os tervezet között fennáll. Ott az egyháznak elsősorban negatív szerep jutott: eljár, elítél, itt viszont már az együttműködést garantálja például „egyetértésben az államhatalom informatív [sic!] szerveivel”.¹⁶

Az állam kötelezettségét tartalmazó második fejezet is több újdonságot tartalmaz, az állam felügyelő szerepét a kegyúri értelmzés váltja fel.

Az állam kötelezettségei

¹⁷Vö. Megállapodás-tervezet 1956, II/3.

¹⁸Vö. Gergely 1990, 248., 279.

Az állam kötelezettséget vállal, hogy figyelembe veszi az egyházi ünnepek rendjét, hosszútávon rendezi az egyház anyagi szükségleteit, emeli az egyházi iskolák számát, engedélyez néhány tanítórendet, az egyházkormányzatban pedig nem korlátozza az egyházi szempontok érvényesülését.¹⁷ E két utóbbi megállapításban a szerző egyfajta naivsága figyelhető meg. Hiszen nem valószínű, hogy az állam engedélyezte volna annak a két tanítórendnek — ciszterciek és premontrieiek — a működését, amely ugyan nagy jelentőségű volt a közoktatás szempontjából, de akikre Rákosi kezdettől fogva megvetéssel nézett.¹⁸ Továbbá az egyházkormányzatra vonatkozó megállapításokkal az egyházügyi biztosok mellett saját szervezetét is elítélte a feltételezett béke-

¹⁹Vö. Megállapodás-tervezet 1956, II/3.

²⁰Vö. Grösz József kalocsai érsek körlevele a megyés püspököknek, 1956. december 19. Kézírásos másolata: Magyar Ferences Levéltár, Definítoriumi jegyzőkönyvek, 1/57. (Továbbiakban: Grösz 1956.)

²¹Gergely 1990, 101., 106–110.

²²Gergely 1990, 35–37., valamint a püspöki kar elnökeként 1956 decemberében követelt még hasonló feltételeket, vö. Grösz 1956.

²³Megállapodás-tervezet 1956. Kiegészítés.

²⁴1950 novemberében Endrey Mihályt, Bárd Jánost, 1951 áprilisában pedig Kisberk Imrét nevezte ki segédpüspökké a Vatikán, akiket fel is szenteltek. 1959-ben azonban Belon Gellért és Winkler József felszentelését már megakadályozta az állam, hivatkozással az 1957. évi rendeletre.

²⁵A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szentszék 1964-es megállapodása, MOL. XIX. – J – 1. – j (Külgyminiszterium TÜK. iratai).

²⁶Lásd *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években.* (Szerk., a bevezető tanulmányt írta és a mutatókat összeállította Szabó Csaba.)

pap-szerző, hisz éppen az ő szerepük volt a legmeghatározóbb annak megakadályozásában, hogy a *joghatóság sértetlenül és egyházi szempontok szerint érvényesüljön*.¹⁹

Fontos megemlítenünk még a kiegészítésként szereplő 6–8. pontot, és az 5. ponthoz kapcsolt hozzáfűzést. Az 5. és 6. sorzámnál szereplő feltételek később, az októberi forradalom utáni követelések között szerepeltek.²⁰ A 7. pont hozzáveszi a bebörtönzöttek ügyét és esetleges külföldre távozásukat, a 8. pedig a szerzetesrendek visszaállításának vagy külföldre telepítésének lehetőségét állapítja meg. Ezt a kitelepedést a püspökök már 1950-ben is felvetették Rákosi Mátyás előtt, de ehhez nem volt hajlandó hozzájárulni.²¹

Ez utóbbi pontot radikálisabb témafelvetése és eltérő lejegyzése miatt talán még Grösz József későbbi hozzáfűzéseként is értelmezhetjük, amit alátámaszt az is, hogy ezek a kérdéskörök megegyezést mutatnak az 1950-es egyházi tárgyalóbizottság elképzeléseivel.²²

A megállapodás-tervezetet egy magyarázó dokumentum kíséri, mely igen jó taktikát alkalmaz saját akarata érvényesítésében. Első mondataiban esküt tesz a szocialista államrend mellett, majd azokat a békepapi beszédekből ismert szóvirágokat hozza, amelyek az állam és az egyház békés együttműködésének rendjét hirdetik meg. A szöveg illeszkedik a korabeli politikai hangulathoz is. Az elmúlt évek hibáiról beszél, azok felülvizsgálatát sürgeti, majd a békepapság és az állam — későbbiekben is — fő célját, a Szentszék megnyerésének ügyét tűzi zászlajára. A fennálló szakadék áthidalására a szerző Grösz József érseket szemeli ki, akit arra akar felhasználni, hogy az ő garanciájával induljon valaki Rómába a vatikáni–magyar tárgyalások megkezdésének javaslatával.²³

Az utolsó bekezdés utalást tesz az egyházi vezetők kinevezésének rendjére. A dokumentum születése után, 1957 talán e területen hozta a legnagyobb visszalépést, március 24-én ugyanis a Magyar Közlöny kihirdette az 1957. évi 22. sz. törvényt, amely végleg lehetetlenné tette a szabad püspökkinevezéseket.²⁴

Változás és hasonlóság — az 1964-es megállapodás

A Magyar Kormány és a Szentszék képviselői 1964. szeptember 15-én írták alá a rendszerváltozásig érvényben maradt részleges megállapodást.²⁵ Ennek létrejöttével a szocialista állam bizonyos mértékben maga mellé állította a Vatikán tekintélyét,²⁶ a Szentszék viszont elérte, hogy álláspontja legalább a legfontosabb kérdésekben döntő súllyal rendelkezzen. A szerződő felek a megállapodás jegyzőkönyvében 12 pontban rögzítették azokat a témaköröket, amelyek megvitatásra kerültek. Ezek között az 1956-os tervezet-
hez képest az állami eskü, a Rómával való kapcsolattartás, a sze-

Magyar Országos Levél-
tár – Szent István
Társulat, Budapest,
2005, 31–32.

²⁷Vö. A Magyar Népköz-
társaság Kormánya és a
Szent szék 1964-es meg-
állapodása, MOL. XIX. –
J – 1. – j (Külügyminisz-
térium TÜK. iratai).

²⁸Vö. Gergely 1990, 145.

**Az 1964-es
megállapodás mint
visszalépés**

mináriumok, az emigrációs papság, a római intézet és a Mind-
szenty-ügy kérdése került elő új tárgyalási témaként.²⁷ Ez utóbbit
az állam úgy akarta megoldani, ahogy Czapik Gyula 1950-ben a —
beteg — szerzetesek külföldre telepítését: előljárója vállaljon ga-
ranciát arra, hogy nem fejt ki ellenséges tevékenységet.²⁸

A megállapodásban az eskü kérdésére — amelyet az *ahogy*
püspökhöz/paphoz illik kiegészítéssel elfogadott az egyház — és a
papság polgári tevékenységére vonatkozó egyezség bizonyos
mértékben (!) megmentette az egyházat attól, hogy direktben és
szerződésszerűen a szocialista állam ideológiai támasza legyen,
miként ezt a korábbi két dokumentum igényelte. Ekkorra az ál-
lami biztosok visszahívása is megtörtént, de nem feledhető,
hogy erre az időre már a püspöki hivatalok operatív felderítése
is jól kiépítetté vált. A magyar kormány garanciát vállalt a
pasztorális tevékenység szabadságára, illetve legalább késznek
mutatkozott azt további tárgyalások témájaként továbbvinni.
Persze, hozzá kell tennünk itt is, hogy az elvi lehetőségeket ezek
után szinte mindenütt megnyirbálta vagy gátolta, drasztikusan
megakadályozta, amit az aláírást követő letartóztatási hullám is
mutat.

A bebörtönözöttek, kényszerlakhelyen tartózkodók, a szerzetes-
rendek és a szabad kinevezési lehetőségek ügyében — amelyek
ugyancsak ott szerepeltek az 1956-os tervezetben — nem történt
változás, a püspökkinevezések estében született csupán kompro-
misszum.

Az 1964-es dokumentum tehát visszanyeste az 1950-ben aláírt
és az 1956-ban megújítani szándékozott megállapodás ideológiai
ágait, több igen súlyos problémát viszont függőben és megoldat-
lanul hagyott, sőt az 1956-os tervezethez képest visszalépést is
jelentett. Az engedményeket pedig a magyar állam úgy irányí-
totta, hogy azokat a belső, polgári törvényekre való hivatkozással
a párt szándéka szerint lehessen értelmezni.

A most közlésre kerülő 1956-os megállapodás-tervezetnek —
ellentétben az 1950-es és 1964-es megállapodással — nem lett jogi
hatálya. Ismertetése azonban mégis fontos, hiszen bemutat egy
köztes időszakot. Rávilágít arra, miként gondolkodott egy egyhá-
zi, de államszimpatizáns vagy egy állami, de az egyháznak az ak-
tuális helyzetekhez képest részengedményeket kecsegtető személy
vagy csoport 1956 tavaszán az állam és az egyház viszonyáról.

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG KORMÁNYA és a
MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KAR MEGÚJÍTOTT
MEGÁLLAPODÁSA²⁹

²⁹Betűhív közlés

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG KORMÁNYA és a MAGYAR
KATOLIKUS PÜSPÖKI KAR egyetértésben legfelsőbb hatóságá-

val, a római SZENTSZÉKKEL az állam és egyház békés együttműködésének érdekében, a magyar nép lelki egységének, békés szociális fejlődésének előmozdítására és biztosítására a következő kiegészített megállapodást köti. A megállapodás alapelvei az 1950. aug. 29.-én kötött megállapodáson nyugszanak.

1. A magyar Püspöki Kar elismeri a magyar Népköztársaság alkotmányát és törvényes államrendjét. Állampolgári kötelességének tudja, hogy ezt alattvalóival is elismertesse és az igazságosság és méltányosság elvének keresztülvitelével azon van, hogy erkölcsi erejével, tanításának súlyával érvényt szerezzen a katolikus világnézet állameszméjének. Saját törvényeivel, kétoldalú tárgyalások és bizonyító eljárások alapján eljár mindazon egyházi személyek ellen, akik az alkotmány vagy a törvényes államrend ellen fellépnek.

2. Sem intézményeit, sem személyeit, sem tanítását nem engedi felforgató tevékenységek felhasználására. Ennek ellenőrzése, az esetleges visszaélések megállapítása az illetékes egyházmegye püspökének joga és kötelessége, egyetértésben az államhatalom informatív szerveivel.

3. A Püspöki Kar időszerű és saját hatáskörében kiadott rendeleteivel, tájékoztatásaival odahat, hogy a katolikus hívek megértsék és közreműködjenek a Népköztársaság szociális terveiben, az evangélium igazságosságának elve alapján támogatja a szociális fejlődést és a kollektív gazdasági elv érvényre juttatását. Általánosságban a Népköztársaság nem világnézeti jellegű intézkedéseit, mint hivatáskörébe közvetlenül nem tartozókat a keresztény társadalomszemlélet elvei alapján fogadja és bírálja.

4. A magyar Népköztársaság azon törekvéseit, melyek akár külpolitikai vonatkozásban, akár belpolitikai alapon a béke ügyét szolgálják, világnézetének természetéből kifolyóan önzetlenül támogatja, hozzáadva mindazon erkölcsi súlyt és tekintélyt, amit a keresztény békéről szóló tanítása nyújt.

Külön szervezetet, intézmény felállítását erre a célra szükségesnek nem tart, minthogy történelmi fejlődésében eddig sem állított fel. Egyházi személyeinek egyéni munkáját, bekapcsolódását az államhatalom békemozgalmi szerveibe nem ellenzi, sőt kívánatosnak tartja.

5. A magyar Püspöki Kar kész arra, hogy az államhatalom felkérésére tanításának szellemében és módján állást foglaljon a háborús veszélyekkel és eszközökkel szemben, ezen állásfoglalásának kifelé is hangot adjon. Kiindulási alapja a keresztény erkölcs tan elve az étellel és annak védelmével kapcsolatban, akarat az a segítő készség, amellyel híveit az államhatalommal szemben álló kötelezettségeire figyelmezteti.

6. A magyar Népköztársaságnak az egyházi vagyon államosításával kapcsolatos intézkedéseit tudomásul veszi és azon van, hogy az Egyházi Törvénykönyv idevágó rendelkezéseit a római

Szentszék a magyar Nép javára magyarázza és könyvelje el. Megmaradt és működéséhez nélkülözhetetlenül hiányzó vagyoniállagát, épületeit, helyi és egyházmegyei tárgyalások útján rendezi, illetve biztosítja.

7. A magyar Püspöki Kar elismerő megnyugvással veszi tudomásul, hogy a magyar Népköztársaság kettejük közt fennálló kérdések rendezésére, továbbá az időszerű tárgyalások megejtésére az Állami Egyházügyi Hivatalt állította fel. Ennek központi szervei vannak hivatva mind a személyi, mind a dologi kérdések rendezésére, esetenként anélkül, hogy az egyházmegyék székhelyein külön szervek munkája tenné bonyolultabbá az ügyek intézését.

8. Minden vitás, akár személyi, akár ügyrendbeli kérdésben a magyar Népköztársaság alkotmánya és a Megállapodás pontjai az iránytszabók. Ennek elintézésére mindkét tárgyaló fél [sic!] külön bizottságot alakít egyházmegyénként és döntései törvényerejű rendeletek joghatályával bírnak.

II.

1. A magyar Népköztársaság kormánya az alkotmány értelmében biztosítja a katolikus hívek teljes lelkiismereti és vallásszabadságát. Időszerű, vagy általános intézkedéseiben, sajtójában és egyéb tájékoztató jellegű közleményeiben ennek megsértésétől tartózkodik, munkarendjében a vasárnapok, mint munkaszüneti napok sértetlenségét megőrzi és ennek felfüggesztését a sürgető és elkerülhetetlen alkalmakkor a Püspöki Karral való előzetes tárgyalás útján intézi. Az ünnepek számának megállapítása és azokon a munka szüneteltetésének állandó jellegű biztosítása kölcsönös megállapodáson alapszik.

2. A magyar Népköztársaság kormánya a katolikus egyház működéséhez szükséges, templomon kívüli oktatáshoz a következő segítséget nyújtja. Kiegészíti az 1950. évben kötött megállapodásban biztosított középiskolák számát 11-re, azaz helyreállítja a cisztercita és premontrei tanító-rendek államosított középiskoláiból kettőt, illetve egyet, tovább még két leányiskolát.

Ezen férfitanítórendek újra való működéséhez a jogot és lehetőséget megadja. Biztosítja továbbá a hitoktatás zavartalan menétét olyan módon, hogy minden iskolatípus tanulói, minden megkötöttség nélkül és további tanulásukat nem befolyásolva, szabadon jelentkezheszenek hitoktatásra. Segédkezet nyújt a tan- és imakönyvekkel való ellátásukra évenként meghatározott számú szükséges sajtótermék előállításával.

3. Egyházi személyek kinevezésénél, amennyiben azok állandó jellegű munkakört töltenek be, kifogást csak abban az esetben emel, amennyiben azok bebizonyítottan nem tettek eleget a megállapodás 1. és 2. pontjainak.

Egyébként, mint lelki hatalom megadását az egyházmegyei ordináriusokra bízta. Hasonlóképpen az egyházmegyei közigazgatás szerveinek megválasztását és kinevezését is, hogy a joghatóság sértetlenül és egyházi szempontok szerint érvényesüljön, természetesen beleszámítva az állampolgári köteleességek teljesítését is.

4. Az egyházi személyek anyagi ellátását korlátozás nélkül és az állami fizetési rendszerhez hasonlóan biztosítja, hasonlóképpen betegbiztosításukat és nyugdíjügyüket is. Ennek mértéke részlettárgyalás eredménye, valamint azon dologi kiadásoké is, melyek minimuma az egyházi élet működéséhez nélkülözhetetlen. Biztosítja az egyház adószedési jogát is.

5. A szentségek felvételét, valamint az arra szükséges előkészítést zavartalanul biztosítja. Erről szóló anyakönyvezést okmánynak tekinti, és polgárait tekintet nélkül korukra, viselt állásukra a szentségek felvételében szabad lelkiismeretükre bízta.

Más gépirással
(A közreadó megj.):

Állami intézetekben ápolt, gondozott, vagy őrizetben tartott személyek számára ugyanezt akadálytalanul biztosítja.

A sajtószabadságot olyan értelemben biztosítja, hogy az egyházi életben nélkülözhetetlen sajtótermékek előállítását és megjelentetését biztosítja.

A működésükben korlátozott, vagy szabadságuktól megvont és őrizetben tartott egyházi személyek ügyét revideálja, és akár szabadságuk visszaadásával, akár idegen állam területére való áttételével oldja meg.

A működésükben felfüggesztett, vagy eltörölt szerzetesrendek ügyét külön bizottsággal vizsgálja felül. Ezeket vagy részben, vagy egészben visszaállítja, avagy külföldi elhelyezkedésüket nem gátolja meg.

* * *

Kísérő dokumentum:

Tervezet a kiegészített és módosított megállapodáshoz a Magyar Népköztársaság kormánya és a Katolikus Püspöki Kar között az egyház és állam békés együttműködésére.

1. Az általános világpolitikai helyzet mindenben a békés megoldások útját választotta egyes országok közötti feszültségek levezetésére és a békés fejlődés, különösképpen a szociális fejlődés javára.

Ennek egyik része az a szükséglet, mely előbb-utóbb sürgetően lép fel, hogy a népi demokráciák, bár változtatlanul követi marxista-leninista világnézetüket, rendezzék kapcsolatukat a po-

zítív vallásokkal és azok között elsősorban a katolikus egyházzal, mint olyannal, mely kétezeréves történelmi múlt birtokában az egységes tanrendszerű és fegyelmű vallás.

Ennek a rendezésnek alapja, egységes módszeres elve vagy az elutasító idegenkedés, vagy az egyszerű megtűrés, vagy miként azt a magyar Népköztársaság választotta: békés együttműködés a közjó érdekében.

A magyar Népköztársaság kormánya és a magyar katolikus Püspöki Kar 1950. aug. 29.-én megállapodást írt alá. Ezzel lerögzítette kölcsönösen egymáshoz való viszonyát és nagytalánosságban mindazokat a jogokat és kötelességeket, amelyek a békés együttműködés érdekében mindkét szerződő félre nézve irányadóak.

A szükség teremtette ezt meg a lelkek megnyugtatója. De a szükség következtében előállottak hibái és hiányai is, melyek eredményeként azóta állandó súrlódások, félreértések, nehézségek állottak elő, és ezek mind a papság, mind pedig a hívő nép lelkében a bizonytalanság tudatát és érzetét keltették és keltik. Ahol részletesen nem sorakoznak fel a jogok és kötelességek mindkét fél oldaláról, ahol — különös tekintettel a katolikus vallás római jellegére — a megállapodáson nincsen rajta a katolikus egyház Fejének jóváhagyó akarata, természetesen bekövetkeznek ezek a bajok, amelyek orvoslása sürgetően áll elő, hogy az ország vallásos, világnézeti alapon álló polgárai megadván Istennek, ami Istené, hűségesen és határozottan adják meg az államhatalomnak mindazt, amit tőlük megkövetel.

A Magyar Népköztársaságnak, tekintetbe véve a világpolitikai helyzetet, nem lehet célja, hogy ezek a hiányok továbbra is fennmaradjanak, sőt érdeke, hogy ezek eltüntetése által megnyugodott légkört teremtsen a világnézeti síkon is, példát adjon a jövőben bizonyára bekövetkező ilyen eljárásokra a többi nemzetnek is, és így a szociális fejlődés útját járva, ebbe a munkába teljes értékében bekapcsoljon minden erőt.

Dr. Czapik Gyula egri érsek, a magyar Püspöki Kar eddigi fejének halála időszerűvé teszi a kérdések végleges rendezését. Bölcsessége elősegítette az államhatalom munkáját, melyekkel az időszerű kérdéseket személyén keresztül is iparkodott intézni, hiánya azonban csak azután fog élelkebben mutatkozni és megmutatni, hogy a közvetítő eljárásból hiányzott a körülmények érthető alakulása miatt a római Szentszék jóváhagyása.

A szokásjog alapján helyét a Püspöki Kar szentelésben következő tagja foglalja el. Tekintettel arra, hogy az államhatalom szempontjából az ország bíboros-hercegprímása elítéltként, bár kedvezőbb körülmények között él, és mindkét fél ismeretében szerepe nem alkalmas a tárgyalások felvételére, két lehetőség áll fenn. Vagy következik a rangidős püspök, akivel változtatások nélkül, bár nem kis nehézségek árán továbbfolyik az állam és

egyház élete és egymáshoz való viszonya, vagy pedig előtérbe kerül a jelenleg kijelölt tartózkodási helyén élő és politikai szempontból részben rehabilitált kalocsai érsek, Grósz József.

Az előbbi eset nem oldja meg a fennálló kérdéseket, az utóbbi úgy látszik, közelebb hozná. Személye a római Szentszék előtt tisztázott, az államhatalom előtt az idők folyamán enyhült ítélet és elbánás alá esik, ahogy a vele felvett eljárás igazolja.

A megvalósítás módja tehát mégiscsak az volna mindkét fél szempontjából, hogy a magyar Népköztársaság kormánya személyén keresztül keresse a módokat, miként lehetne az egyház és állam között egy végleges és minden részletre kiterjedő megállapodást kötni, egy modus vivendi-t, ami megadja az államhatalomnak a katolikus egyház segítő munkáját és erre a garanciát, másfelől az államhatalom biztosítja és részleteiben körvonalazza a katolikus egyház szabadságát, illetve működési területeit.

Ennek ellenére küldjön ki a magyar kormány egy egyházi személyt, mint megbízottat, aki a kalocsai érsek garanciájával és az államhatalom bizalmával felszerelve, kipuhatolja a római Szentszéknél a tárgyalás és módok lehetőségét, és megnyitja útját olyan végleges megállapodásnak, mely egyszer s mindenkorra szabályozza a két fél kapcsolatát és megteremti a félreértések és bizonytalanságok lehetőségének teljes kikapcsolását.

Ha mindez eredménytelenek, ha a szempontok annyira eltérőek volnának, ha az idő még nem érett ki az ügyek végleges elrendezésére, kárba akkor sem vészett a munka, mert az államhatalom megtette a kezdeményező lépéseket — még ha félhivatalosan is, az egyház élete pedig ezután is a várakozás állapotában folyik. Mindez a kezdeményező lépés tisztázná Róma ismereteit, megismertetné az egyház helyzetével, továbbbítaná akaratát, tudomására hozná népünk fejlődésének szociális tényeit és mindenképp alapot nyújtana arra, hogy a későbbiekben milyen végleges formát nyerjen az egyház élete, személyeinek, vezetőinek kinevezése a magyar Népköztársaságban. Amint az egyház tanításával ellentétes világnézetű, laikus államban, ami azonban nem zárja ki a békés együttélést és együttműködést, a kölcsönös támogatás jegyében.

Magyar teológusok útkeresése a szocializmus évtizedeiben

GÁRDONYI MÁTÉ

1970-ben született. Tanulmányait a PPKE Hittudományi Karán és Rómában végezte. Jelenleg Siófok-Kiliti plébánosa.

¹Kránitz Mihály: *A magyar katolikus teológia a II. Vatikáni Zsinat után.* Teológia 40 (2006) 133–149.

²Bogárdi Szabó István: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között.* (Societas et ecclesia 3.) Debrecen, 1995.; Vajta Vilmos: *A diakóniai teológia a magyar társadalmi rendszerben.* Budapest, 2006.

³A párhatározatok szövege bevezető magyarázattal: Balogh Margit – Gergely Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon.* 1970–2005. (Dokumentumok) (História Könyvtár – Okmánytárak 2.) Budapest, 2005. II. 999–1013.

A II. Vatikáni zsinat után világegyházi szinten jelentkező teológiai megújulás, amely a szent tudományok mindegyikében érezte hatását, Magyarországon is kétségkívül megteremte a maga gyümölcseit. Az alábbiakban nagyon vázlatosan azt kívánom feltárni, hogy a hazai teológiai útkeresés milyen kölcsönhatásban állt a konkrét egyházpolitikai helyzettel, miként tükrözte vissza a pártállami diktatúra viszonyait, elvárásait és lehetőségeit. A vizsgált időszakban publikáló magyar teológusok munkásságának értékelése nagy vonalakban már megtörtént,¹ ugyanakkor katolikus részről még hiányzik az olyan átfogó és kritikus elemzés, mint amilyen a református és az evangélikus egyház „hivatalos” teológiai irányzatairól, vagyis a szolgálat és a diakónia teológiájáról rendelkezésre áll.² Márpedig a hatvanas évek közepén újjászülető katolikus teológiai irodalom sem csupán a neves külföldi teológusok nézeteit ismételgette — bár mindenekelőtt Karl Rahner hatása vitán felül áll —, hiszen legjelesebb képviselői a magyar egyház konkrét helyzetéből fakadó kérdésekre kívántak teológiai válaszokat adni. Azt a „hivatalos” teológiai irányzatot, amit a kortársak egyszerűen csak „magyar teológia” névvel illettek, a dogmatikus Gál Ferenc, a filozófus Nyíri Tamás és a fundamentálteológus Szennay András neve fémjelezte, ezért elsősorban az ő műveik állnak e vizsgálódás középpontjában.

A „magyar teológia” kibontakozásának politikai keretfeltételei

A sajátos „magyar teológia” kibontakozásának keretfeltételeit két, időben nagyjából egybeeső változás teremtette meg: egyfelől a kommunista egyházpolitika hazai módosulása, másfelől a katolikus teológia világegyházi szinten bekövetkező megújulása. Az állami egyházpolitika változását az 1958-as párhatározatok jelezték, amelyek a pártmunka irányelveit ahhoz a belátáshoz igazították, hogy a vallásos világnézet nem szűnik meg egyik napról a másikra.³ Persze az egyházpolitikára is igaz, ami a rendszer egészére, hogy a stratégia módosítása alapvetően a kontinuitás megőrzését szolgálta.

A hazai egyházpolitika módosulása

⁴Balogh – Gergely:
Állam, egyházak,
i. m. 1007.

⁵Mészáros István: *A
Szent István Társulat
százötven éve.*
1848–1998. Budapest,
1998, 268–282.

A Szentszék és a Magyar Népköztársaság között létrejött megegyezés

⁶Az 1964-es megegyezés
létrejöttének
körülményeiről: Szabó
Csaba: *A Szentszék és
a Magyar Népköztársaság
kapcsolatai a
hatvanas években.*
Budapest, 2005.

⁷Nyíri Tamás: *A magyar
teológia harminc éve –
a teológus a szocialista
társadalomban.* Teológia
9 (1975) 5–12. 7.

Egyház és ideológiai- lag ellenséges állam

Balogh Margit találóan foglalta össze az irányváltás lényegét: „A labilis belpolitikai helyzet, a kormány nemzetközi elismertetése, az új gazdaságpolitikai tervek remélt sikere érdekében a Rákosi-érára jellemző likvidáló szándékú egyházüldözést 1958 és 1964 között fokozatosan felváltotta a 'nemzeti egységet' előtérbe helyező népfrontpolitika. Az új népfrontpolitika az egyházakat már nem kikapcsolni akarta, hanem hasznossá tenni.”⁴ A református és az evangélikus egyházban közvetlen teológiai következményei lettek az egyházpolitika változásának, hiszen némi előzmények után éppen 1958-tól, Bartha Tibor és Káldi Zoltán püspökök tevékenysége nyomán bontakozott ki az állammal való együttműködés rendszeres teológiai megalapozása, a szolgálat és a diakónia teológiája. E teológiai irányzatok jelentkezése rávilágít arra, hogy a Kádár-rendszer a vallásszabadság igazolása végett már nemcsak az egyházak politikai lojalitását várta el, hanem jó szemmel nézte — ha nem egyenesen igényelte — az együttműködés teológiai megalapozását is. A katolikus teológia vonatkozásában ekkor még csak a külső feltételek változtak, hiszen míg a katolikus könyvkiadás 1949 után kizárólag hit-tankönyvek és imakönyvek megjelentetésére korlátozódott, 1958-tól már évi 3–5 vallási tárgyú kötet is kijöhetett a nyomdából.⁵

A katolikus teológia hazai újjáéledése 1964 után következett be, nyilvánvaló összefüggésben a Szentszék és a Magyar Népköztársaság között létrejött megegyezéssel, ami — bárhog is ítéljük meg az egyezményben elért eredményeket és az ehhez szükséges kompromisszumokat — bizonyos távlatokat nyitott az egyházi életben.⁶ Az egyezmény ténye azt a benyomást keltette, hogy a katolikus egyház legfőbb vezetése tudomásul vette: a szocialista társadalmi rendszer rövid időn belül nem omlik össze, ami mintegy párhuzamba állítható volt az 1958-as párthatározatokban kifejezésre juttatott azon belátással, hogy az „idealista világnézet” fennmaradásával hosszabb távon is számolni kell a társadalomban. Ezt a kettős felismerést, amely lehetőséget és egyúttal feladatot adott a magyar teológia számára, Nyíri Tamás így összegezte: „A marxista valláskutatás egyik fontos megállapítása, hogy nemcsak világméreteken, hanem a szocialista társadalomban is a marxizmus és a vallás huzamos egymás mellett élésére kell számítani, a katolikusok pedig rájöttek, hogy nem valamiféle katolikus társadalomra kell törekedniük, hanem arra, hogy a szocialista társadalomban éljenek katolikusként. Mindennek előzetes föltétele, hogy a teológia az eddigieknél sokkal realisabban írja le, illetve irányítsa a hívó élet elméletét és gyakorlatát.”⁷

Az 1964-es megállapodás azt is eredményezte, hogy az állam és az egyház együttműködésének hagyományos teológiai megalapozása valamiként érvényessé válhatott az ideológiailag ellenséges államra is. Ez tükröződött Cserháti József egyháztani művében, amely ugyan csak érintőlegesen foglalkozott e gyakorlatias kérdéssel, a gondolatmenet végkövetkeztetése azonban a követke-

ző két és fél évtized egyházkormányzati gyakorlatának (a „kis lépések politikájának”) alaptételévé vált: „Isten jelölte ki az egyház és az állam külön feladatkörét, de ezzel egymáshoz is rendelte őket. Ezért a két valóságnak különállásuk ellenére természetjogi alapon 'közük van egymáshoz'. Az egyház elvi szempontból mindenkor állást foglalt az egyház és állam teljes elkülönítése ellen, és kívánatosnak tartja a rendezett egymás mellett élés és együttműködés lehetőségeinek megteremtését... Az állam az egyház részéről mindenkor elvárhatja saját tekintélyének alátámasztását, de az egyház is rászorul saját érdekében mindenkor az állammal való rendezett kapcsolatra.”⁸ Érdemes felfigyelni a kifinomult szóhasználatra, amely az állam-egyház viszonyt korántsem két egyenrangú fél együttműködéseként írja le: az állam *elvárhatja* saját tekintélyének alátámasztását, míg az egyház saját érdekében *rászorul* az állammal való rendezett kapcsolatra.

Teológiai keretfeltételek a zsinat után

A sajátos magyar teológiai útkeresés másik keretfeltételét a katolikus teológia általános megújulása, az új irányok kijelölése kínálta a II. Vatikáni zsinat éveiben. Itt nemcsak az egyház és a mai világ viszonyát tárgyaló *Gaudium et spes* zsinati konstitúcióra kell gondolni, hanem azon pápai megnyilatkozások sorára is, amelyek ösztönzést jelentettek a magyar teológusoknak arra, hogy számot merjenek vetni a szocialista társadalom kihívásaival. Első helyen XXIII. János *Pacem in terris* kezdetű enciklikáját kell említeni, mint amely különbséget tett a hitellenes tanok és az ezekből eredő gazdasági és társadalmi következtetések között, és az egyház elvi álláspontjának fenntartása mellett lehetővé tette a gyakorlati párbeszédet a más világnézetűekkel, egyelőre még csak igen óvatos megfogalmazásban: „Megtörténhet, hogy azelőtt semmi hasznot hajtót nem láttak a tárgyalások alkalmával valamely dologban, most pedig gyümölcsözőnek tartják, vagy a jövőben annak fog bizonyulni.”⁹ Nyíri Tamás később úgy fogalmazott, hogy „a pápa szavait méltán tekinti a magyar teológia az egyház és az állam közötti együttműködés elvi alapjának”.¹⁰ Persze a *Gaudium et spes* volt az, amely ténylegesen nyitottabbá tette az egyházat a világ felé (bár ma már úgy látjuk, hogy a benne megfogalmazott várakozások túlságosan is a golden sixties optimizmusát tükrözték).¹¹ A zsinati dokumentum 92. pontja hasznosnak mondja a párbeszédet még azokkal is, akik „ellenfelei az egyháznak és különféle módokon támadják”. De legalább ennyire ösztönzőleg hatott a zsinati dokumentum 91. pontja, amely kifejezetten igényelte, hogy az általános érvényű megállapításokat a helyi viszonyoknak megfelelően fejlesszék tovább, ami az egész egyházban a katolikus teológia pluralizálódásához vezetett.¹² VI. Pál pontifikátusa alatt aztán a teológia feladatai közül előtérbe került az evilági témák felé fordul-

⁸Cserháti József: *Az egyház. Saját tanítása* tükrében. Budapest, 1964, 576–577.

⁹*Pacem in terris* 159–160. In: *Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok.* (Szerk. Tomka Miklós – Goják János.) Budapest, é. n. 191.

¹⁰Nyíri: *A magyar teológia harminc éve*, i. m. 8.

¹¹Az „ecclesia ad extra” témája a zsinaton: *Storia del Concilio Vaticano II.* (Szerk. Giuseppe Alberigo.) 5 k. Bologna, 1995–2001. IV. 293–415., V. 142–190, 394–436.

¹²GS 91–92. In: *A II. Vatikáni Zsinat tanítása.* (Szerk. Cserháti József – Fábián Árpád.) Budapest, 1975, 504–505.

¹³Mindhárom dokumentum megtalálható: Az Egyház társadalmi tanítása, i. m.

¹⁴A Vatikán „keleti politikájának” kezdeteiről: Hansjakob Stehle: *Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Päpste und die Kommunisten*. Zürich, 1993, 269–308.; Andrea Riccardi: *Il Vaticano e Mosca*. 1940–1990. Bari, 1993, 265–321.

A Vatikán keleti politikája

¹⁵E sajátos „vatikáni egyházképről” lásd: Gárdonyi Máté: *A Magyar Katolikus Egyház önértelmezése a pártállam idején*. Vigilia 69 (2004) 25–32. 28–29.

lás, a jelen problémáira adandó válaszok keresése, ami megnyilvánult a *Popolorum progressio* kezdetű enciklikában, illetve az 1971-es püspöki szinódusnak a társadalmi igazságosságról szóló záródokumentumában. Az enciklika a keleti tömbben már csak azért is kedvező fogadtatásra talált, mivel a kapitalizmus kritikáját adta, ugyanakkor agyonhallgatták a pápa *Octogesima adveniens* kezdetű apostoli levelét, amelyben — talán éppen az előző enciklika egyoldalúságának kiküszöbölése érdekében — hangsúlyosan szerepelt a marxizmus elemzése, s amely szerint a marxizmus-leninizmus szükségszerűen totalitárius rendszerhez vezet.¹³

Ahogy a katolikus teológiának ez a világszerte tapasztalható megújulása a magyar egyházban hatott, természetesen nem volt független a Vatikánnak attól a törekvésétől, hogy újból kapcsolatokat építsen ki a keleti tömb országaival.¹⁴ Az *Ostpolitik*nak is nevezett diplomáciai aktivitás hátterében azonban nem annyira a zsinati egyházkép állt, mint inkább a Szentszéknek az a gyakorlata, amely akár az egyházellenes kormányokkal kötött kompromisszumok árán is javítani igyekezett a hívek helyzetén. E törekvés alaptételét már Ercole Consalvi államtitkár megfogalmazta a napóleoni konkordátummal kapcsolatban, s ugyanaz a gondolatmenet köszön vissza majd’ kétszáz évvel később hivatali utódjának, Agostino Casarolinak a memoárjában.¹⁵ A vatikáni bürokrácia vélhetőleg a keleti tömb katolikusait tartotta szem előtt akkor, amikor a zsinaton nem engedte elítélni a kommunizmust — ha az elintézési mód nem is volt éppen elegáns, hiszen a zsinati atyák egy jelentős részének az elítélést szorgalmazó petícióját egyszerűen elsüllyesztették egy asztalfiókban. Mindenesetre a magyar teológiai útkeresés keretfeltételeinek számbavételekor a vatikáni diplomácia erőfeszítéseivel is számolnunk kell.

A „magyar teológia” sajátos vonásai és irányzatai

Mik voltak mármost a zsinat utáni „magyar teológia” legfőbb jellegzetességei? Elsősorban azt kell tisztáznunk, hogy mitől is vált sajátosan magyarrá ez a teológiai útkeresés. Erre a legtömörebb és legvilágosabb választ — a *Gaudium et spes* 91. pontjának adaptálásával — a Rómában élő jezsuita teológus, Alszeghy Zoltán adta meg, aki véleményét nyilván úgy formulázta, hogy az a hazai olvasóközönséghez is eljuthasson: „A magyar teológia abban áll, hogy a magyar egyház a maga sajátos gondolkozásmódján iparkodik a hittitkok értelmébe behatolni, és saját helyzetét iparkodik a hit fényében megérteni és megítélni... Jellemző a magyar teológiára annak a kérdésnek a hangsúlyozása, milyen követelményeket támaszt a mai magyarországi lelkipásztori helyzet és a magyar társadalomban uralkodó világnézet a hit korszerű tolmácsolása szempontjából.”¹⁶

Szembevetendő jellegzetesség, hogy amikor a korabeli és a mai elemzők a korszak magyar teológiai munkálkodásáról írnak, ak-

¹⁶Alszeghy Zoltán: *Bevezetés a teológiába*. (Teológiai Kiskönyvtár I/1.) Róma, 1975, 92. 94.

**„Akadémikus teológia”,
papi békemozgalom és
„bulányizmus”**

¹⁷Keresztény ember a
szocialista társadalom-
ban. (Szerk. Csépanyi
Ferenc et al.)
H. n. 1977.

¹⁸Máté-Tóth András:
*Bulányi und die
Bokor-Bewegung. Eine
pastoraltheologische
Würdigung.* Wien, 1996.

**A középutas álláspont
értvényesülése**

¹⁹Koncz Lajos: *A mai
magyar teológia.* Vigilia
46 (1981) 769–775.

**A „szélsőségektől való
idegenkedés”
lehetséges okai**

²⁰Alszegehy: *Bevezetés*
a teológiába, i. m. 94.

kor kizárólag azt az „akadémikus” teológiát veszik figyelembe, ami azért is így nevezhető, mert legjelesebb művelői a Hittudományi Akadémia professzorai voltak. De legalább utalnunk kell arra, hogy még két irányzat hivatkozott hangsúlyosan a zsinatra. Egyrészt a békepapi mozgalom, amely kísérletet — bár szögeztük le: nem túl színvonalas kísérletet — tett a zsinati tanítás alapján egy sajátos békepapi teológia kidolgozására.¹⁷ És ugyancsak a zsinati határozatokra támaszkodott Bulányi György is a maga teológiai rendszerének kidolgozásakor.¹⁸ Bár Bulányi pátert a vezető hittudósok részéről folyamatosan az a vád érte, hogy nem „céhbeli”, nem ért a teológiához, azt kár lenne elvitatni, hogy külföldön egyedül erre a magyar teológiai produktumra figyeltek fel, igaz, részben azért, mert a „bulányizmus” a nyolcvanas években — a pártállami egyházpolitika szándékainak megfelelően — válságot idézett elő a magyar egyházban. Egyébként e zsinat-értelmezések összehasonlítása nem válik az „akadémikus” teológia kárára, mert bár rávilágít korlátaira, mindazonáltal arra is, hogy nem vált a kollaboráció puszta ideológiájává.

Az is figyelemreméltó sajátosság, hogy Magyarországon alig jelentkezett a zsinat utáni teológiát világegyházi szinten jellemző progresszív–konzervatív feszültség. Bár a korabeli elemzések megkísérelték ilyen módon osztályozni a publikáló magyar teológusokat, végül ezek is arra a következtetésre jutottak, hogy Magyarországon egy középutas álláspont érvényesült. Így például Koncz Lajos — nevek említése nélkül — megkülönböztetett egy progresszív, egy konzervatív és egy „kettő közt nivelláló, szintézisre törekvő, ‘centrista’ irányzatot”, de rögtön hozzátette, hogy „ennek az utóbbinak a mértéktartása a jellemző és uralkodó általában a magyar nyelvű teologizálásban”.¹⁹ A kortárs megfigyelők többnyire azzal magyarázták ezt, hogy a magyar „néplelékek” és hagyományoknak ez a mérsékelt, kiegyensúlyozott álláspont felel meg a leginkább, amint ezt a külső szemlélő, Alszegehy Zoltán megfogalmazta: „A magyar teológia sajátos önállósága már abban is megnyilvánul, hogy a szerzők a magyar temperamentumnak megfelelő módon nézik a külföld nem egyszer lázasan hanykolódó tépelődését. Jellemző a magyarosan kiegyensúlyozott ítélet, a szélsőségektől való idegenkedés, az arany középut kedvelése, amit Olaszországban a politikai életből kölcsönzött kifejezéssel ‘centrizmusnak’ neveznének... Régi magyar ‘vezérek’ fontolgató útkeresése, öreg magyar parasztemberek nyugodt tárgyilagossága ütemezte ezeket az ítéleteket.”²⁰ De hasonló következtetésre jutott a helyzetet belülről ismerő Gál Ferenc is: „Közben nyugaton kialakult a múlt bírálatának, a ‘konstestálásnak’ a stílusa, amely új megoldások keresése helyett a múltat és az egyházi tekintélyt bírálta. Ennek a hullámai elérték hozzánk is, de nem lett belőlük több, mint néhány szociológiai-teológiai cikk, amelyek formájukban erősen hasonlítottak a mar-

²¹Gál Ferenc: *A magyar katolikus papság*. In: Magyar Katolikus Almanach II. A magyar katolikus egyház élete 1945–1985. (Szerk. Turányi László.) Budapest, 1988, 79–108. 102.

²²Nyíri Tamás: *Hogyan él a magyar papság?* Teológia 6 (1972) 182–189.

Az Állami Egyházügyi Hivatal befolyása

²³Közli: Lénárd Ödön – Tímár Ágnes – Szabó Gyula – Soós Viktor Attila: *Utak és útvesztők*. Budapest, 2006, 273.

„Konzervatív”, „pragmatikus” és „radikális” irányzatok?

xi valláskritikához. A hívő nép azonban nem a negatívumot kereste, hanem a hit pozitív kifejtését. A papok pedig érezték, hogy Krisztus mindig több volt, mint a szociális igazságosság képviselője.”²¹ Markánsan elkülönülő hazai „iskolákról” és a szűkebb szakmai nyilvánosságon túl is ható teológiai ellentétekről ugyan nem beszélhetünk, de a Szennay András által szerkesztett Teológia című folyóirat többször is helyet adott egy-egy — elsősorban a gyakorlati teológia körébe tartozó — kérdés megvitatásának, vagy kényesebb témák felvetésének. Vihart kavar például Nyíri Tamásnak egy 1972-ben megjelent cikke, amely igen kritikusan tárgyalta a magyar papság szellemi-lelki állapotát.²² Az irányzatok kérdéséhez érdekes adalékkal szolgál az Állami Egyházügyi Hivatal levéltári anyaga. Egy 1970-ben keletkezett befolyásolási terv ugyanis nem hagy kétséget afelől, hogy a középutas zsinat-értelmezés dominanciája legalább annyira az ÁEH „döntésének” volt köszönhető, mint a fent említett tényezőknek: „A magyar teológiai irányzat további fejlődésénél mérlegelni kell: Számunkra előnyös-e, ha a nemzetközi római katolikus irányzatok közül a legmodernebb irányzatot követik? Kívánunk-e pezsgő katolikus szellemi életet?... Megítélésünk szerint a jelenlegi ún. középutas teológiai irányzat követése hasznos számunkra, de ez feltétlenül finomított formában. Értékelésünk alapján a Gál-Szennay irányzat elfogadható...”²³

A kérdéskör marxista elemzője, Lukács József a nyolcvanas évek vége felé, némileg eltérő szempontok alapján kategorizálta — neveket is említve — a magyar teológusokat. Szerinte létezett egy konzervatív „attitűd”, amely szerint „az egyházak gyakorlatának és elméletének külső, formai felfrissítésével áthidalható az egyház és a modern világ között támadt szakadék. Az alapvető keresztény értékek inkább megőrzésre és nem megújításra szorulnak, s a világgal való párbeszédnek nincs az elmélet területén különösebb értelme.” Ezt a véleményt az elemző szerint a hatvanas években Gál Ferenc képviselte a legmarkánsabban. A második irányzatot Lukács pragmatikusnak nevezte, amelynek alapelve az, hogy „minden olyan esetben, amikor a régi felfogás tarthatatlannak bizonyul, óvatos és mértéktartó újításokra van szükség”. Ezt a felfogást szerinte Előd István dogmatika tankönyve és a püspöki körlevelek képviselték. Végül a harmadik irányzat követői „a keresztény hitfelfogás radikális újragondolásának igényét olvassák ki a zsinati intenciókból, és a jövő egyháza számára igyekeznek — a legmodernebb bölcséleti eszközök, az antropológia, a történetfilozófia, a személyiségelmélet segítségével — átfogó programot fogalmazni. Ők azok, akik a leginkább igénylik a világgal, benne a marxizmussal is a párbeszédet és a polémiát, tevékenységük hátterében pedig a szekularizált világ viszonyaira való felkészülés igénye és szándéka áll.” A marxista elemző szemében ezt az irányzatot Nyíri Tamás, Szennay András, Turay Alfréd és

²⁴Lukács József: *Vallás és vallásosság a mai Magyarországon*. Budapest, 1987, 70–71. (kiemelések az eredetiben)

Tomka Ferenc neve fémjelezte. Ugyanakkor mutatja az ilyen típusú besorolás nehézségét, hogy maga Lukács is jelezte, Gál Ferenc utóbb „a pragmatikus vélemény irányában korrigálta eredeti elgondolását”, a korábban centristának minősített Szennay főapátot pedig ő már a „radikálisok” közé számította.²⁴

Reflexió a marxizmusra

²⁵Egyházi részről a dialógus alapelveit rögzíti: Szennay András: *Rejtőző Istenség*. Hívők és nemhívők a dialógus útján. Budapest, 1969. különösen 263–318.

²⁶Niccolò del Re: *La Curia Romana*. Lineamenti storico-giuridici. Città del Vaticano, 1988, 277.

Keresztény–marxista párbeszéd

²⁷Gál Ferenc: *A teológus az egyházban*. Budapest, 1973, 17.

²⁸Nyíri: *A magyar teológia harminc éve*, i. m. 12.

A magyar egyház sajátos helyzetéből következett a magyar teológusok számára az a feladat, hogy reflektáljanak a marxista valláskritikára. Persze a pártállami diktatúra viszonyai között a marxizmus keresztény szempontú kiértékelésére, pláne bírálatára nem nyílt mód, viszont a Kádár-korszak „népfrontos” légkörében a hivatalos szervek támogatták a keresztény–marxista párbeszédet.²⁵ De tegyük hozzá, a Szentszék is — a nagytekintélyű König bíboros által vezetett Nemhívők Titkársága révén — a maga korában nagyra értékelte és bátorította ezt a dialógust. Az 1965-ben felállított Titkárságnak ugyanis VI. Pál pápa intenciója alapján nem a hitetlenek felé irányuló apostolkodás volt a célja, hanem a „tanok és megvalósítások minél hatékonyabb megismerése”, ide értve a kommunista rezsimnek államilag propagált ateizmusát is, továbbá olyan párbeszéd kezdeményezése, amely bizonyos együttműködéshez vezethet.²⁶ A nyitás a marxizmus felé mindenekelőtt abban jelentkezett, hogy a témával foglalkozó szerzők azokat a két világnézet közötti érintkezési pontokat hangsúlyozták, amelyek a katolikus teológia belső megújulása számára ösztönzést adhattak: „Elvi síkon áthidalhatatlan ellentét marad az istenhit és az ateizmus között. Gyakorlati téren viszont nem lehet tagadni, hogy a marxizmus középpontjában az ember és az ember által kialakított világ áll, a maga sajátos humanizmusával és értékrendjével.”²⁷ A vezető magyar teológusok becsületére legyen mondva, hogy nemcsak arról írtak, mennyiben profitálhat a katolikus teológia a marxizmussal való találkozásból, hanem — szemben a békepapok feltétlenül lojális megnyilatkozásaival — rámutattak a dialógus szükségyszerű korlátaira is, mint egészen határozott szavakkal Nyíri Tamás: „Éppen ezért nekünk itt, Magyarországon különösképpen az a dolgunk, hogy a marxi kritikát beleépítsük gondolkodásunkba, cselekvéseinkben számoljunk vele, mert csak ekkor tudunk eleget tenni a válaszádnak. A keresztény teológia tehát nem szolgáltathatja ki a hívő embert ennek a valláskritikának, hanem rá kell mutatnia ennek immanens ellentmondásaira. Főként azért, mert ez a valláskritika a vallás ellen folytatott ideológiai harcban nyilvánul meg. Ezt a harcot a nagyon jól szervezett propaganda-apparátus eszközeivel vívják a kulturális élet egész területén. Az Egyház lehetőségei ebben a vitában viszonylagosan kisebbek.”²⁸

Annak ellenére, hogy a párbeszéd terén a magyar egyház látványos sikereket tudott felmutatni, melyek csúcspontját a Pápai

²⁹Gál: *A magyar katolikus papság*, i. m. 103.

A párbeszéd értékelése

³⁰Szennay András: *A közel múlt hazai teológiája*. Vigilia 56 (1991) 173–175. 174.

³¹Ilyen értékelések olvashatók: Szennay András: *Teológia és élet*. Budapest, 1966, 44.; Nyíri Tamás: *A keresztény ember küldetése a világban*. Budapest, 1968, 97–99.

Gergely Egyetem és az MTA Filozófiai Intézete által szervezett közös konferencia jelentette 1986-ban, a későbbi értékelések inkább az erőfeszítések hiábavalóságát hangsúlyozták. Gál Ferenc 1988-ban egyenesen haszontalannak ítélte a filozófiai téren folyó keresztény–marxista párbeszédet: „Továbbá a marxista ideológiával való vita sem érdekelte soha a hívő közösséget. Az megmaradt néhány filozófus foglalkozásának.”²⁹ Szennay András pedig, aki katolikus részről e törekvések első elméleti megalapozója volt, olyan kényszernek mondta — igaz, csak *post festum*, a rendszerváltást követően — a világnézeti párbeszédet, amely elől nem lehetett kitérni: „A hatvanas évek során néhány magyar teológus kénytelen volt a marxista valláskritikával foglalkozni. A hazai keresztény–marxista dialógus körülbelül 1965-től 1988-ig folyt. Sajnos ez a dialógus, bár olykor komoly és neves külföldi szakemberek is részt vehettek rajta, propagandisztikus célt szolgált. A totális állam ezzel is igazolni kívánta lojalitását a vallások iránt.”³⁰ Mai szemmel nézve különös vonása az elemzett teológiai munkáknak, hogy szinte mindegyikben található olyan kitétel, amely a marxizmus pozitív értékelését nyújtja. Ez az a korabeli művekben — legyenek azok társadalom- vagy természettudományi témájúak — kötelező „vörös farok”, amelynek beiktatásától a teológusok sem mentesülhettek. Szennay és Nyíri műveiben azonban szinte csak egy-egy, „hommage à Marx” jellegű betétet találunk, ráadásul ezek is igen ügyesen valamelyik nagytekintélyű nyugat-európai teológus (Chenu, Rahner, Küng) véleményét idézik csupán.³¹

A zsinati tanítás elmélyítésének lehetőségei és korlátai

Gyakorlatias irányultság

³²Gál: *A magyar katolikus papság*, i. m. 103.

Egészen szembeszökő jellegzetessége a „magyar teológiának” a gyakorlatias irányultság, ami — mint már utaltunk rá — illeszkedett a katolikus teológia zsinat utáni általános megújulásának fő csapásirányához. Emellett igazat kell adnunk Gál Ferencnek, aki többször idézett értékelésében — miután haszontalannak ítélte a filozófiai téren zajló keresztény–marxista párbeszédet — rávilágított arra, hogy a pártállami egyházpolitika által súlyosan korlátozott magyar egyházi életnek a teológusok a gyakorlati kérdések új szellemű megválaszolásával tehték a legnagyobb szolgálatot: „Az egyház számára az volt a járható és eredményes módszer, ha a hitét pozitívan kifejti, megalapozza és kedvet csinál annak követésére. Ezt is lehetett kellő teológiai nívón elvégezni, s a világegyház teológiájában kiértékelte is át lehetett ültetni magyar nyelvre. Ezért szükséges volt, hogy a magyar nyelvű teológiának lelkipásztori és meditációs színezete legyen.”³² A vizsgált művek tematikájában úgy jelent meg ez a gyakorlatias irányultság, hogy a teológiai érdeklődés középpontjába a hívő (és nem hívő) ember hétköznapi problémái kerültek, a munkától és pihenéstől kezdve a

³³Gál Ferenc: *Zsinat és korforduló*. Budapest, 1968, 235.; Nyíri: *A keresztény ember küldetése a világban*, i. m. 96.

**Keresztény szellemű
szociálpolitika felvázolá-
sának a hiánya**

³⁴Nyíri: *A keresztény ember küldetése a világban*, i. m. 102.

³⁵Szenyay: *Rejtőző Istenség*, i. m. 233–242.; Nyíri: *A keresztény ember küldetése a világban*, i. m. 31–43.

**A szekularizáció
hiányos kiértékelése**

³⁶Cserháti József: *Harminc év a hazai egyházszemlélet alakulásában*. Vigilia 40 (1975) 218–229. 221.

reklám és technika jelenségein át a családi élet kérdéseiig. Persze fel kellett dolgozni olyan, a kommunista propagandában hangsúlyosan szereplő témákat is, mint amilyen az atomháború vagy a fajüldözés elítélése. A gyakorlati kérdések felé fordulásnak azonban megvoltak a maga határai, hiszen a rendszer számára kényes témákról, mint amilyen leginkább a vallásszabadság volt, csak elvi szinten nyilatkozhattak a szerzők, s csak annyi konkrétum kerülhetett szóba, hogy a katolikus tradíciójú országokban milyen nehézségekkel járhat az államegyházi státusz elvesztése.³³ Ugyancsak a teológiai útkeresés határait mutatja, hogy az aktuálisnak ítélt kérdések mélyreható boncolgatása ellenére a magyar teológusok lemondtak egy átfogó társadalmi program, egy keresztény szellemű szociálpolitika felvázolásáról, aminek megvalósítására a „létező szocializmus” viszonyai között persze nem is nyílt volna lehetőség. Ahogy azonban Nyíri Tamás ezt a hiányt a *Gaudium et spes* alapján igazolta, inkább tűnik a kényszerhelyzet megideologizálásának, semmint a zsinati tanítás hiteles interpretációjának: „A 42. pont szerint az egyház küldetését kifejezetten vallási térre korlátozza, és ugyanolyan kifejezetten tanítja, hogy az egyház nem politikai, társadalmi vagy gazdasági feladatok ellátására való, ami természetesen nem zárja ki az egyház karitatív tevékenységét.”³⁴

Annak következtében, hogy a magyar teológusok a nagyobb horderejű társadalmi problémák megoldását az állam hatáskörébe utalták, műveikben ritkán került szóba az egyháznak a *Rerum novarum* óta organikusán kifejlődött szociális tanítása, amely arra az elfeltevésre épült, hogy az egyházi tanítóhivatal a társadalmi kérdésekben is illetékes. A pápai tanítás kifejezetten hiányos recepciója ellenére viszont pozitívként tűnik fel, hogy szemben a protestáns teológiákkal és a békepapi ideológiával, a vizsgált könyvek a szociális igazságosságot nem azonosították a szocialista rendszer által véghezvitt társadalmi átalakulással. A politikai korlátozások miatt ugyancsak hiányos maradt a szekularizáció kiértékelése, bár azt nem lehet mondani, hogy a magyar teológusok ne igyekeztek volna szembenézni magával a jelenséggel.³⁵ Azonban nem tehettek említést arról, hogy Magyarországon a szekularizáció korántsem a Nyugat-Európára jellemző „spontán folyamat” volt, hanem nagyrészt az erőszakos állami beavatkozás következménye. Cserháti József egy inkább politikai, mintsem teológiai írásában egyenesen elutasította ezt a nézetet: „Nincs igaza annak a nyugatról többször elhangzott véleménynek, hogy Magyarországon a szekularizáció azért következett be, mert az összeomlás után külső, főleg politikai tényezők idézték elő vagy siettettek a folyamatot. Magyarországon is több mint száz éves a nagyobb szekularizációs mozgás, amely az egyes társadalmi osztályoknál más és más formában nyilvánult meg és haladt előre.”³⁶ Mivel a szekularizáció elemzésének téves volt a kiindulópontja, a szerzők nem is tudtak minden vonatkozásban számot vetni az elvilágiasodás következ-

³⁷Nyíri: *A keresztény ember küldetése a világban*, i. m. 39.

Politikailag korlátozott teológia

³⁸Szennay: *A közelmúlt hazai teológiája*, i. m. 174.

³⁹Lukács: *Vallás és valóság*, i. m. 68.

A teológiai útkeresés pozitívumai

⁴⁰Bogárdi Szabó: *Egyházvezetés és teológia*, i. m. 27–28.; Vajta: *A diakóniai teológia*, i. m. 45–51.

⁴¹Ilyen szellemben mutatja be a katolikus teológiát: Szennay: *Teológia és élet*, i. m. 16–19.

ményeivel. Ebből viszont az az egyoldalúság származott, hogy a magyar teológusok a szekularizációnak inkább az egyházra nézve kedvező hatásait emelték ki, mint például Nyíri Tamás, aki egy hosszabb gondolatmenet végén leszögezte: „szükséges az egyház kisebbségi, diaspora helyzete a mai világban”.³⁷

Összefoglalóan úgy jellemezhetjük a „magyar teológiát”, hogy az olyan politikailag korlátozott teológia volt, amelyet az „egyházpolitikai dogmák” tiszteletben tartása jellemzett. Erre világított rá Szennay András már a rendszerváltás után: „Az ‘ahogy lehet’ és ‘amit lehet’ sok mindent meghatározott.”³⁸ Így az a paradox helyzet állt elő, hogy míg a vizsgált munkákban az egyházi élettel szemben viszonylag erős kritika fogalmazódott meg — különösen a zsinatot követő első években —, addig a társadalmi valósággal kapcsolatban ez a kritikus szemlélet jóval gyengébben, a politika felé pedig egyáltalán nem érvényesült. De tegyük ehhez hozzá: az akadémikus teológia ügyesen kikerülte, hogy túlmenjen a lojalitás egy bizonyos határán, s mivel tartózkodott a túlságosan direkt politikai következtetések levonásától, éppenséggel apolitikusnak bizonyult (maga a politika szó alig szerepel a művekben!), szemben a protestáns törekvésekkel. Ezt a marxista Lukács József szóvá is tette: „Ha a katolikus teológia hazai fejlődését általában vesszük szemügyre, ki kell emelnünk, hogy rendszerében a közéletiség, a közvetlen politikum témái nem játszanak meghatározó szerepet. Ez a vonás azonban nem a szocializmus közegében élő egyházi elméletalkotás sajátja; a katolikus hittudomány bizonyos értelemben mindig is kisebb elméleti jelentőséget tulajdonított e kérdésnek, mint a korára aktívabban figyelő protestantizmus.”³⁹

S végül emeljük ki ennek a teológiai útkeresésnek a határozotlan megmutatkozó pozitívumait. Első helyen a dogmatikai korrektséget, ami annak fényében nagy érték, hogy a protestáns törekvéseket joggal illeti a teológiai egyoldalúság vádjá (zárójelbe tett krisztológia, Krisztus „diakónus” voltának túlhangsúlyozása).⁴⁰ Megemlítendő, hogy a magyar teológia élt a II. Vatikáni zsinat által felkínált lehetőséggel, és párbeszédbe bocsátkozott a „világgal”, ami ebben az esetben a szocializmus társadalmi valóságát jelentette. Mivel a vizsgált teológiai munkák fókuszában a nagy emberi sorskérdések álltak, nem lebecsülendő hozzájárulás volt a kereszténység küldetésének betöltéséhez, hogy úgy sikerült bemutatni az egyházat, mint amelynek vannak válaszai az átlagember gyakorlati életvezetési problémáira. Amennyiben pedig a zsinat utáni katolikus teológia úgy jelent meg e könyvekben, mint véleménypluralizmus, vagyis a szerzők úgy tudták bemutatni a teológia egységét, mint amit kifejezetten gazdagít és erősít a megközelítések sokszínűsége, a sorok között még az indirekt rendszerkritika is tetten érhető.⁴¹ Mondani sem kell, hogy a diktatórikus politikai viszonyok között ez végső soron a szabadság üzenetét hordozta, és egy intellektuálisan nyitott vallási közösség képét sugallta.

KRUPP JÓZSEF

Időtöredékek

**Rakovszky Zsuzsa: Visszaút az időben. Versek
1981–2005**

1980-ban született Budapesten. Tanulmányait az ELTE BTK latin, magyar és ógörög szakán végezte. Jelenleg az ELTE BTK Latin Tanszékének az oktatója. Legutóbbi írását 2007. 9. számunkban közöltük.

¹Paul de Man:

Idő és történelem

Wordsworth-nél. In uő:

Olvasás és történelem.

(Ford. Nemes Péter.)

Osiris Kiadó, Budapest,

2002, 208–236. 235.

„A kontaktus, az idővel való kapcsolat, ugyanakkor számunkra mindig negatív, ugyanis az Én és az idő közötti kapcsolatban a halál a közvetítő; a mulandóság tapasztalata kelti föl bennünk az idő tudatát, amely több, mint pusztán természeti. Ez a negativitás annyira erőteljes, hogy semmilyen nyelv nem képes leírni az időt; maga az idő a nyelven túl létezik, és az imagináció hatáskörén kívül” — írja Paul de Man.¹ Az idő nyelven túli létező, nyelvívé tételle lehetetlen — és ezért az egyik legizgalmasabb költői feladat. Rakovszky Zsuzsa költészete az időről szól. Verseinek fő kérdése az időre irányul; munkásságának tétje: hogyan értelmezhető, hogyan írható versbe(n) az emberi lét időbelisége? Költészete nyitányában, az első kötete és a mostani gyűjtemény élére helyezett *December* című versben hangzik el a következő kérdés: „Birtokba venni miért kívánjam / e meddő és sötét időt?” Birtokba vehető-e, meddőnek és sötétnek nevezhető-e, kimondható-e az idő?

Mielőtt arra tennék kísérletet, hogy megvizsgáljam, milyen választ ad erre a kérdésre Rakovszky életműve, röviden szólnom kell az írás alkalmáról, a *Visszaút az időben* című kötetéről. A gyűjtemény nagy összefoglalása Rakovszky Zsuzsa eddigi költői oeuvre-jének, s mint ilyen negyed évszázadon ível át: az első kötettől, az 1981-ben megjelent *Jóslatok és határidőktől* egészen a 2005-ös évig. Érdekes ezen a helyen felsorolnunk az eddigi Rakovszky-köteteket: a második a *Tovább egy házzal* 1987-ből, melyet a kilencvenes években a *Fehér-felete*, a válogatott és új verseket tartalmazó *Hangok*, majd az *Egyirányú utca* követett. Ezután Rakovszky prózaíróként, két nagy sikerű regény szerzőjeként — *A kígyó árnyéka* (2002), *A hullócsillag éve* (2005) — mutatkozott be. A mostani gyűjtemény tehát a költő hatodik verseskötete, és a *Hangokat* követően a második, mely összefoglaló igénnyel készült. A válogatás tekintetében ez a kötet kevésbé szigorú, mint a *Hangok*: míg akkor huszonnégy, most csak tizenegy, korábban kötetbe fölvetett verset ítélt kirostálандónak a szerző. Az arányeltolódást természetesen magyarázhatja a két könyv jellegének különbözősége: míg azt inkább a pályája korai szakaszát lezáró költőre jellemző válogatás, ezt az egész fölmutatásának gesztusa határozza meg. A *Visszaút az időben* tehát átfogó képet ad Rakovszky Zsuzsa, a kortárs magyar költészet egyik legfontosabb alkotójának

költői világáról. Bár némiképp túlzónak érzem azt a vélekedést, miszerint a szerző nem tud nem jó verset írni, mégis igen jelentős eseménynek tartom a majdnem az összes eddigi Rakovszky-verset tartalmazó kiadás megjelenését. Egyrészt azért, mert ebben a rendkívüli minőségű költészetben tényleg szokatlanul magas a nagyon jó versek aránya, másrészt pedig mert a kisszámú kevésbé jól sikerült darab is — ilyennek gondolom például az *Elmegyek* címűt — rendkívül izgalmas megoldásokat rejt magában. Aránytévésztés és oktalanság volna azonban a hibák fölsorolására fecsecelni a szót. Inkább jelzem, hogy a költő nagyfokú tudatosságát és érzékenységét jellemzi, hogy éppen a *Hangok* ciklus (a *Hangok* kötetben lévő, teljesebb változatában) és az *Egyirányú utca* című kötet, ezek a valóban kiváló alkotások azok a szövegegységek, melyek hiánytalanul bekerültek a *Visszaút...-ba*. A könyv időrendben, az eredeti kötet- és ciklusbeosztásokat követve épül föl. A *Téli napforduló* című, utolsó rész tartalmazza az új, 1998 és 2005 között született verseket. Mindössze hat darabról van szó, és ez mennyiségileg még akkor is igen kevés, ha a címadó szöveg több mint tíz oldalas. De Rakovszky verseszménye mindig is ellenállt annak, hogy ez a költői műhely verstermelő üzemként működjék. Bizony, a *Téli napforduló* hat darabja, alkosson bár kis terjedelmű szövegegyüttest, súlyát tekintve kétségkívül az utóbbi évek megkerülhetetlen lírai művei közé tartozik. Igaza van Radnóti Sándornak: „...a kötetben olvasható új versek, a Rakovszky-féle mértékkel, ezzel a hihetetlen szigorúsággal nézve egy kötetet jelentenek.”² Éppen ezért szentelem írásom második felét az új versek vizsgálatának. De előbb térjünk vissza a fentebb feltett kérdéshez!

²Németh Gábor: „Próbálni mindig újra, amit amúgy sem lehet”. *Interjú Rakovszky Zsuzsával és Radnóti Sándorral*.
www.litera.hu.

Ami az időnek Rakovszky verseiben való megjelenését illeti, két dolog tűnik először szemünkbe. Az első, hogy milyen gyakran beszél a versek alanya (illetve: beszélnek a versek alanyai) *expressis verbis* az időről. A másik az a változatosság, mely az időről való beszédet jellemzi: változatosság a tekintetben, hogy mit jelent az egyes szövegekben az a szó, hogy *idő* — és változatosság az időről szólás mikéntjében. Ha a gyűjtemény szöveg-egészének egyes elemeit vizsgáljuk, szembeötlik, hogy a kötet- és verscímek igen sok esetben az időre való utalást tartalmaznak. Így maga a *Visszaút az időben* kifejezés, az első kötet cím „határidők” eleme (és tulajdonképpen a „jóslatok” is), az *Egyirányú utca* ciklusainak (*Halottak napja*, *Naptárlapok*, *Az időről*) és az új verseket tartalmazó résznek a címe (*Téli napforduló*). De említhetnék számos verscímet is. Maradjunk egyelőre az elsőnél, a fentebb már idézett *December*-nél. Első mondatát még egyszer ide másolom: „Birtokba venni miért kívánjam / e meddő és sötét időt?” Nem mehetünk el szó nélkül a mondat nyelvi megalkotottsága mellett. A szokottól eltérő mondatépítésre, a főnévi igenév — és bővítményének — előre vonására gondolok, ami szokatlan-

³Jacques Derrida: *Az idő adománya*. (Ford. Kicsák Lóránt.) Gond-Cura Alapítvány – Palatinus Kiadó, Budapest, 2003, 11–12.

ná teszi és megemeli a versbeszédet. A szerző munkásságára egyáltalán nem jellemző az egyes pályatársainál oly meghatározó lefokozó–lefokozott beszéd, a köznapi nyelvhasználat, az alulfogalmazás, a nyelvi roncsoltság. Már az első mondatban leüti egy hangot, melyhez — hangozzék ez mégoly erős túlzásnak — egész pályája során hű marad. Életműve kérdéssel, és nem is akármilyen kérdéssel kezdődik. Mert mit jelent birtokba venni az időt? És mit jelentenek ezek az eredeti metaforák: meddő idő, sötét idő? „Mit jelenthet az, hogy *van időm*? Amikor azt mondjuk, hogy az idő valakihez tartozik, akkor metonímiát alkalmazunk: az *idő* szó itt nem magát az időt, mint inkább azokat a dolgokat nevezi meg, melyekkel az időt, az idő formáját kitöltjük: az időt *mint formát* értjük rajta; azokról a dolgokról van tehát szó, amelyeket *időközben* csinálunk, vagy amelyekkel *az idő alatt* foglalkozunk” — írja Jacques Derrida *Az idő adománya* című művében.³ (Kiemelések az eredetiben.) Az idő birtoklásával kapcsolatos derridai gondolatot minden bizonnyal az idő birtokba vételére is vonatkoztathatjuk, és így mint az idő dolgokkal, tettekkel való kitöltésére, megélésére vonatkozó kijelentésként (kérdésként) értelmezhetjük. Ezért lehet ebben a szövegben az idő meddő: kitöltésre alkalmatlan forma, melyet nem lehet dolgokkal, cselekvéssel megtölteni, teljessé tenni. Ezért írja a vers egy későbbi pontján a szerző a következőt: „Szélbe vetetten / az ellenállás nélküli közegben / elúsznak tettemek.” Rakovszky versei gyakran úgy épülnek föl, hogy egy szinte tételként a szöveg élére helyezett, rendszerint szentenciózus mondat után mintegy annak a kifejtése, részletezése, értelmezése következik. Ezt látjuk a *December* második mondatában is: „E nyirkos és / villanyfények között imbolygó délutánban / kinek érzékei ne sejténék meg az év / legmélyebb pontját — a várakozás idejét, / az átmenetét?” A nyirkosság és a délutáni villanyfények — ezt követően pedig a fenyőgallyak — képei az év egy konkrét időszakát jellemzik annak meghatározó tárgyi elemeivel. Ezután a címben is jelölt december megint filozofikus–fogalmi nyelven értelmeződik (várakozás, átmenet). A cselekvés nélküli várakozás az advent jelentésétől megfosztott adventi napok állapota ebben a szövegben.

Derrida szövegében azt láttuk, hogy az időről való beszéd a forma metaforáján, vagyis a tér képzetén alapul. Nincs ez másként a *December*ben sem. „A közt vagy átjárót két ismeretlen / tér közt...” — magyarázza a vers beszélője „a várakozás idejét”. Rakovszky költészetében rendkívül gazdag a tér–idő-metaforika. A második kötet *Allegória* című darabjában a következőt olvasuk: „Terítve mint évezredek / síkban Isten elé / jobbról még nyugtalan tűz / éjjel van balfelől”; „Vacogva két idő közt / imbolygó balkonon / a »nemsokára« bal felől / a »volt« a jobbon”. A vers beszélője a szöveg elején — nem akármilyen képekkel, melyek tárgyalásáról azonban itt most le kell mondanom

— fölvázolja az alaphelyzetet, a naplemente pillanatát, amikor az ég egyik része még vöröslik, a másikat azonban már a sötétség uralja. Ezután rajzolja meg az Isten elé síkban kiterített, tehát a térben elhelyezett idő képét, hogy a vers végén — a második idézetben — már teljesen elszakadva a naplemente színeitől, vagyis a napszak konkrétságától a legabsztraktabb módon beszéljen az időről, de valójában ebben az absztrakcióban is megmaradjon a tér képzeténél. A „nemsokára” és a „volt” — mindkettő időzőjelek között — ebben a világos rendben egyértelmű helyet kap a lírai alany két oldalán, aki két idő(pont) között helyezkedik el, megint csak a térben. A „közöttiség” nem csak ebben a versben jelenik meg. Egyik legjobb versének zárlatában a következőt olvassuk: „Kimerevül-e majd a kép — ki árnya / vetül hová, melyik szám szól, ki hol / áll-ül — mikor a köztes téren át a / valószínűség hullámaiból / óvatlanul egy mondat létre rántja / az érlelődőt? Sejtjük majd, mikor / óránk nézzük: a busz még hátha jár — / a »még mindig« letelt, ez már a »már«?” (*Részlet egy lehetséges verses regényből*) Ebben a szövegben is megfigyelhetjük, hogy miként rendel Rakovszky jelentést az időzőjelhez, amikor az absztrahálás eszközeként használja. De nemcsak ezért másoltam ide ezt a részletet, hanem azért is, hogy megmutassam, a „köztes téren” fordulat fölcserélhető volna a következővel: „köztes időn”. Az idő ebben a költői világban képes arra is, hogy betöltsön tereket, így egy ház terét a *Családrege*nyben: „Két nő jár-kel az augusztusi hőben / teraszra ki, konyhába be, a házban — / egy házban, amely teli van idővel: // az fertőzte meg vízkővel a kádat...” Érdemes e mellé helyezni a *Kettőstudat* című vers egy részletét: „Gyorsan fogyó időmben úgy lakom, / mint égő házban, az utolsó ép sarokban.” Az időbeli létezés tehát leírható a térben való lét képével, az idő múlása a tér szűkülésével. Az időtől való megszabadulás is ebben az összefüggésben képzelhető el: „Mintha egy helyiségből az időt / kiszivattyúznák, és se azelőtt, / se ezután soha többé...” (*Mintha*) A *Házasságtöréseink* az időérzékelés szubjektív voltáról szóló remek leírása megint csak a zárt és nyitott tér metaforáján alapul:

*És furcsamód tágíthatónak
bizonyul az idő: egy szeles idegen évszak
költözik hézagaiba — míg aztán újra vissza*

*nem forr ez a vészkiárat is — most már örökre, vagy
még feszegetjük a zárat, egyre vadabbul, ahogy
a fűtés ki-kihagy, és a levegő is egyre fogy.*

Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy az idő lehet „csukott” (*Téli napforduló*), „üresre lappedt” (*Az elhagyott lány*), rendelkezhet peremmel („az idő pereméig estem” — *Visszaút az*

időben), a múlt pedig leírható „a világon tátongó rés” képével (*Halottak napja*).

De a tér-metaforikánál is izgalmasabb az *Időtöredékek* című vers képalkotása. A vers tere, mint oly gyakran Rakovszkynál, szobabelső, annak is a költőre leginkább jellemző változata: a polgári lét emlékezetét őrző mintegy-szalom. A szöveg két pillanatot ütköztetésével indul: a lírai alany megállapítja, hogy a szoba délelőtt más volt, mint „most”. A szembeállítás két oldalát nem azonos kategóriájú minősítésekkel jellemzi; a délelőtről a fogalmak nyelvén beszél, míg a „most” idejét, az estét pazar képekben festi meg. Ezek gazdagságára, sűrű szövésére jellemző, hogy Rakovszky a „havas téli ég” szókapcsolat mellé rögtön odahehelyezi ennek azt a változatát is, mely a jelzők megcserélésén és a logika megfordításán (meg persze az ég és a hold metonímiáján) alapul: „holdas hó”. A nappal és az este különbségét a beszélő a „stílusváltás” kifejezéssel illeti: ez nemcsak a hangulat és a létezéskelés, hanem metapoétikus értelemben a versbeszéd megváltozására is utal. A két napszak szembeállítása, tehát az egyes pillanatokhoz rendelt minőségek különbözőségének megvilágítása után a lírai én éles váltással a következő kijelentést teszi: „Ugyanez a szoba, tíz éve, húsz.” Ekkor érkezünk el a vers legizgalmasabb részéhez: „Mintha a nagytükör / befagyott rétegeiből bukkanna föl, / megőrizve hibátlan, a tizenhárom éves / esetlen serdülő test, a fagyfoltos kamaszláb / parafatalpú szandált visel, melyről a légies lelet / kora azonosítható...” A kép nyilvánvalóan a múlttal való szembesülésről, az emlékezésről szól. A tükör metaforájának értelmezésekor nem tekinthetünk el attól, hogy az előző versszakban, az estét leíró képsorban már szerepelt ez a tárgy, az ablakon beáramló fény és a szobabelső közötti kapcsolat leírásakor: „bizonytalan / szellem-fénypocso-lya a falon: a nagytükör”. Éles kontraszt van tehát a szoba egyszerű berendezési tárgyaként látott (láttatott) — de nem jellegtelen, nem jelentés nélküli — nagytükör kontúrталansága és az emlékezés tükrének befagyottsága között. A tükör egymásra fagyó (fagyott) rétegeiként elképzelt múlt bármikor jelenvalóvá válhat, az egyes (idő)síkok egy pillanat alatt fölbukkanhatnak a tükör felszínén. Nem véletlen, hogy a beszélő elmesél két ilyen módon megelevenedő jelenetet, melyek közül a második az érdekesebb, amennyiben arról szól, hogy a beszélő egykor a korszolypálya jegéről félreállva (mondhatnám: befagyott síkjáról lelépve, az idő síkjából egy időre eltávolodva) fölnézett az égre és látta a Holdat — gondolja ezt most, miközben a szobába behatol a „holdas hó” világossága. A tükör egyes rétegein látható képek között tehát olykor igen nagy hasonlóság van — a személyiség pedig ezekből az egymásra fagyott, de olykor fölengedő („A befagyott folyamat / fel- és beenged.”) rétegekből konstruálódik. Az idő-tükör az ember önmagával való találkozásának, végső

soron az önismeretnek, a saját lényeg, a saját lét megismerésének a közege. Ahogy a *Strandban* olvashatjuk: „Ragyognak a kiürült idő tükrei, valamely régóta került / szembesülés fenyeget.” Érdemes ide másolni egy másik versrészletet is, melyben a tükör motívuma egészen más jelentést nyer: „Mint csontot a sugárzó anyag, úgy hatja át / a múlt a csorba tükröt, a kecskelábu asztalt” (*Családtregény*). A tükör itt is az időbeliség vonatkozása miatt fontos, de az időhöz való viszonya sokkal egyszerűbb képpel leírható: nem több az időnek kitett tárgynál.

⁴Margócsy István:
Rakovszky Zsuzsa:
Egyirányú utca. In uő:
Hajóvonták találkozása.
Palatinus Kiadó,
Budapest, 2003,
127–135. 133.

Nagyon igaznak érzem ezekre a versekre Margócsy Istvánnak azt a megállapítását, miszerint Rakovszky Zsuzsa nem tesz hierarchikus különbséget a látásmód érzéki gazdagsága és a radikális fogalmiság között.⁴ Jóllehet — és most ki kell mondanom a Rakovszky-recepció egyik közhelyét — a költő pályáján nem igen beszélhetünk fejlődésről, jelentős változásokról, csupán igen finom elmozdulásokról, idő-költészetét illetően szólnom kell az *Egyirányú utca* harmadik ciklusának (*Az időről*) gondolatíságáról. Arra — a szerző költői világán belül is szokatlan — világosságra gondolok, mely a bölcséletinek tekinthető kérdések föltevését jellemzi. Így a *Párbeszéd az időről* remek dialógusát. A szövegben két „beszélő” van jelen — azért használok idézőjelet, mert a párbeszéd „szereplőjéhez” nem rendelhetünk arcot, személyiséget. Nem véletlen, hogy a szerző az „A” és a „B” „nevekkel” illeti „őket”, vagyis nem őket, hanem azt a két gondolatot, melyet valójában ugyanaz a hang artikulál. A két tételmondat pedig így hangzik: „A múltnak sosincs vége.” — „De az idő, mint nyaktiló, lesújt.” Nagy közhelyek ezek, természetesen, mégis nagyon termékeny versszervező eszköznek tartom, hogy a szerző az első két versszak élére helyezte ezeket a kijelentéseket. Ezekkel a szentenciákkal ugyanis tökéletesen világossá teszi a vers szerkezetét, melyet ezután mintegy fölruház azokkal a képekkel, melyek a szöveg értékét és utánozhatatlan minőségét adják. Az idő nem változtat a lényegen — az idő mindent megváltoztat, visszahozhatatlanná tesz: a két, egymást ki nem záró tapasztalat egymás mellé helyezése önmagában nem volna költői remeklés. A bravúros képek teszik azzá. Ezek közül bármelyiket ide másolhatnám, ehelyett azonban inkább utalok a vers után következő és azt folytató darabra, a *Dal az időről* címűre. Ezt pedig azért teszem, mert ebben visszatér a főntebb már vizsgált tükör-motívum, ismét más alakban és értelemmel: „A múlt kihamvadt évtizedeit / villantaná törött tükördarab.” Itt a tükör az idő okozta pusztulást jelképező romok közül bukkan elő; törött, és a múlt felelevenítésére való képessége már csak feltételes módban fogalmazódik meg.

Nemcsak a tükör motívuma szövi át ilyen szervesen Rakovszky Zsuzsa költői világát. Beszélhetnék a polgári életforma pusztulásáról mint visszatérő elemről, ennek tárgyi elemeiről (például

pille-bross) az avarégetés, az állatok (macska, patkány) megölésének képéről vagy a Napról. Utóbbira később visszatérek, most azonban egy olyan versrészletet mutatok meg, mely — nem egyedülként — kapcsolatban áll a szerző prózai munkásságával. A *Triptichon* harmadik részéről van szó, melynek utolsó két versszakát ide másolom:

*Párnákkal magasított székiünkön, két gyerek,
megbűvölt borzadállyal nézzük a húslevesben
csukott szemhéjjal úszó, halvány kakasfejet.
Később, álmunkból fölriadva, ketten*

*füleljük a kihangzó dobogást, röhögést
közös dunyhánk alatt, a kisszobában.
Fönn rezgő csillagok, lenn baromfiürülék
és széttoccsant szeder a sötét udvar porában...*

A jelenet — miként az itt nem idézett strófából kiderül — falusi lakodalmon játszódik. A levesben úszó kakasfej képét így rajzolja meg Rakovszky *A hullócsillag éve* című regényében: „A hosszú asztal végén ülnek Gabikával, ők a legkisebbek: a két igazi koszorúslány ott civakodik és lökdösődik az asztal túloldalán. A karikalábú nők mindig újabb tálakat hoznak. Mint egy álomban: a leves sápadt, átlátszó aranya alól halvány, vértelen, tarajos fej néz föl rá csukott szemének üres gyűrődésével, és mintha mondani akarna valamit, valamilyen titkot, amely benne rekedt, amikor a torkát nyiszáló kés elválasztotta a testétől.” (316.) A záró két sor pedig így jelenik meg a regény szövegében: „A tyúkokat már bezárták, a porban mindenütt fehér, szúrós szagú »tyúkganéj«, ahogy Gabika hívja, egy hullámos levelű fa alatt vastag szőnyegben a péppé tiport fekete szeder. Az ég csak úgy nyüzsög a csillagoktól, te nem félsz, hogy a fejedre esnek?” (310.) A harmadik mozzanat, a dunyha alól a másik szobában zajló események hangjait fülélő gyerekek képe is megtalálható a regényben (318–319.), ezt terjedelme okán nem idézem. Érdekes megfigyelni, hogyan bánik Rakovszky ugyanazzal az anyaggal versben és prózában. Nagyon ügyesen cseréli meg a történetelemek sorrendjét: a regényben, ahol egy egész fejezet szól a lakodalomról, és a főhős, Piroska több napot tölt a vidéki háznál, az udvari jelenet korábban játszódik, mint a másik kettő. A versben, ahol nincs lehetőség hosszabb narratíva megalkotására, remek kompozíciós érzékkel helyezi a szerző ezt a jelenetet a szöveg végére, és emeli ki a magasban lévő csillagok és a legközönségesebb földi valóság kettősségét. *A hullócsillag évében*, ahol egy kislány a főszereplő, előtérbe kerül a csillagok fenyegető volta, a tőlük való félelem; a versben ennek nincs nyoma, ahogy az sem világos, hogy az utolsó két sor a lakodalomról

szóló elbeszélés része. De nem is kell világosnak lennie, hiszen a *Triptichon* logikája ezt megengedi, sőt: ott inkább az éles váltásnak és a látomásként értelmezhető képnek van szerepe. Nem volnék őszinte, ha elhallgatnám, úgy képzem, a szerző tudatában — akár emlékként, akár látomásként, álmoként, olvasmány-élményként stb. — ott élt az a történet, melyet regényében megírt. Természetesen a regény szövegét nem lehet „eredetinek” tekinteni (egyébként is későbbi, de ennek itt egyáltalán nincs jelentősége), mégis érdekes lehet, ha ehhez mint kibontott egészhez képest olvassuk a vers vágásait, kihagyásait. Ami a szóválasztást illeti, Gabika, a falusi kisfiú szájába adott „tyúkganáj” és a „baromfiürülék” közötti különbségre hívnám föl a figyelmet. Az elsőben a két gyerek eltérő nyelvhasználatának (és viselkedésének stb.), a kislány idegenség-érzetének jelét láthatjuk, a másodikban pedig a lírai alany megszólalásának leíró, tárgyias jellegét figyelhetjük meg.

De térjünk végre rá a *Visszaút az időben* utolsó ciklusára, az új vereseket tartalmazó *Téli napfordulóra*! Ebben a részben találjuk az 1998 és 2005 között született verseket, nyolc év anyagát, összesen hat darabot. A ciklus megkomponáltsága lenyűgöző. Az első vers, a *Pitbull* a címben megnevezett fajtába tartozó kutya ősi, történelem előtti, alaktalan agresszióját, „haragját” értelmezi. Az idő állandóságáról beszél ez a filozofikus szöveg, amikor a Nap születésének időpontjáig vezeti vissza a világot érteni nem képes, csupán nyomaiban érzékelni tudó pitbull dühét. Ezután következik a *Helytörténet*, mely egy ház történetét, „történelmét” idézi föl az ott élt embereket össze ugyan nem gyűjtő, de legalább töredékesen számba vevő katalógusával. A mára már letűnt foglalkozásokat űző szereplők (gyarmatáru-nagykereskedő, kötélverő, rézöntő, bábsütő) sorsa azonos: „benyelte” őket „a lépő idő”. Ezeket az embereket nem sújtja az a végletes determináltság, mint a pitbullt — mégis ki vannak (voltak) szolgáltatva a sorcsapásoknak (pestis, gyermekhalandóság, rossz év a borra, tél, tűz, aszály...). A világnak, a természet ősi erőinek való odavetettség mintegy kódolva van emberi létükben: „Őscápa fog / nyoma a pestisoszlop mészkövében.” A két rövidebb (két-két oldalas) vers után két hosszabb (egyenként négy oldalas) szöveg következik. Ezek már nem az emberi lét alatti, előtti kutya, de nem is a történelemben élő ember szemszögéből láttatják a világot, hanem egyes szám első személyben értelmezik azt, mégis egyetemes emberi tapasztalatokat járnak körül. Az *Öregkor* — ezen, ismerve Rakovszky munkásságát, nem lepődhetünk meg — remekbeszabott idő-vers. Szorosan kapcsolódik a *Helytörténet*hez, amennyiben az életet mint döntések, kényszerek és véletlenek összességét határozza meg. Nem hagyhatom említés nélkül nyitányát, azt a metaforát, mely az év és a rövidebb időegységek (hónapok, hetek) viszonyát a kisebb címletekre föl-

váltott bankjegy képével világítja meg. Egyik legjobban sikerült szóképét (megszemélyesítését) ide másolom: „Éjszaka az idő magára hagyva / tesz-vesz a házban: kirágja a szövetet.” Talán ennél a versnél is izgalmasabb a negyedik darab, *A kő, a víz, a szél...*, mely Nádas Péter *Saját halál* című műve mellett a kortárs magyar irodalom egyik nagy vállalkozása a reanimáció nyelvi értelmezésére. Rakovszky Zsuzsa költészetének láttató ereje képes arra, hogy ábrázolja az ábrázolhatatlant. A testből kiszabadult (a testtől megszabadult) lélek főntről látja, hogy az élők világában jelen vannak a holtak is. Az élet alternatívája: „csak lenni, mint a kő, // a víz, a szél, a lét osztatlan mámorának / része” — a lírai alany az életet választja.

Még sok mindent lehetne mondani erről a két, egzisztenciális kérdéseket feszegető, nagy és jelentős versről, én mégis rátérek a ciklus ötödik szövegére, a címadó *Téli napforduló*ra. Ez a tizenegy oldalas narratív szöveg egy drámai történet, a főhős magzatelhajtását követő órákat (napokat?) meséli el. Túlzás nélkül állíthatom, hogy ebben a versben Rakovszky Zsuzsa költészetének minden érénye megtalálható. „»Mi mást tehettem volna? Mondd, mi mást?«” Mindjárt az első mondat egy fontos kérdésre, a szerepversek problémájára irányítja a figyelmünket. A szerző jellemző műfaja ez, elsősorban a *Hangok* ciklusban (először a *Fehér-fekete*, jelentős darabokkal kibővítve a *Hangok* című kötetben) találjuk ezeket a szövegeit. Azért fontos ez az új vers, mert Rakovszky jó megoldást talált azokra a problémákra, melyek a „helyette” beszélő perszónák hangját, perspektíváját illetik. A megoldás pedig abban rejlik, hogy ez a szöveg nem szerepvers: főhősét kívülről látjuk, mondhatnánk, az elbeszélő szemszögéből, mégis megszólal, belső monológjának foszlányai kihallatszanak a vers testébe. Ezek a foszlányok pedig mindig nagyon hitelesek, hiszen nincsenek megterhelve azokkal az elemekkel, melyeket — a főszereplő „helyett” — kimond az „elbeszélő”. (Ez a korábbi versekben, noha azok is remek szövegek, nem mindig volt így.) A nyitó kérdés — a főhős lelkiállapotának, bizonytalanságának megfelelően — majdnem szó szerint megismétlődik a második strófa első felében: „»De hát mi mást tehettem volna? Mit?«” / Négy óra: alkonyat kénsárga vére / (átnézi a postáját: nem, nem írt) / csorog a betonudvar négyszögére, / a szomszéd háztetőkről.” Még egyszer leírom: „alkonyat kénsárga vére”. Semmi oka a metafora iránti bizalmatlanságra annak a szerzőnek, aki ilyen eredeti képeket talál ki — Rakovszky nem is bizalmatlan. Külön tanulmányt érdemelne, milyen gazdag költészete a Nap jelölésében. Hogy csak ennél a ciklusnál maradjak, ide másolok három szöveghelyet (de további harminchármat idézhetnék): „a Nap égő haja” (*Pitbull*); „megláttam a hatalmas, vörösréz napkorongot: / mint olvadt fém sugárzott” (*A kő, a víz, a szél...*); „Kénsárga fény a temető fölött: / az égi roncs telep ön-

gyulladás, / az alkonyat rongykazla füstölög” (*Öregkor*). Az alkonyati Nap fényének a vérrel való azonosítása azért is bír nagy jelentőséggel a vers jelentésképződésében, mert összekapcsolódik a művi vetélés tragikumával, a konkrét vérrel és a fájdalommal („nem ír az alkonyat a szív sebére”), és előre vetíti a hősno utólagos vérzését. A szöveg egészében igen fontos szerepe van a lákás fényviszonyainak. Például: „A konyhaabrosz / kékjén a nappal lázban haldokol. / Padlón, falon piros fény: virtuális pokol.” Hasonlóképpen bukkan föl a versben több helyütt a magzat, az újszülött motívuma. Így amikor a főszereplő elkezdi bajlódni a mosással: „Belérekedt, / most látja csak, a nagymosás a dobba, / a gép vizes, ezüst méhébe zárva / túlhordott embrió...” Vagy amikor inni készül: „Teában sűrű tejszín / — újszülött térben csillagköd forog.” De az *Egyirányú utca* remek darabjának, az *Őszi alom*nak egy képsora is beemelődik a versbe: „a végső szem Xanax az öntudat / vak macskakölykét végül vízbe fojtja...”. És ha főtebb azt írtam, hogy a *Téli napforduló* nagyon tudatosan összeállított, szervesen építkező ciklus, álljon itt egy részlet a *Helytörténet*ből is: „kútban halott / magzat”. Rakovszky bámulatosan rajzolja meg szereplőjének tudatmozgásait. Ezt pedig nagymértékben befolyásolják a televízió műsorának a nő gondolatai közé újra és újra beúszó darabkái. Bret Easton Ellis szövegei juthatnak eszünkbe arról, ahogy Rakovszky mintegy a háttérben hagyja szólni a televíziót. „»Carlost sosem szerettem!«” — mondja például egy dél-amerikai szappanopera hősnoje. De megjelennek itt az éjszakai beszélgetős műsorok ezoterikus mindentudói, a sáskanyelű Krisztián — a rendszerváltozást követő, irracionálisba hajló bizonytalanság megannyi szereplője. Rakovszky Zsuzsa kitűnően tud kort festeni, régi nemzedéki verseiben, később pedig a politikai fordulatot és következményeit tárgyaló szövegeiben is ezt tette. A vers zárata: „sziréna jajgat, kék jelzőfény forog.” De ez a sor csak az elemzett verset fejezi be; a ciklus még tartalmaz egy szöveget, az *A konyhaablakban...* címűt, a kötet utolsó darabját, mely folytatja a játékot a fény leírásával. Ez azonban az előzőnél sokkal nyugodtabb vers, és ami még fontosabb, van megszólítottja. Méltó lezárását adja a *Visszaút az időben*nek, ennek a nagyszerű gyűjteményes kötetnek és egy nagy ívű pályaszakasznak. Hogy végezetül ismét a könyv első darabját idézzem, azt mondhatom, Rakovszky Zsuzsának sikerült birtokba venni az időt — és érdemes volt visszamennie az időben, hogy közreadja ezt a gyűjteményt.

Ki emlékszik...

„...miként a csillagtüzes éjszaka”
(Dante)

*Ki emlékszik az elveszett
Hajtincsre, a mandzsettagombra,
Az esetlen és balga szavakra
A titkos zsebben, mely
Őrzi még a levelet?
Az ébredés keltette gyönyörök
Szablyái: a kerti virágok
Okozta sebek összeforrtak,
Nyári füst gomolyog,
Firenze hajói messze —
Végre élhettél volna*

Halál és Költészet nélkül.

Ha majd a benti...

a vak koldushoz

*Ha majd a benti
Űr végre megtelik:
Látni fogsz —*

*Miként a régvolt
Fatemplomok fényes
Ablakáig fölűszó*

Érett, kerti lombok.

Az értéktől a rendig

Gergely Ágnes Gyűjtópont című verséről

„Hála az írástudóknak, elmondhatjuk,
hogy cselekedni az emberiség kétezer évig
a rosszat cselekedte ugyan,
de méltányolni a jót méltányolta.”

Julien Benda

„A költészet emlékezés a létezés
bensőséges igazságára, amely beborít minket,
mint egy végtelen anyai, asszonyi palást.”

Balassa Péter

1975-ben született Pécsen. Magyartanár, költő, irodalomkritikus. Legutóbbi írását 2007. 9. számunkban közzeltük.

Gergely Ágnes költészetének jelentőségét nem e helyt kell bizonygatnunk. Az újhordas esztétikai hagyomány kevés kortárs költő művészetében létesíti magát újra (és újjá) ilyen nyelvi-poétikai színvonalon. A személyességet épp a mívész formakultúra eszközrendszerén keresztül megőrző és átörökítő, tárgyias-hermetikus versnyelv Gergelynél rendszerint a lételméleti (s azzal összefüggésben erkölcsbölcseleti) kérdészmód alkalmait nyújtja. Erre példa az alábbi vers is (in: *Útérintő. Összegyűjtött versek. Argumentum*, Budapest, 2006):

GYŰJTÓPONT

Emez a perc elébe térdepel;
amaz lendül, s a peremig jut el;
mindkettőnek szeme láttára eldől:
milyen a világ közelről.
A víz, ha ömlésvágyba dermed.
Az ablak, ha magára szűvja a figyelmet.
A kábulat, ha az éberség szintjéig ér.
S ha észrevétlen elgörbüli a tér.
Hullani nem más, mint meg- vagy felismerni.
A rettenet értéke ennyi.
A zuhanó test, akár a vércse,
a tapasztalat kiterjedése.
Minden csak forrás. Forrás minden.
Erőlködünk a képmáson innen,
az árnyakkal megtelnék egy hajó,
holott két kézzel átkulcsolható
az érdemes: Rembrandt Éjjeli őrjárata
vagy egy nappal horzsolta fa.

A vers címe fizikai műszó, jelentése az értelmező szótár szerint: „Az a pont, amelyben a domború lencse, illetve a homorú tükör a tengelyével párhuzamosan ráeső fénysugarakat egyesíti.” A matematikai szaknyelv a *fókusz* terminust használná. De lényegesebb ennél a kifejezés köznyelvi (metaforikus) értelme. Aszerint a figyelem, az érdeklődés, a vizsgálódás középpontjáról volna szó. Kérdés lehet, hogy a szöveg egy ilyes középpontról való beszédként, avagy a gyújtópont, a fókusz szerepére maga tartva igényt alakítja-e magát... Nézzük!

A strófákra nem tagolódó szövegtest páros rímekkel összekapcsolt, változó szótagszámú, többségükben jambikus sorokból áll. E verstani arculat — részben a *blank verse* formai hagyományát idézve föl — a gondolati költészet, az intellektuális líraalkotás Gergelytől amúgy sem idegen poétikai világába utalja a művet.

A „hagyomány lélegzése”, a „kézművesség jegyei”-t (Báthori Csaba kifejezései) hordozó megmunkáltság a versben mindenekelőtt a kompozíció retorikus feszességében ismerhető föl. Az 1–4. sor két magatartásmodell fölvázolásával a megismerésre törő szubjektum lehetőségeivel vet számot: „Emez a perc elébe térdepel; / amaz lendül, s a peremig jut el; / mindkettőnek szeme láttára eldől: / milyen a világ közléről.” A következő szerkezeti rész (5–8. sor) a részletezés, a példálózás argumentációs eszközével él: „A víz, ha ömlésvágyba dermed. / Az ablak, ha magára szívja a figyelmet. / A kábulat, ha az éberség szintjéig ér. / S ha észrevétlen elgörbül a tér.” A harmadik versegység (9–12. sor) általánosító bölcsességében a határhelyzetben (vö. még: *gyújtópont*) elnyerhető tapasztalat hitele hangsúlyozódik: „Hullani nem más, mint meg- vagy felismerni. / A rettenet értéke ennyi. / A zuhanó test, akár a vércse, / a tapasztalat kiterjedése.” A 13. sor kiazmusos szerkezete az összegző következtetésként megfogalmazott, tételszerű állítást önmagában tükröztetve mutat vissza a tézis kikezddhetetlen szilárdságára: „Minden csak forrás. Forrás minden.” Végül a zárlat, amelyet egyetlen mondat alkot (14–18. sor), a többes szám első személyű megszólalás révén személyessé emelt és közössé, közösségivé súlyosított teorema helyévé válik: „Erőlködünk a képmáson innen, / az árnyakkal megtelnék egy hajó, / holott két kézzel átkulcsolható / az érdekes: Rembrandt Éjjeli őrárata / vagy egy nappal horzsolta fa.”

Az „érdemes” (a valóban fontos, értékes, lényegi) ezek szerint közelebb van, mint hinnénk. Sőt, elérhető (hiszen erőlködést sem kívánó) közelségben van. Az inautentikus létezés napi gyakorlatára utaló szavak („Erőlködünk”, „árnyak”) társaságában külön nyomatékot kapó „képmás” kettős értelme eligazító erejű. A biblikus nyelv elemeként az emberre magára *mint* isteni képmásra érthetjük; a három sorral alábbi Rembrandt-hivatkozás felől olvasva pedig a (képző)művészet színekdochés jelölője lehet. Az egyik megközelítés értelmében az „érdemes”-t el nem érő lét a

saját transzcendens eredetéhez vissza nem találó léttel lesz azonos; a másik olvasat szerint az inautentikus létezés a művészi szép magasabb rendű világától elzárt létezésként eszmélhet rá önnön esendőségére. A két interpretáció, ha jól értjük (őket is, a verset is), külön-külön s együtt is érvényes közvetítője a vers által elmondottaknak. (Érdemes észrevennünk e ponton, mert akár jellemzőnek is gondolhatjuk, hogy a művészi és a természeti létezőt jelölő szavak közül az emberi alkotás nevét mesterségesen módosítani [toldalékolni] kell ahhoz, hogy rímhelyzetbe kerülhessen [„örjárata”], míg a növényi létforma nyelvi jelölője [„fa”] nemcsak felelő rímként, de a vers utolsó elemeként is tökéletesen ellátja feladatát...)

Visszatérve nyitó kérdésünkhöz: a vers, miközben az értékválasztás határozott műveletét végzi el, művészeti alkotásként (akárcsak a tematizált Rembrandt-kép) szükségszerűen maga is értékként (esztétikai értékek foglalataként) tűnik föl. Azaz kérdést (illetve utóbb a kérdésnek megfelelő érték kategóriákat) helyezve „gyűjtőpontba”, az „odahelyezéssel” (a lírai beszéd kibontakoztatásával) végül maga is oda kerül: a gyűjtőpontba, a fókuszba, a kiérdemelt olvasói figyelem, érdeklődés és vizsgálódás középpontjába... Gergely Ágnes alkotása az „érdemes”-t írja körül példákkal, így vall rá az értékre, az értékesre, az értékszerűre — így körvonalaz értékrendet, s biztat (bizonyosságul saját poétikai rendezettségét mutatva föl) az ekképp megalapozható rend lehetőségével.

URI ASAF

Székely Magda *nyugalma*

Beszédhiba nélkül

*A tenger boldogsága végtelen.
Szájként nyílnak a fekete kagylók,
Beszédhiba nélkül, taláломra, tétován.
Kifordított kézzel fogom a kormányt.*

Fügebor

Az apámat csak hátulról láthatom,
Szeme fénye ott pirul a fiamon.
Álma álom, melyet meglékeltek.
Szemüveggel a hithez lassan jut el,
A száműzetésben fügebort készít.

Két történet

Kikapcsolta a fájdalmat,
Az ajkára eukaliptusz levelet illesztett,
És azt hitte, hogy elmúlt az életveszély.
Mikor a villám belecsapott,
A kezében piros gyümölcs volt.

A csend nem őríz szagot,
Se egyetlen mosolyt.
Az ég alatt állati hangok.
A márványlapon fekete átok.
Összeszorítom az ajkam, mint akit skorpió mart.

A nehézkedés, akivel egybekeltem

A napszitta sárban sírkőcsalád.
Ismerős, rokon,
A sír körül feljön a víz!
A nehézkedés, akivel egybekeltem:
Győr, Temetősziget.
A rétes árus elforgatta a gyűrűmet,
Lehajolt a kis boltjában, és azt kérdezte:
— a közepét szereti vagy a végét?

Székely Magda nyugalma

Örvénylő nyugalmad
Máglya és háromszögletű árnyék.
Ha meghalsz, megszépülnek a verseid,
Mint hó alatt a sáfrány.

A lemenő nap a lóherére siklik,
A százszorszépek isznak egy keveset.
Ekkor legtisztább a látás.
A lépcsőn kettesével rohanok lefele.

KÁLMÁN PEREGRIN

Józef Puciłowski

Múltfeltárás Lengyelországban

„Legyen a jelen pillanat mindannyiunk számára alkalom a bűnbánatra, hogy visszakapjuk a megerőszkolt igazságot, és visszanyerjük a kölcsönös bizalmat és a reményt” — olvasható a Lengyel Püspöki Konferencia azon üzenetében, amellyel bűnbánati napot hirdetett meg 2007. hamvazószerdájára az egyház múltban elkövetett bűneiért.

A bűnbánati események mellett a lengyel egyházban megkezdődött a kommunizmus időszakának belső, tudományos feltárása is. Ennek folyamatáról kérdeztük P. Józef Puciłowski domonkos szerzeteset, egyháztörténészt, a lengyelországi domonkos provincia múltfeltáró bizottságának elnökét.

A rendszerváltozás után sokan egyértelműen állították, hogy az egyházat felügyelő titkosszolgálat majdnem félszázadon keresztül gyűjtött (vagy inkább készített és célszerűen felhasznált) anyaga eltűnt. A lengyel közélet kinek tulajdonította ezt az iratmegsemmisítő munkát?

A találgatások között a legelterjedtebb az volt, hogy Czesław Kiszczak tábornok, az utolsó kommunista belügyminiszter — aki egy ideig e posztot az első nem kommunista Tadeusz Mazowiecki-féle kormányában is viselte — pusztította el a múlt emlékeit. Mint később kiderült, a hírnek annyi alapja volt, hogy az iratok bizonyos részét valóban az ő utasítására kezdték elégetni. Azt, hogy ekkor milyen mennyiségű dokumentumcsoport pusztult el, talán soha sem tudjuk meg egyértelműen.

A pusztítás következő „munkásaként” (illetve munkatársaiaként) Krzysztof Kozłowskit, a krakkói katolikus *Tygodnik Powszechny* hetilap korábbi főszerkesztő-helyettesét szokás emlegetni. Kiszczak utódjaként sokak szerint még Józef Glemp bíboros-prímással is egyeztetve dolgozott ezen. Ez a feltételezés nagyon valótlannak tűnik, az újságírók azonban ezt terjesztették.

Milyen változást hozott a kérdésben a Nemzeti Emlékezet Intézet megalakulása?

A Nemzeti Emlékezet Intézete, amely állami intézmény, 1998-ban jött létre Varsóban, mégpedig megyei részlegekkel. Az Intézet több mint 90 kilométer ügyiratot tartalmaz: a titkosrendőrség munkájának anyagát 1944-től 1989-ig. Itt a kommunizmus nagy ellenségéről, az egyházzal is olvashatunk...

Ennek megalakulásakor és az itt található anyagok kutatása közben derült ki a közvélemény számára, hogy nem mindent égettek el. Sőt felfedezték azt is, hogy az elpusztult iratok zöme fénymásolatban vagy mikrofilmen egy szomszéd megyében, hivatalban, de leginkább Varsóban, az Intézet központjában megtalálható. Így van ez az egyházat érintő dokumentumok esetében is. Sőt!

Miközben a világ, de különösképpen is a lengyel egyház II. János Pál életéért aggódott, más hírek is megjelentek a lengyel sajtóban...

Igen, lassan, úgy II. János Pál életének utolsó napjai környékén el-
képesztő hírek terjedtek el, amit a média röpített világgá: a pápa
közvetlen munkatársai között egy besúgó működik, persze régóta.
A hír a pápa halálát követő napokban világszenzációvá lett.

„Ki az?” — találgatták a papok, a világiak, nem túlzok, az
egész lengyel társadalom. A bomba robbant. Jómagam visszajövet
Pestről, éppen a chyznei határátkelőt hagytam el, amikor egy je-
zsuita barátom — domonkosnak jezsuita barátja van... (!) — kere-
sett, és közölte velem, hogy nem jezsuita ám az ügynök, hanem
domonkos!

Barátom csak látszólag volt kárörvendő, mert Konrad Hejmo
(„Hejnal” – a „hajnal” magyar szó továbbélése a lengyel nyelv-
ben) atya nagyon is közismert személy — még ma is —, így szé-
gyene nem csupán magán- vagy egy belső rendi ügy volt, ha-
nem az egyház egészét érintő probléma. Hála Istennek, Konrad
atya nem volt a pápa munkatársa. Egy római zarándokszállás
vezetőjeként viszont sok hívőt fogadott az Örök Városban, sok-
szor találkozott II. János Pállal, és rengeteget szerepelt a tévében.
2005. április 28-án a médiahírek központi szereplőjévé vált. Ko-
rábban talán hasonló okokból vállalhatta a hírszerzői munkát is:
szegény, falusi, sokgyermekes család leszármazottja volt, aki
diplomata útlevelet kapott, magas elismertségre tett szert. A mé-
diában másról nem is igen beszéltek, az újságok első oldalán, a
tévé minden csatornáján fehér domonkos habitust lehetett látni.
Ennyiszer én még soha nem „találkoztam” Konrad atyával, mint
azokban a napokban. A későbbi események gyökerei ehhez a
ponthoz érnek vissza.

*Konrad atya közis-
mertsége mellett ez az
eset miként alakult át
egy az egyház egészét
érintő problémakör for-
rásává?*

A közvélemény — benne rendünk is — megoszlott. A botrány
hangsúlyozása és a megbélyegzés állt az egyik oldalon. A véde-
lem, a *per fas et ne fas* (ne ítélj, hogy meg ne ítéltesz), a másik oldalon.
Ennek szóvivője mindenekelőtt a Tadeusz Rydzyk vezette redemp-
torista Radio Maryja, a Rydzyk TV állomás és a „cég” napilapja
volt.

Ezt követően Konrad atyánkkal kapcsolatban az események
nem is azért csendesültek el, mert a dolgok tisztázódtak, hanem
azért, mert naponta derültek ki hasonló ügyek, és ez a média
kedvenc témája lett. Paptanárok, írók a papság köréből, két püs-
pök...

*A történetekre hogyan
reagált a Lengyel Püs-
pöki Kar?*

Ekkor a püspöki kar testületileg még hallgatott. A konferencia tag-
jai közül azonban egyénileg sokan nyilatkoztak, némelyek a meg-
tisztulási folyamatok megkezdésének szükségességét hangsúlyoz-
tak — ők sajnos kevesebben voltak —, mások, a többség védte a
meg nem védhetőt.

Az alagút végén viszont felcsillant a fénysugár. A krakkói bí-
boros-érsek, Stanisław Dziwisz létrehozott egy átvilágító bizott-

ságot *Pamięć i troska, Megemlékezés és gond* névvel. A bizottság sokáig szó szerint nem tett semmit, csupán egy rövid közleményt adott ki, amely a besúgás etikátlanságát bélyegezte meg.

Nem sokkal ezután Tadeusz Isakowicz-Zaleski, krakkói pap, az örmények lekipásztora a katolikus szellemiségű, de nem egyházi irányítás alatt álló *Znak* kiadónál meg akart jelentetni egy vaskos könyvet a krakkói és környékbeli papság hősies és sajnos szényenletes múltjáról. A kéziratot átadta a kiadó munkatársainak.

Ezzel párhuzamosan az érseki bizottság — amelyben világi történészek is dolgoznak —, pár nappal Zaleski könyvének megjelenése előtt kiadott e témában egy szakmailag kiváló kötetet. A közvéleményt Zaleski műve rettenetesen fölkavarta, mert Zaleski — akit Popiełuszko atyához hasonlóan meg akart gyilkolni a titkosrendőrség — nyíltan leleplezte sokak besúgó múltját. Érdekes tanúsága az esetnek, hogy a könyv főként a mártír és hős papokról szól, nem a besúgókról, de úgy látszik, ezt sokan észre sem akarták venni!

Mikor született meg a lengyel püspöki konferencia első testületi nyilatkozata?

A püspöki kar 2006. augusztus 25-én a czestochowai kolostorban ülésezett. A konferencia ekkor egy kiváló, bölcs *Memorandumot* tett közzé, amely szakértői szinten ad tanácsot arra vonatkozóan, miként kell kezelni az „egyes papok” titkosszolgálati múltját. Ez a nyilatkozat főként módszertani kérdésekkel foglalkozott, és azzal a megállapítással élt, hogy nem elegendő a múltat feltárni, hanem annak sebeit a gyógyulás felé kell irányítani. Ilyen értelemben szólt például a vétkeseknek adandó penitenciáról is.

A *Memorandum* azonban kissé holt betű maradt, ami négy hónapra rá, Stanisław Wielgus varsói érsek ügye kapcsán derült ki, ugyanis plocki megyés püspökként ő is aláírta a dokumentumot, múltjáról azonban hallgatott.

Említette Konrad Hejmo domonkos atya esetét. Az információk napvilágra kerülése után milyen lépéseket tett a domonkos rend a problémák tisztázására?

Az akkori lengyel domonkos tartományfőnök, Maciej Zięba mindjárt a Hejmo-ügy felbukkanása után létrehozott egy öttagú, történészekből álló belső bizottságot, amelyet a jelenlegi provinciális, Krzysztof Popławski megerősített. Nagy erőfeszítéssel kutatjuk a lengyel domonkos rend múltját az 1945-től 1989-ig terjedő időszakra vonatkozóan.

2007. február 17-én sikerült kibocsátanunk egy — azt hiszem, jól sikerült — közleményt. Ez a lengyel egyházban a czestochowai *Memorandum* mellett eddig az egyetlen hivatalos dokumentum e problémakörre vonatkozóan.

Önök milyen munkamódszerrel dolgoznak a domonkos renden belül?

A bizottság tagjaival esküt tettünk: az egyes személyekre vonatkozóan teljes titoktartás köt bennünket, halálos bűn terhe mellett. Ugyanakkor tudományos igénnyel dolgozzuk fel a rend legújabb kori történetének ezt az időszakát. Elemző tanulmányunk minden

esetben rámutat a beszervezés módszerére, a neveket azonban nem hozzuk nyilvánosságra, a rendben is csak a fedőneveket ismerhetik meg szerzetestársaink. A nagyközönség előtt még a fedőnevek sem publikálhatók, bár a sajtó, tőlünk függetlenül, sok mindent megszellőztet. A provinciális jelenlétemben találkozok az érintettekkel, megbeszéli velük a történeteket, és az egyes eseteknek megfelelő súlyú penitenciára fogja azokat, akik vétkesnek találtnak.

Persze más rendek is foglalkoznak ezzel a kérdéskörrel, de ők eddig még nem mutattak ki semmit a múltjukat ért sérelmekről. Viszont sorra jelennek meg publikációk, beleértve könyveket is, léteznek bizottságok, folynak szakmailag kifogástalan kutatások.

Helyzetünknek jó tükre a varsói érsek ügye. Olyan ez az állapot, mintha valaki nagy gyorsasággal hajtatná a kerékpárt, a másik pedig a küllők közé próbálna beilleszteni egy botot...

Milyen nyomott hagyott a lengyel egyházban a Wielgus-ügy?

A konkrét probléma a lemondással rendeződött, hatását azonban még mindig viseljük. Stanisław Wielgust, plocki megyés püspököt 2006. decemberében 7-én nevezte ki a Szentszék varsói érsekké. Wielgus, az akkor 67 éves püspök korábban a Lublini Katolikus Egyetem rektora volt, közismert és kedves emberként tartották számon. Kinevezésén azonban sokan csodálkoztak, mert tudós híre ellenére eléggé „főpaposan” viselkedett.

A hírt, hogy besúgó volt, december 19-én tette közzé az egyik kevésbé közismert újság. Elkezdődött a pokol. Az egyik oldal belebonyolódott a szenzációhajhászásba, mások, a többség viszont a problémát nem eléggé ismerve védte az érseket. Voltak azonban olyanok is, akik józanul álltak az ügyhöz, ők vizsgálatot szorgalmaztak. Wielgus püspök pedig miközben a kánoni rendelkezések szerint átvette az érsekség kormányzását Glemp bíboros-prímástól, egyre inkább belesüpped saját interjúiba, mindig többet és többet ismert el...

Az események 2007. január 7-ig tartottak. Ezen a napon, nagy ünnepség közepette, az államfő, a kormánytagok jelenlétében történt volna Wielgus bevonulása a varsói székesegyházba. Több tévécsatorna közvetítette volna az eseményt, hiszen fővárosi eseményként ez nemcsak egyházi, hanem társadalmi processzus is lett volna. De nem véletlenül használtam feltételes módot. Január 7-én, reggel 8 órától ugyanis a tévécsatornák többször jelezték, a bevonulás nem biztos. Megint szenzáció! Állítólag — ezt csak később mondták el — sok püspök e napon külön azért imádkozott, hogy ne történjék meg az ünnepi beiktatás.

A bevonulás mégiscsak megtörtént. Ott volt a püspöki kar szinte valamennyi tagja, az apostoli nuncius, az államfő, a kormánytagok stb., akiknek a jelenlétében Wielgus felolvasta levelét, amelyben lemondásáról adott hírt, és ezt a Szentatya, XVI. Benedek pápa el is fogadta. A Radio Maryja hívei ekkor a temp-

lomban nyüzsgő emberek között bekiabálásokkal éltették az érseket: *Maradj velünk!*

Ezután Glemp prímás egy nem éppen jól sikerült rögtönzött prédikációt mondott. Pár hétig még ő maradt a főegyházmegye adminisztrátora, 2007. március 3-án pedig a Szentatya Kazimierz Nycz érseket nevezte ki Varsó metropolitájává, aki egy nagyon karakán ember. Az ő beiktatására virágvasárnap került sor. A történet hosszú — itt is. Már könyv is jelent meg róla.

Miért következhetett be ez a tragédia?

Mert a kerékpár beindult, csak nem következetesen hajtották, és valaki a küllők közé akasztott. Ezt a nagy show-t, ami bejárta az egész világot — hisz még egy arab tévé is taglalta az ügyet — el lehetett volna kerülni. Két független bizottság ugyanis már december 19-e után jelezte, hogy az érsek ügynök volt.

Mire vártak az illetékesek?

Nem tudom. Azt hiszem, a Lengyel Püspöki Kar még nem él benne kellőképpen a média világában, ahol sok, fiatal, mélyen hívő, egyházát szerető ember dolgozik, akik — nálunk Lengyelországban! — nem ellenségesek, csak tisztának akarják látni azt az intézményt, amelyet szeretnek. Talán Nycz érsek kinevezése csitítja a vihart, talán megkezdődik egy új világ.

Talán! Mert eközben az a jelenlegi kormány, amely mindenkit, némelyeket többször is átvilágítana, megállapodott az egyházzal, hogy a katolikus egyetemek (2), az állami egyetemeken működő teológiai (4) és a független egyházi fakultások (4), szemináriumok (nagyon sok van belőlük) tanárait nem érinti az átvilágítás! Az egyház ezt saját maga oldja meg, mondja nem egy püspök.

A konferencia a konkordátumra hivatkozik. Elég szerencsétlen döntés ez, mivel lehetőséget ad olyan gyanakvásokra, hogy az egyház valamit el akar titkolni. A Wielgus-ügy bonyodalmai után pedig nyugodtan a fejünkre olvassák: Megalapozott a gyanú, igen!

Az őszinteség megkívánná ebben a helyzetben, hogy a kérdést mi magunk, belső, egyházi ügyként őszintén tárjuk fel úgy, hogy az ordinárius és az érintett személy ennek eredményét egymás között tisztázza, a vétő pedig valamilyen penitenciát gyakorol. Ebben az esetben nyugodt lelkiismerettel mondhatnánk, hogy az egyház az érintett személyekkel ezt saját illetékeségén belül elrendezte. Ha pedig erre nem vagyunk képesek, akkor ki kellene tennünk magunkat az állami vizsgálatoknak, megelőzve az időzített bombák robbanását.

Ennek hiányában az élő, lengyel katolicizmus körében felmerül egy fontos kérdés: ha sok gondolkodó ember Lengyelországban emiatt hagyja el az egyházat — ahol ma 30 000 pap működik —, akkor azért ki lesz a felelős? Valami titkos erők emberei? A média? Egy nemzetközi összeesküvés? Talán részben, de a lengyel egyházi vezetőségnek is része lehet ebben?!

Bocsánat és kiengesztelődés

TRINGER LÁSZLÓ

1939-ben született. Orvos, ideg- és elmegyógyász. Legutóbbi írását 2006. 5. számunkban közöltük.

A két rokon fogalom mindegyike valamely negatív állapotból való — pozitív irányú — kibontakozást fejez ki. Az elsőt inkább egyének, legfeljebb kisebb csoportok közötti folyamatokra alkalmazzuk. A kiengesztelődés tágabb fogalom, amely a megbocsátást is magában foglalja, sőt, feltételezi. A megbocsátás inkább a sértett félben lezajló folyamat, míg a kiengesztelődés mindkét fél közötti történést takar. A megbocsátás a személyen belül lezajló, nem egyszer hosszú ideig tartó változások sora. Kiengesztelődésről viszont beszélhetünk akkor is, ha nagy közösségek, népek, nemzetek, kultúrák, vallási csoportok viszonyában következik be örömdetes változás. Megbocsátás olyan személyek között jön létre, akik személyesen ismerik egymást, akik között személyes kapcsolatok szövődéke feszül. Sőt, a bocsánat kiindulópontját képező vélt vagy valódi sérelem, agresszió, támadás, illetve ennek elszenvedése a személyes kapcsolatok nélkül elképzelhetetlen. A kiengesztelődés személyes kapcsolatok hálójában is lehetséges, más esetben viszont olyan folyamatról van szó, ahol az egyének szerepe háttérbe szorul. Személyes viszonyok legfeljebb illusztratív szerepet játszanak. A kiengesztelődésben részt vevő közösségek tagjai egymást esetleg nem is ismerik, illetve a köztük esetlegesen fennálló személyes kapcsolatoknak a folyamatokban lényeges szerepe nincsen.

A harag és megbocsátás

Leggyakrabban a harag szóval fejezzük ki azt a negatív jelzőkkel leírható viszonyt, amely két (vagy több), egymással személyes kapcsolatban lévő egyén között feszül. A harag elsősorban érzelmi jellegű állapot, amely azonban, mint minden érzélem, cselekedetek kiindulópontja lehet. Így megalapozhat agresszív megnyilvánulásokat, akár szóban, akár tettekben. A harag, mint minden érzélem, mennyiségi fokozatokkal jellemezhető. Enyhébb fokozata a neheztesítés. Súlyosabb változatát utálat, gyűlölet, bosszúvágy szóval írhatjuk le. Minél intenzívebb az érzélem, annál inkább eluralja a lelki apparátust (generalizálódik). A sértett fél magatartásának, érzelme- és gondolatvilágának egyre szélesebb mezőit szövi át (ügynevezett reakció-generalizáció). Ugyanakkor a harag, a bosszú érzésének kiváltására nem csupán a sértő féllel kapcsolatos közvetlen

élmények, hanem a hozzá hasonló, rá emlékeztető események is alkalmasak (úgynevezett inger-generalizáció). Az áldozat haragjának intenzív formái beszövik a sértést elkövető személy egész lényét: egyre több megnyilvánulása vált ki haragot vagy súlyosabb, negatív érzelmeket a sértettben. Ha csak „neheztelek” valamely hozzátartozómra, barátomra egy-egy konkrét cselekedete, megnyilvánulása miatt, az iránta érzett általános megbecsülésem, szeretetem még nem szenved csorbát. Az utálat, a gyűlölet, a bosszúvágy azonban már olyan intenzív érzelem, hogy a célszemély minden megnyilvánulására kiterjed: nem túl meggyőző egy olyan állítás, hogy x-et gyűlölöm, mert ezt és ezt mondta, különben szeretve tiszteltem az illetőt. Ugyanakkor a következő típusú állítás hitelesnek tűnik: „Neheztelek a legjobb barátomra, mivel elfelejtett felhívni a születésnapomon.”

A megbocsátás a sértett fél (áldozat) személyes ügye. Megbocsáthatunk akkor is, ha a sértő fél nem kér elnézést, vagy bocsánatot, sőt, károkozását akár tagadja is. A bocsánat kérése során a sértő fél elismeri hibáját, bocsánatot kér, sőt, helyreigazítási, kártérítési szándékát fejezheti ki. A megbocsátás során kifejezésre juttatom, hogy „haragom” enyhül, a dolgot „ad acta teszem”. A harag következtében ugyanazt a dolgot a felek eltérő módon értelmezik. Sőt, gyakran mindketten a sértett pozíciójába helyezik magukat. A megbocsátás és kiengesztelődés folyamán a harag okozta interpretációs különbség fokozatosan csökken. A „megbeszéljük”, „lerendezzük” keretében az „áldozat” és a „bűnös” eredetileg kisajátított szerepéből egyre többet engedünk át a másiknak. Vagyis elismerem, hogy nem kizárólagosan „áldozat” vagyok, valamint, hogy nem csak a másik fél „bűnös”, hanem én is hibáztam, és ennyiben a másik is lehet „áldozat”. A kiengesztelődés interpretációs kompromisszum a két fél között, amikor a közöttük lezajló folyamatok és történések értelmezésében közös nevezőre jutnak.

A különféle élethelyzetek által kiváltott harag állapota viszonylag könnyen kezelhető, amennyiben a felek értelmezési sablonjai (kategóriái) átmenetiek, és csak az aktuális érzelmi állapot által meghatározottak. Sokan vannak azonban, akik személyiség-struktúrájuk következtében sablonok szerinti gondolkodásra eleve hajlamosak. (Ilyen sablon lehet például: „engem általában lekezelnek”).

A megbocsátás nem azonos a felejtéssel. Lényege: a sérelem, a kár megtörténtének tudatában megszabadulni minden haragtól, bosszúvágytól a sértő féllel szemben. Éppen ezért a megbocsátás nem lehet gyors folyamat. A megbocsátás feltétele a szomorúság, bánat, fájdalom, amelyet a sértő fél (akarva akaratlan) okozott, sőt, annak belátása, hogy mi magunk is okozhatunk kárt másoknak. A megbocsátás adomány, ajándék, amelyet a másik félnek „átnyújtunk”, saját döntésünk és akaratunk alapján.

A szakirodalom használja a „korai megbocsátás” fogalmát, amelyen azt a magatartást értjük, amikor a sértett fél mintegy tagadja, hogy benne negatív érzelmek gerjedtek a sértővel szemben (harag, bosszúvágy, fantáziában való rosszkívánság stb.). Mikor a „már rég elfelejtettem” kifejezést halljuk, a sértett fél gyakran elfojtott haragról tudósít. A tagadott harag lelkét tovább mérgezi, sőt, az emberekkel való kapcsolatát alapvetően befolyásolja (előhív negatív sablonokat, mint „nem lehet bízni az emberekben”... „az emberek csak érdekből ragaszkodnak egymáshoz”... stb.). Megbocsátás csak úgy képzelhető el, ha az okozott kár, ártalom feletti fájdalom valóban, mélyen átérezzük. Az elfojtott, ki nem beszélt, „fel nem dolgozott” fájdalom, sérelem hosszú időn keresztül mérgezi lelki életünket, sőt, tartós személyiségváltozást okozhat.

Ha munkatársam „megsértett”, és haragszom rá, a legnagyobb tetteket hajthatja végre, akkor is negatívan fogom értékelni. Ha barátságosan szól hozzám, ugyancsak a „harag” értelmezési keretében fogom fel: „persze, büntudata van, most ki akar engesztelni”. Amennyiben egy-egy ilyen „sértés” lélektani elemzésére sor kerül, gyakran világossá válik, hogy munkatársamnak esze ágában sem volt engem megsérteni, viszont bennem a „Ha valaki tanácsot ad, azt jelenti, hogy hülyének néz...” tartalmú séma működik.

Az információ-feldolgozás során kategóriákat, „sémákat” használunk, amelyek a valóság interpretációját eleve készen adott struktúrák alapján teszik lehetővé. Ha valaki például „az emberek alapjában véve gonoszok” séma szerint látja a világot, nem lesz képes feladni a „harag” állapotában aktiválódott felszíni értelmezési keretet („Kovács valamiért haragszik rám”). Ez utóbbi ugyanis aktiválja az előbbi, mélyebben fekvő, alapvető struktúrát. A sértő fél tehát minden párbeszéd-kísérlet után is „sértő” marad, „magam” pedig megülök az „áldozat” szerepében. Az ilyen egyéneket a köznyelv haragtartónak, megbocsátani, felejtetni-nem-tudónak minősíti. Súlyosabb, orvosi esetben szenzitív, vagy paranoid személyiség-struktúráról is beszélünk.

Látjuk, hogy a megbocsátás-kiengesztelődésként folyamatok mennyire előzetes adottságaink uralma alatt áll. Vannak személyek, akik interperszonális feszültségek esetén mindig az áldozat szerepébe helyezik magukat. Ebben az interpretációs keretben érzik magukat „biztonságban”, ebben az értelemben mozognak otthon a világban. Nem ritkán fordul elő, hogy a sértő fél helyzet-interpretációját teszik magukévá. „Igaza volt”, jogosan szid, „tol le” stb. Freud korán észrevette ennek a lelki mechanizmusnak az énvédő szerepét, és az „azonosulás az agresszorral” névvel illette.

Mások — sajnos ugyancsak sokan vannak — hasonló helyzetben a sértő szerepét veszik fel. Meggyőződésük, hogy a dolgo-

kat csak úgy lehet „lerendezni”, „ha jól megmondom a magamét, ha jól kitálgatok, ha nyíltan szóvá teszem hibáikat” stb. E személyek csak akkor érzik akcióikat eredményesnek, ha valóban sokasodnak körülöttük a „sértettek”. E hétköznapi nyelven tapintatlan, agresszív egyének, akikre az „igazság bajnoka,” az „Isten ostroma” megjelöléseket alkalmazzuk, képtelenek a bocsánat folyamata által megkövetelt interpretációs kompromisszumra. A „lerendezés” csak úgy jöhet szóba, ha az áldozat elfogadja a sértő saját interpretációját, s feladja a magáét. Súlyosabb esetben nárcisztikus személyiségekről beszélünk, akiket, ha az eset klinikai szintet is elér, a személyiségzavarok különféle kategóriáiba sorolhatunk.

Ahogy a harag állapota, különösen súlyosabb változatai feltételezik a „generalizáció” folyamatát, vagyis, hogy egy tett alapján az egész személyre vonatkozóan vonunk le általánosító következtetéseket, úgy a megbocsátás mélyén ennek ellenkezőjét kell feltételeznünk. Vagyis a bocsánat előfeltétele, hogy különbséget tudjunk tenni a „sértő” fél egy konkrét megnyilvánulása (például egy rosszul sikerült megjegyzése) és az egész ember között. Utóbbit végtelenül többre értékeljük, mint egy esetleges baklövését (szaknyelven de-generalizációról is beszélünk). A megbocsátás és kiengesztelődés feltételezi, hogy a másik által okozott bánat, sértés ellenére őt, mint személyt nem utasítom el.

A másik ember elfogadása annak ellenére, hogy megbántott, igazában a szeretet fogalmával azonos (agapé értelmében). Szeretet nélkül megbocsátás nehezen képzelhető el. Ilyen módon a harag a szeretet megfogyatkozását jelenti, sőt, teljes hiányát a gyűlöletben.

A harag állapotában ugyanis a „sértő fél” a rosszra minősítés öltözetét is megkapja. Ezt a minősítést már nem a cselekedetnek, hanem az egyénnek utalják ki, tehát a generalizáció is megnyilvánul a negatív minősítésben. Súlyos esetben a sértett fél az emberiséget jókra és rosszakra osztja fel.

Az eseti, gyorsan lezajló személyközi feszültségektől különbözik a tartósan fennálló harag, gyűlölködés, amely a személyiségbe kövesedik, és az önazonosság negatív kritériumainak részét alkotja.

Ennek megvilágítására az önazonosság (identitás) fogalmáról kissé részletesebben kell szólnunk, mivel szerepe jelentős mind a személyek közötti, mind a csoportok közötti gyűlölködésben.

Az identitás

Az ember önazonossága a szubjektum, a tudat tartozéka. Tudatunk azon sajátosságának terméke, amelynek keretében az alany válik önmaga tárgyává. A személy észleli önmagát. Az önazonosság tehát nem valamely egyedi vonása a személynek, hanem min-

den személyre jellemző általános attribútum. Az önazonosság, az identitás nem a személyiség tartozéka, amennyiben a személyiséget, mint az egyedi tulajdonságok összességét határozzuk meg, hanem a személy világához tartozik. Az identitás tehát nem lélektani, hanem antropológiai kategória, amely az ember-mivolt nélkülözhetetlen tartozéka.

Az identitás fogalma az egyén olyan határozmányait is magában foglalja, amelyek a személyen kívülre mutatnak, s identitás-csomópontokkal jellemezhetőek. E csomópontokat költőibb nyelven „gyökereknek” is nevezhetjük. Főbb identitás-csomópontok: nemi azonosságtudat, nyelvi-etnikai identitás, történelmi-nemzeti azonosság, kulturális identitás, hivatásbeli azonosság, vallási hovatartozás, negatív identitások („elhatárolódások”).

E felsorolás természetesen nem teljes, illetve más beosztás is elképzelhető, mivel a kategóriák egymással összefonódnak. Az identitás mélyen idegrendszerünkbe égetett „billog”. Az én-releváns, az identitás részét képező információk alacsonyabb perceptuális küszöb mellett jutnak el érzékszerveinken keresztül a megfelelő agyi centrumokba.¹

A szociális identitást úgy értelmezzük, mint kognitív öndefiníciót, amely a referenciacsoport ismérveit egyéni kognitív sémaként kezeli.² Az idegrendszer kategorizációs hajlama lehetővé teszi, hogy a világot kezelhető számú elemre egyszerűsítsük. Ugyanez teszi lehetővé azt is, hogy magunkat besoroljuk valahova, választ adjunk arra a kérdésre, hogy kik is vagyunk mi valójában? Az önjellemzések nagy része csoportok segítségével történik: önmagunkat valamely csoport tagjaként határozzuk meg.

Ilyenek például a nyelvi és etnikai csoportok. A nemzeti identitás elemei már korán kezdenek kialakulni. 6–8 éves gyerekek egyértelmű preferencia sorrendet állítanak fel különböző országok között, akkor, amikor az adott országról ismereteik lényegében még nincsenek. Kiderült, hogy ezek a preferenciák az országokhoz sorolható személyekre is kiterjednek.³ A nyelvi identitás és az ezzel többnyire együtt járó kulturális identitás is rendkívül nagy szerepet játszik. Ugyancsak jelentős a foglalkozási csoportok szerepe is. További jelentős identitás-csomópont a nemi azonosságtudat. Csak a teljesség kedvéért említjük ezt a sokat kutatott területet. A nemi kategorizálás az identitás-fejlődés egyik leglényegesebb eleme. Kohlberg szerint a nemi szerepek fejlődésének döntő mozzanatai nem a biológiában, nem is a kultúrában, hanem az ismeretfeldolgozás módjában rejlenek.⁴

Az identitás lényeges összetevője az elköteleződés valamely személy, hivatás, vallás, etnikum mellett. Ugyanakkor van az elköteleződésnek egy negatív vetülete is: nemet mondani más elköteleződési lehetőségekre. Az elköteleződés sok esetben egy egész életre szól, de mindenképpen hosszú távú kapaszkodás a valóság identitás-csomópontjaihoz.

¹M. Girodo – T. P. Deck – K. B. Cammpbell: *Event-related potentials reveal the effects of altering personal identity*. *Neuroreport* 13 (2002) 1595–1598.

²P. Zimbardo: *The human choice: individuation, reason, and order versus deindividuation, impulse and chaos*. In: W. J. Arnold and D. Levine (eds): *Nebraska Symposium on Motivation* (vol.17). Lincoln, Nebr.: University of Nebraska Press, 1969.

³H. Tajfel et al.: *The development of children's preference for their own country: A cross-national study*. *International Journal of Psychology* 6 (1970) 245–253.

⁴L. Kohlberg L.: *A cognitive-developmental analysis of children's sex-role concepts and attitudes*. In: E. E. Maccoby (ed): *The Development of Sex Differences*. Stanford, Stanford University Press, 1966.

A pozitív identitás-gyökerek fogyasztóiban vannak. A szekularizáció következtében az egyházak identitás-támogató szerepe hanyatlik. A történelmi múlt keveseket vonz azonosság körébe. A nemzeti önazonosság nem szalonképes a politikailag korrekt Európában. Az úgynevezett „európai identitás” még nagyon kialakulatlan, legtöbbször euro-bürokraták mondják magukat „európai polgárnak”. Úgy tűnik, inkább a hivatallal történő azonosulásról van szó.

Pozitív identitás-támpontok híján előtérbe kerülnek a negatív identitás-fogódzók. Az „Én nem vagyok olyan, mint...” típusú öndefiníciók tartós harag, gyűlölködés, előítéletek forrásai. Történelmi perspektívában véres, pusztító háborúk elindítói. Korunkban a terrorizmus utal a negatív önazonosságok meghatározó szerepére. Egy-egy terrorcselekmény elkövetőjét (elkövetőit) az eleve meglévő előítéletek alapján azonosítják az etnikummal, a vallással, amelyhez az illetők tartoznak. Karen Armstrong, az egykori szerzetesnő, a vallások közötti megbékélés élharcosa, amerikai előadókörútja során világosan rámutatott az iszlám vallás alapján békés vonásaira, megkülönböztetve azt a militáns csoportok torzításaitól.⁵ Mindezek ellenére az előítélet intézményesedni látszik az USA bevándorlásai és beutazási politikájában.

Korunkra általában jellemző, csoportok közötti feszültségek forrását is képező identitásproblémák legtöbbször a „személyiségzavarok” kategóriában bukkannak fel. A pszichopatológiai megjelölés hátterében általánosabb, a személy működési rendelkezességét jelző sajátosságok rejlenek.

— Az individualizáció szélsőséges foka. Az egyén csak önmagából kiindulva, saját érdekeit képviselve létezik, számos esetben mások kifejezett kárára vagy ártalmára (nárcizmus).⁶

— Hosszú távú célok és törekvések hiánya.

— Élődség. Az egyén többnyire a család, vagy „társak” nyakán élősködik, jogot formál arra, hogy létfenntartásáról mások gondoskodjanak.

— Az életkorral együtt járó döntési kényszerek halogatása (pálya-, munkahely-választás).

— Tartós kapcsolatokban való elköteleződés halogatása, kibúvás a felelősség alól. Megnyilvánul például a házasodási, gyermekvállalási kedv hanyatlásában, következésképp a „szingli” életmód terjedésében.

— Gyakori váltások (kapcsolat, munkahely, adott esetben lakóhely, ország). A váltások mögötti ideológia többnyire: a „nem ez nem felel meg” típusú érvrendszer.

— Általános boldogtalanság, az élet értelmének megkérdőjelezése. Az örömforrások mindegyike az Én kiszolgálása körül fogalmazható meg (kapcsolat, birtoklás), azonban soha nem elég, mindig van más, „jobb”, „több”.

⁵K. Armstrong: *Inter-view*, September 13, 2002. Religion and Ethics, Episode 602. (www.pbs.org/wnet/religionandethics/week602/armstrong.html)

⁶U. Neisser: *Az önimádat társadalma*. (Ford. Békés Pál.) Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

— Szeretetkapcsolatra való képtelenség, csak a birtoklás értelmében fontos a másik személy.

Identitások fogytán szaporodik a tömeg-ember, a konzum-idióta, aki könnyen manipulálható. Fentiek értelmében negatív generalizációra hajlamos, azaz a negatív identitás-kritériumot tartalmazó „másik” (etnikum, vallási csoport, kisebbség, többség stb.) könnyen előítéletek tárgyává válik. A személyek közötti és a csoportok, vallások, etnikumok stb. közötti gyűlölködés legfőbb forrását tehát a pozitív identitáskritériumok gyengeségében és a negatív identitás-kritériumok előtérbe nyomulásában adhatjuk meg.

A közösségek közti kiengesztelődés

⁷Zöld B.: *A jelzőlistás önképvizsgálat. Elméleti-módszertani megfontolások.* Pszichológia, 4 (1985) 35–52.

Csoportlélektani tapasztalat, hogy egy véletlenül összeverődött közösség hamarosan struktúrát alkot. Rövid idő alatt megjelenik az elsődleges polarizáció, amelynek mentén a közösség két alcsoportra oszlik.⁷ Majd később további alcsoportok képződnek. A polarizáció kritériuma lehet bármely, nem egyszer banális esemény, kijelentés, vagy egy személy. Nem a kritérium a lényeges, hanem, hogy mielőbb tudjam, én ki vagyok, kihez tartozom. Már e kezdeti szakaszban megjelenhet a jó-rossz minősítés. Az én alcsoportom a jó, a másik a rossz. Ha a másikat rossznak minősítem, nekem nem kell semmit se tennem, máris „jobb” leszek. Pszichológiai csoportokban a tapasztalt vezető e folyamatokat megfelelő irányba terelheti, s a tagok a másik alcsoport leminősítése helyett önmaguk építkezésével foglalkozhatnak. Etnikai, vallási, nemzeti, kisebbségi konfliktusok esetén azonban ritkán van tapasztalt „vezető”, aki a folyamatok negatív torzulásait féken tarthatná. A csoport-polarizáció a nagy közösségek közötti feszültségek keletkezésében is szerepet játszik (lásd például a német egyesítés után az „Ossi” és a „Wessi”, keleti és nyugati feszültséget).

A kiengesztelődés két fél között zajlik (akár egyének, akár közösségek). A folyamat kiindulópontja valamely sérelem, trauma, katasztrófa, bűncselekmény stb., amit egyik fél okozott a másiknak. A sérelem eredete gyakran a múlt homályába vész, és előítélet formájában jegecesedik ki. Különböző kultúrák, etnikumok, vallási közösségek érintkezési felületén gyakran keletkeznek tartós feszültségek, amelyekből akár háború is kirobbanhat.

A feszültség lényege: ugyanazon történésre vonatkozó eltérő értékelések. „Az emberek közötti nézeteltérések az emberek közötti nézet-eltérésekből fakadnak” — írja Kelly.⁸ Minél nagyobb az értelmezésbeli különbség, annál súlyosabb a felek közötti konfliktus. Ugyanaz a feszültség a kapcsolatban más- és más értelmet, interpretációt nyer a két szembenálló fél részéről. Mindkét fél ugyanazt a sablont használja, csak a szerepeket cseréli fel. „Én vagyok az „áldozat”, ő az „agresszor”. Ugyanezt állítja a

⁸G. Kelly G.: *The psychology of personal constructs.* Norton, New York, 1955.

másik is. Vagyis az előítélet állapotában egy értelmezési keret lép előtérbe a kapcsolat individuális történései helyett, és ez a keret szabja meg a továbbiakban a történések interpretációját. Az értelmezési keretek lényegében információk kategóriák, amelyek segítségével a valóság végtelen információ-kínálatát kevés számú jel segítségével csoportokba rendezzük. Az „agresszorral” minősítés egyben a „rossz”, a „gonosz”, a „bűnös” kategóriát is könnyen magával vonja. Extrém esetben nemzeti, vallási csoportok kollektíve is bűnösnek minősülnek, ezáltal a rajtuk elkövetett legszörnyűbb gonosztettek is „igazolást” nyernek.

A személyek közötti harag-megbocsátás kettősének mintájára a közösségek közötti feszültségek és kiengesztelődés is számos pszichológiai (szociál-, sőt politikai pszichológiai) törvényszerűségnek engedelmeskedik. Ez esetben nem egymást személyesen ismerő egyének közötti kapcsolatokról van szó, hanem nagyobb közösségek közötti (többnyire történelmi dimenziójú) viszonyokról. A negatív emóciók fokozatait az idegenkedés–ellenszenv–utálat–gyűlölet-skála szerint jellemezhetjük. Szaknyelven előítéletről van szó.⁹ Az előítélet mélyen ülő kognitív sémák mintájára működik. Az ellenszenv tárgyát képező közösséghez tartozó egyénről már azelőtt „ismerek” valamit (természetesen rosszat), mielőtt személyében találkoztam volna vele.

⁹G. W. Allport: *Az előítélet*. (Ford. Csepeli György.) Gondolat Kiadó, Budapest, 1977.

A negatív identitás

Az előítélet sok esetben az önazonosság egyik eleme. Az egyéni identitás sok-sok összetevője között a negatív mozzanatok gyakran kerülnek előtérbe. Azt még igazában nem tudom, ki is vagyok valójában, azt azonban már igen, hogy ki nem vagyok. „Nem vagyok olyan, (...) mint ez a vámos is.”¹⁰ „Én európai polgár vagyok” — mondja a brüsszeli euro-bürokrata, és gondolatban hozzátéveszti: „persze nem az új tagországok egyikéből”. Az előítélet a jó-rossz tengelyen játszik. Bizonytalan önazonosság esetén több elemet kell bevonni az előítélet bűvkörébe.

¹⁰Lk 18,11

— Kire lőnek itt? — kérdi a TV riporter a bosnyák hegyek között ágyúval lövöldöző csetniket a délszláv háború napjaiban.

— Az ellenségre — volt a válasz.

— De hát ki az ellenség? — hangzott az ismételt kérdés. Teljes értetlenség volt a katona reakciója:

— Hát... az ellenség!

Az önazonosság utáni kétségbeesett kutakodás gyakran folya-
modik negatív én-identitásokhoz, mind egyéni, mind közösségi szinten. A könnyen megszerezhető „nem vagyok olyan, mint...” típusú identitás azonban nagyon törekeny, állandó támogatásra szorul. Pozitív indentitás-szerkezet kialakítása sokkal fáradságosabb.¹¹ Az emberiség történelme csoport-identitások közötti véres küzdelmekről szól. Maga a kereszténység is átesett a negatív

¹¹Csepeli Gy.: *„És nem is kell hozzá zsidó”*. (Az antiszemitizmus társadalomlélektanáról.) Kozmosz Könyvek, Budapest, 1990.

¹²G. Regan: *Az első kereszties vitéz.* (Ford. Erdélyi András.) General Press Kiadó, Budapest, 2001.

¹³Clairvauxi Szent Bernát: *A Templom lovagjainak ajánlott könyv az új lovagság dicséretéről.* In: Veszprémy László

(szerk.): *Az első és második kereszties háború korának forrásai.* Szent István Társulat, Budapest, 1999. (164–204).

¹⁴Mt 5,44

¹⁵Szerdahelyi Cs: *Assisi a remény fővárosa.* Új Ember, 2002. febr. 3.

¹⁶*Magyar megfontolások a Soáról.* Konferencia Pannonhalmán. (1998. november)

¹⁷C. R. Rogers: *Valakivé válni. A személyiség születése.* (Ford. Simonfalvy László.) Edge 2000, Budapest, 2003.

¹⁸S. Bordás – P. Fric – K. Haidova – O. Huncik – R. Máthé: *Counterproof. The examination of the Slovak-Hungarian relationship with Sociological and Ethnopsychological methods in Slovakia.* Nap Kiadó, Bratislava, 1996.

önazonosság kísértésén. A más vallásúak, nem keresztények „Krisztus ellenségeivé” minősítése ennek tipikus példája. Krisztus ellenségei elleni háború ez által válik jogossá. A „szent háborút” nem az iszlám „találta fel”. Több évszázaddal a kereszties hadjáratok előtt, és Mohamed fellépését megelőzően Hérakleios császár már a szent háború nevében vezette sikerre hadait a perzsák ellen.¹² Vagyis, aki megöli Krisztus ellenségét, jutalmul a mennyekbe kerül. A kereszties háborúk fő keresztény „ideológusa”, Szent Bernát is hasonló elveket fejt ki *Az új lovagság dicsérete* című kiáltványában.¹³

Érthető, hogy a csoportok közötti kiengesztelődés, a fentiek ellentéte, rögzös folyamat. Nem választható el az identitás kérdésétől. A kiengesztelődés negatív önazonosságok helyett pozitív mozzanatokból felépített identitást tételez fel, még hozzá közösségi szinten. A kiengesztelődés történelmi parancsa: „Én pedig azt mondom nektek, szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok üldözőitekért.”¹⁴ A megbocsátás, még inkább a kiengesztelődés döntően szimbolikus aktusokon keresztül valósul meg. A haragosok kezét fognak, egymásra mosolyognak, beszédbe elegyednek. A közösségek képviselői konferenciákat, közös ünnepeket tartanak, ünnepélyes nyilatkozatokat bocsátanak ki, politikusok megállapodásokat, szerződéseket írnak alá. A megbékélés és kiengesztelődés ilyen nagyszabású szimbolikus aktusa volt a világvallások képviselőinek Assisiben rendezett találkozója, amely II. János Pál kezdeményezésére a New York-i terrortámadást követő döbbenetből való kibontakozás útját világította meg: „Isten nevében minden vallás hozzon a Földre igazságosságot és békét, megbocsátást és életet, szeretetet” — mondotta a pápa a jelenlévőkhöz intézett beszédében.¹⁵ A 20. század vérzivataros története számos, a kiengesztelődés gyógyítására váró sebet hagyott maga után, amelyek jelentős mértékben érintik a vallási közösségek, valamint az etnikai csoportok, nemzetek egymáshoz való viszonyát. A szimbolikus aktusok egy másik szép példája a pannonthalmi Soá konferencia.¹⁶

Nagy nemzetközi kibékítési kísérletek kudarcait többek között azzal magyarázhatjuk, hogy a résztvevők számára nem sikerült pozitív identitás-szerkezet kialakítása (például Carl Rogers¹⁷ kísérlete az északír protestáns–katolikus konfliktusának feloldására, vagy Huncsik Péter¹⁸ kezdeményezése a szlovák-magyar etnikai feszültségek oldására).

A kiengesztelődés feltételei

A közösségek közötti érzelmi megnyilvánulásokat kognitív folyamatként értelmezhetjük. Kollektív traumák, mint háborúk, deportálások, üldöztetés, országok területi átrendeződései mélyen gyökerező sérelmeket hívhatnak elő, amelyek az idők folyamán, ere-

¹⁹B. Hamber: *Dealing with the Past and the Psychology of Reconciliation*. 4th International Symposium on the Contributions of Psychology to Peace. Cape Town, 27 June 1995.

²⁰A 2000. esztendő megbékélési programjának kulcsfontosságú eseménye volt az a március 12-én, nagyböjt első vasárnapján a római Szent Péter-bazilikában megtartott szentmise, amelyben II. János Pál pápa — magas rangú vatikáni tisztségviselők asszisztenciájával — bocsánatot kért Istentől az egyház nevében elkövetett történelmi vétségekért. Lásd „Megbocsátás és bocsánatkérés.” Pannonhalmi Szemle, 2000/1.

²¹K. Armstrong: *Isten története*. A judaizmus, a kereszténység és az iszlám 4000 éve. (Ford. Rézműves Zoltán.) Európa, Budapest, 1996.

²²Glatz F.: *A Soá konfereencia köszöntése*. Pannonhalmi, 1998.

²³S. P. Huntington: *Kik vagyunk mi?* (Ford. Szabó László Zsolt.) Európa, Budapest, 2005.

deti kiváltó okaiktól függetlenül előítéletként történelmi feszültségek forrásai lehetnek. Számos nemzetközi tapasztalat és pszichológiai vizsgálat támasztja alá, hogy az előítéletek kezelésében hibás stratégia az elhallgatás, a meg nem törtéنتté tevés. A traumákat, még ha fájdalmas is, ki kell beszélni, mind egyénileg, mind a kollektíva szintjén. Semmilyen kárpótlás, akár anyagi, akár erkölcsi, nem képes megalapozni az igazi kiengesztelődést, ha a traumák nyílt kibeszélése nem történik meg. A „kibeszélés” esetenként pszichológiai segítséget tesz szükségessé, ne hogy a felidézésből bosszú és megtorlás vágya támadjon fel. Dél-afrikai tapasztalatok alapján a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy bármely jól szervezett és jogilag korrekt kárpótlás sem elégséges, ha a történések mögötti pszichológiai tényezőket elhanyagolják.¹⁹

A kiengesztelődés folyamata azzal kezdődik, hogy átveszem a másik fél értelmezési keretét, és magamra alkalmazom, egyben ígéretet teszek arra, hogy a jövőben nem kizárólagosan a saját értelmezési keretemet fogom használni. Bevallom bűnömet, és ígéretet, fogadalmat teszek az értelmezési rendszerem megváltoztatására (lásd gyónás). Ideális esetben a kiengesztelődés folyamata kölcsönösséget tételez fel. Megítélésem szerint azonban akkor sem eredménytelen, ha csak az egyik csoport, közösség képviselői tesznek lépéseket. A kiengesztelődés apostola, II. János Pál történelmi tettet hajtott végre, amikor az ortodox kereszténység és az iszlám képviselői előtt szimbolikusan fejet hajtott, és számos alkalommal bocsánatot kért a római kereszténység nevében elkövetett bűnökért.²⁰ A vallások közötti kiengesztelődés másik jelentős alakja, az egykori szerzetesnő, Karen Armstrong a kiengesztelődés érdekében egymás nézőpontjának mélyebb megismerését hangsúlyozza. 2001. szeptember 11. után ennek érdekében vállalt az iszlámról szóló előadás-sorozatot az Egyesült Államokban, és ennek a célnak szenteli könyveit is.²¹ A nagy közösségek közötti kiengesztelődés alapja pozitív, másokétól különböző önazonosság-kritériumok kultúráján alapulhat. Mindezek feltétele azonban, hogy a felek beismerjék hibáikat, tévedéseiket, bűneiket. A hibák beismerésének kultúrája hiányzik régióink politikai életéből.²² A kérdés növekvő súlyát emeli ki Huntington,²³ amikor a civilizációk ütközésének kérdését elemzi.

A vallási identitás jelentőségének háttérbe szorulásával a modern társadalmakban új identitások iránti lázas keresés figyelhető meg. Támogatásra érdemes minden olyan törekvés, amely a vallások, kultúrák, etnikumok közös, pozitív identitás-gyökereit (például egyistenhit a három világvallásban) állítja előtérbe.

KÉT CISZTERCI ÉLETÁLDOZATA 'Sigmond Lóránt levelei Brenner János Anasztázhoz

Ritka kincset kaptam: 'Sigmond Lóránt Brenner János Anasztázhoz írt leveleit.¹ Brenner Jancsi az utolsó, még Zircen 1950 augusztusában beöltözött novicius-évfolyamhoz tartozott. De a 19 novicius mindössze két hónapot tölthetett Zircen, mert 1950. október 15-ig a zirci monostort állami rendeletre minden szerzetesnek el kellett hagynia. A noviciusmester, 'Sigmond Lóránt atya azonban tovább vezette a növendékeket. Mintegy öt hónapon át a budai Szent Imre templom környékén helyezte el őket, de miután a plébániáról a cisztercieket elmozdították, más megoldásokat kellett keresnie. 1951 nyarán már különböző vidéki városokban vagy falvakban éltek, legtöbbjük különböző világi foglalkozásra vagy tanulmányokra kényszerült. Brenner Jancsi azonban a fővárosban maradt, civil hallgatóként beiratkozott a Központi Hittudományi Akadémiára, majd kispapként a szombathelyi, végül annak feloszlata után a győri szemináriumba került. A noviciusok jó része, így Brenner János — Anasztáz testvér is — 1952-ben a már betiltott szerzetesrendben tett fogadalmat három évre. Brenner Anasztáz azok közé tartozott, akik a szerzetben kitartottak, s a fogadalmat három év múlva megújították. A fogadalmom és annak megújítása szigorú titokban maradt, Lóránt atya semmiféle írásos okmány készítését biztonsági okokból nem engedte meg. Brenner János azonban 1957-ben bekövetkezett vértanúhaláláig a ciszterci rend tagjaként kapcsolatban maradt Lóránt atyával, előljárójával, aki mindegyik növendékkel rendszeresen találkozott és levelezett.

A sok levél közül igen kevés maradt fenn, hiszen mind a feladó, mind a címzett igyekezett megsemmisíteni minden „bűnjel”-et, mielőtt a házkutatás bajba hozhatta volna őket. Az itt közölt hat levél 1952 és 1955 között született, értékes egyháztörténeti dokumentum a szerzetesek üldözéséről, de más szempontokból is igen fontos. Egyrészt bepillantást nyújtanak abba a bensőséges kapcsolatba, amelyen belül egy szent a másikat nevelte, és egy vértanú életű szerzetes-elöljáró növendékét egy előre nem látott valódi vértanúságra készítette elő. Ezért ez a rövid levélsorozat kiváló példát adhat ma is minden szemináriumi lelkivezetőnek. Másrészt bevezet egy kicsit a Gondviselés útjainak megértésébe.

Megmutatja, hogyan vezette tovább az Úristen a Ciszterci Rendet Magyarországon a legnagyobb megpróbáltatások közepette is Lóránt atya és Anasztáz testvér történetében. Lássuk ezt a két szempontot részletesebben.

a) A levelek bepillantást engednek a „szentek iskolájá”-ba néhány évvel a két szentéletű és vértanú sorsú ember halála előtt. Ugyanis e levelek megírása után néhány évvel Lóránt atyát a börtön testileg és főleg lelkileg hallatlan kínpróbának veti alá, bár kevéssel halála előtt a börtönből szabadon engedik, hogy ne a börtönben haljon meg. Anasztáz számára viszont már jóval előbb üt a vértanúság órája. Szentelése után (1955. június 19-én) csak két évig tart papi szolgálata. 1957. december 14-én éjjel beteghez csalják, majd a sötétben 32 késszúrással végzik vele.

Nem volna célravezető, ha megpróbálnám Lóránt atya írásait a magam kevesebbet mondó szavaival magyarázni. Onmagukért beszélnek. Itt csak néhány részletre hívom fel a figyelmet. Az olvasó nem talál bennük egyetlen vallásos sablont, egyetlen érzelmes közhelyet sem. Minden szó a helyén van, pontosan, természetesen, és ugyanakkor meleg emberi szeretetet sugároz. Az életszentségre való törekvést a lehető legegyszerűbben fogalmazza meg: „Vigyázz, hogy meg ne várakoztasd az Urat.” És: „Jancsikám, légy jó, sok szeretettel imádkozom Érted, bízom Benned, s nagyon kérem az Urat, hogy ne szomorítsd meg Őt.”

Az utolsó kérdésben kifejeződő hit elgondolkoztat. Azt várnánk, hogy Lóránt atya Anasztáz kéréne: ne szomorítsa meg az Urat. De Lóránt atya az Urat magát kéri, hogy Anasztáz ne tegyen semmit, amivel megszoríthatná az Urat. Az Istent kéri, hogy egy ember meg ne szomorítsa Őt. Racionalista eszünknek ez meg lehetős értelmetlenség. De Lóránt atya tudja, hogy az életszentség minden kegyelme ingyenes isteni ajándék, amit újra meg újra bizalommal kérni kell. Maga a törekvés arra, hogy az Urat meg ne szomorítsuk, egyszerre saját szabad tettünk, és Isten ajándéka.

Végül ne találjunk hibát abban, hogy Lóránt atya a könnyeiről beszél. Ha elolvassuk az ötödik levelet, megértjük, hogy ez a józan paptanár, akiből minden érzélgősség hiányzott, élete egyik legnagyobb örömét élte meg, amikor Anasztáz levelét olvasta. Megértette, hogy a kicsattanó energiájú „betyár” kispapot, illetve szerzetest többé már nem kell féltenie. Fölis-

merte benne az Isten kegyelmének a működését, az életszentség kibontakozását s ezt látva lelke túláradt az örömtől: „Örömkönnyekek ezek, mert a jó Isten oly végtelenül irgalmas hozzánk és a verésben is tanít, gyógyít és oly végtelen gyöngéden ölelget. Lehetetlen nem látnunk, hogyan működik bennünk, Benned is, az Ő isteni ereje, kegyelme.”

b) A magyar ciszterci közösséget éppen akkor oszlatta fel a kommunista állam, amikor az oly nagyszerű virágzásnak indult. Évenként több mint tíz kiváló fiatal kezdte el a noviciátust nagy idealizmussal és odaadással. A ciszterci iskolák zsúfolásig megteltek. A zirci liturgia szépségének híre az egész országban elterjedt. S íme, mindez két éven belül (1948–50 között) felszámolódott. Végül Anasztáz novíciustársaiból csak kettőt szenteltek pappá, abból a kettőből is egy elhagyta a papságot. Evilági szemmel lesújtónak tűnhet. A szerzetesrendek visszaállítása olyan későn történt, hogy mind a mai napig a szerzetesélet Magyarországon emberfeletti nehézségekkel küzd. Am a történelem folyamán Krisztus mindig a kereszten és kudarcon keresztül készítette elő egyházának megújulását.

A magyar ciszterciek és a magyar egyház jövő életéért — különböző módon ugyan, de mindketten — Lóránt atya és Anasztáz is vértanúságot szenvedett. A hit fényében nézve, éppen ezzel rakták le a jövő mindennél szilárdabb alapjait. Azoknak a szeretete, akik életüket adják barátaikért, Krisztustól származik és mindennél erősebb, feltámadt, isteni életet sugárzó szeretet. E két szentéletű csendes vértanú és sok más hasonló életáldozat alapján bízom a magyar katolicizmus jövőjében.

¹Soós Viktor Attila küldte el néhány évvel ezelőtt, de csak most, a Brenner János emlékév alatt fedeztem fel közérdekű fontosságát. Tudomásom szerint az eddig legrészletesebb és leghitelesebb könyv Brenner János Anasztázról Császár István és Soós Viktor Attila könyve: *Magyar Tarcziciusz. Brenner János élete és vértanúsága 1931–1957*. (Brenner János Emlékhely Alapítvány, Szentgotthárd, 2003).

KERESZTY RÓKUS

1.

Drága Jancsikám!

Nem tudom ugyan élsz-e, halsz-e, (megállj, te betyár, hogy nem írtál, meghúszom egyik füledet, ha találkozik), de mégis abban a reményben írom e sorokat, hogy életben talál. Neved napján különösen fogunk gondolni Rád és kérem a jó Istent, hogy fogja meg füledet, valahányszor haszontalankodsz. Te meg légy alá-

zatos, becsületes, szorgalmas és engedelmes. Vigyázz a kegyelemre, el ne veszítsd, el ne hanyagold.

Bátyádat is sok szeretettel köszöntöm, (ő, a becsületes, írt már, én vagyok levéllel adósa) mindnyájatokkal együtt ünnepelünk lélekben karácsonyt s imádkozunk egymásért.

M.

2.

Kedves Jancsikám!

Nagy örömet szerezteél leveleddel. Minthogy már rég nem hallottam hangodat, ilyenkor az első, amit figyelek: a hangod. Hallottam és megnyugodtam. Problémákat is vetettél fel, a jó Isten adta őket. Amint foglalkozol, talán birkózol is velük, megerősödöl, kialakul a fejed, talán a szíved is. Problémáid jók, érdemes foglalkozni velük egy kissé. Csak egy kissé, mert teljes megoldásuk egy egész élet feladata, okulásának eredménye.

Szép és fontos kérdés: „a hivatás ürrügye alatt nem önmagam keresem-e” „valami egészen szublimált formában?” Bár mások is töprengenének ezen! Semmi kétség: az ember kezdetben inkább önmagát keresi: felhúzza magára az Isten ruháit és tetszeleg bennük. De azért nemcsak magát keresi. Értékeli azokat a ruhákat is, értékeli az Istent is, különben nem akar na Bele öltözködni, de az biztos, hogy arra kell törekedni, hogy Istent önmagáért keressük, szeressük. Ehhez akkor jutunk el, ha nem keressük a magunk dicsőségét. Ez a fontos: dicsőségemet ne keressem. Kereshetem azt, ami nekem jó, hiszen az Isten is javamat akarja. Csak saját dicsőségemet ne keressem, mert „Qui gloriatur, in Domino gloriatur”. Aztán nézzem azt, mi az Isten érdeke bennem és másokban. Azt keressem, abban buzgólkodjam, akkor fogom magamat [jól] keresni. Annyi azonban bizonyos, hogy sokan nem teszik fel maguknak azt a kérdést: vajon nem önmagam keresem-e, sokan megsértődnek, ha az ember ilyen gyanút támaszt velük szemben. Pedig ez olyan általánosan emberi dolog.

Másik: „A hivatás nem azonos alkatú, hajlamú vagy elgondolású emberek gyülekezete-csupán?” A szentségre való hivatás: nem. A legkülönbébb alkatú, fajú, korú, nemű, vérmérsékletű emberek lettek szentek. Az Isten ugyanis mindenkinek való, mindenkinek végtelenül gazdag és jó. Az élet egyes foglalkozásaihoz hajlam, tehetség is kell. Így a különböző szerzetek tagjai bizonyos közös vonásokat mutatnak fel, melyek őket másoktól megkülönböztetik. Hogy a papságra való hivatás, vagy általában a szerzetesi hivatás általános-e, vagy pedig haj-

lam dolga? Úgy gondolom, hogy mind a kető... A szerzetes, a pap rendelkezik ugyan sajátos papi hajlamokkal, de azokat megkaphatja mindenképp természetű ember. Viszont azért hozzá kell tenni valamit. Ez, amit mondtunk, csak a szép, egészséges példányokra vonatkozik. Már pedig sok a sablon ember. Ezeknél erősebb a determinizmus, ezeket jobban hajtják az ösztönök. Tehát ezért látszik úgy, hogy a pap-ság is csak hajlam dolga, de ezek csak „magukat keresik szublimált formában”, ezek nem fognak a hajlamaik ellen is küzdeni, hogy kicsiszolják magukat abban az irányban is, amerre a hajlam nem hajtja őket. Szóval a determinizmus véget ért ott, ahol a lélek a szabad akarata által az Istennel érintkezik. Hozzá igazodik. Az Isten Lelke felszabadítja az embert az elemek szolgálata alól, a csillagok hatalma alól. Új természetfeletti hajlamokat önt belénk a kegyelem, melyek Krisztus vonásait vésik ránk. Légy tehát nyugodt mindkét dologban.

Eltűnődsz az emberi sorsok felett is. Az egyik komolyan veszi a hivatását és egy rossz vizsga miatt mennie kell, a másik felületes, kivágja magát és érvényesül. Azt mondom: ezekkel a kérdésekkel ne nagyon törődj. Mert ehhez több emberismeret kell, mint amivel most még rendelkezhetsz. A hivatáshoz sem elég a szubjektív jó szándék, és viszont, aki most könnyelműbbnek látszik, megkomolyodhat. Ilyenkor az ember még csak magát kezdi ismergetni, másokról még nagyon felületes ismereteink vannak. Szóval ezen ne sokat töprengj, inkább csak imádkozz másokért.

„Miért van gyűlölet a szeretet hivatásában járók között?” Azért mert az irigység a legfőbb bűn. Ezért vitte bűnre a sátán az embert, ezért öltö meg Káin Ábelt és így tovább, ezért ölték meg a farizeusok Krisztust. Aki még nem érezte az irigységet, az nagyon meg van elégedve önmagával. Az irigységet csak az alázatos szeretet győzheti le: Istentől van, amim van, nincs mit dicsekednem vele. Örülök annak, amit kaptam, annak is örülök, amit más kapott, hisz az is a jó Isten dicsőségére [van] és a mi közös gazdagságunk. Szóval ez is olyan, ami még nem neked való probléma, ez már az élet-iskola tanítása. De azért ennyit tudni jó. Örülj, ha van benned egy kis irigység, mert ez annak jele, hogy nem tartod mindenre képesnek magad és azt is értékeled, ami másban van. De aztán győzd le az irigységet alázattal és szeretettel.

„Mi lesz belőlem? Mindenhez van valami kis készségem, igazában semmihez sincs komoly adottságom.” Hát így van az ember, ha egyszerre akar mindent: ismeretet is meg judíciumot is, elméletet is meg gyakorlatot is, belső világot is

és külső érvényesülést. A mohóság az oka ennek. Most csináld azt, ami előtted van. Mélyedj bele, ahogyan csak tudsz. Mondj le a sokoldalúságról, hogy majd többoldalú lehess. Nem vagyunk végtelen kapacitás. Merítsünk annyit a létből, amennyit kaptunk. Egy tagnak kell lennünk a Testben, nem mindennek. Keressem meg a helyem a testben, és azt teljesítem. Szóval: csak sorjában. De mindenesetre alaposságra törekedj. Nem pillanatnyi sikerekre, rögtön felhasználható eredményekre, hanem alapozásra törekedj.

„Borsodpusztának lesz jövője.” Én is gondolom, hogy magyar földön is lesz újra kontemplatív életforma. De az Egyház egésze nem a felé halad. Inkább a Jelenlét a jelszó. Az Egyház és az ő fiai legyenek jelen az élet minden területén. Nem a félrevonulás, hanem a jelenlét. De ez nem jelenti azt, hogy aki félrevonul egyáltalán nincs jelen, és hogy az is ne lenne hasznos. Nem hiszem, hogy Te kontemplatív hivatású lennél. Az önzés nem hivatás a remeteségre. Remete az legyen, aki nagyon szereti az embereket, és úgy akar közel lenni hozzájuk, hogy elrejtőzik a szemük elől.

Egyelőre ennyit, Jancsikám! A Szűz Anya veled van, te is légy Vele. Sokszor felajánlak Neki s Ő olyan jó, hogy kegyesen fogadja azt. Szeresd a Testet, melynek feje gondol rád és szíve táplál vérevel. Légy jó kis tagja, erősödj, fejlődj. Ha valamit nem tudsz megoldani, elsősorban imádkozz és kérj megoldást a Szűz Anyától. Biztosan rendbe hozza fejedet. Én nyugodt vagyok felőled. Betyár vagy, de hiszem, hogy abból is valami jót hoz ki a kegyelem. Csak törekedj az igazságra. Ne színezd magad szebbre. Inkább ne láss, mint hogy erőltess valami megoldást. A dolgoknak legtöbbször lassabban kell érniük, ne légy mohó.

Mindig örömet szerzel, ha írsz. Azt mindig elteszem a lelkemben, és sokszor felajánlom a Szűzanyának. Mire választ kapsz, azt már sokszor átbeszéltem vele.

Te is imádkozz értünk, hogy mi is éljünk.

Sok szeretettel ölel

M.

3.

Kedves Jancsikám!

Rég várt s rég írt leveled megérkezett, kedves örömet szerzett nekem — s veszélyben forgó füleidnek menekülést.

Szépen tudsz írni, Jancsikám, felmelegítet a szemeimet. Ez nem a Te hibád, hanem az én gyengeségem. Hamar könnyezem, mikor valami jót látok, emberi jóságot, de még inkább, mikor a jó Isten végtelen jóságának ajándékait veszem észre. Hálát adok elérzékenyüléssel a

Te jóra való iparkodásodért, még inkább hálát a jó Isten kiválasztó, nevelgető, felékesítő kegyelmeiért.

De ugye, a szép szó, az ügyesen, finoman kifejező mondatok, az okos, alázatos beszéd nem elég! Nem elég, hogy szépen kiöltözől, mikor levélben megjelenesz előttem! Fontosabb a kitartás, a hűség, az önlegyőzés keménysége, az igazság keresés türelme, és a szeretet erőfeszítése. Nem baj, ha a hétköznapi borzas vagy is, a küzdő léleknek nincs ideje, hogy csinosítsa magát.

Örülök, hogy megjegyezted egyik kérésemet, hogy meg ne alkudj soha önmagaddal. De most ennél többet mondok: Vigyázz, hogy meg ne várokoztasd az Urat. Ő jó ugyan és türelmes és kegyes, s Értetted még kerülő utakra is kapható, de mégse volna szép tőlünk, ha megvárakoztatnánk. Érdemes Vele menni. Sokszor nem mondja, hová visz, sokszor siet, lihegünk, de aztán mindig kisül, hogy érdemes volt Vele menni.

Ha könnyen teheted, írd máskor is. Jó néha ünneplőbe öltözni. Ilyenkor megnézed magad a tükörbe, időnként az is jó.

Jancsikám, légy jó, sok szeretettel imádkozom Érted, bízom Benned, s nagyon kérem az Urat, hogy ne szomorítsd meg Őt. Én is várom a nyári találkozást, mikor a szemed elárul újra mindent.

Ölel

M.

4.

Drága Jancsikám,

nem is hiszed, mily gyakran gondolok Rád, épp azért, mert nem látlak, mert hiányzol. Nagyon örültem levelednek, így legalább a hangodat hallottam. Minden szavad megnyugtatót s most, hogy újra elolvastam, örültem a Léleknek, mely belőle szólt. Én is hiszem, hogy a jó Isten intézte így s bízunk Benne, hogy javunkra válik...

Nem tudom, levelez-e itteni barátaiddal, azaz, hogy ők írnak-e, majd megbízatom őket. L. tűzér Debrecenben, írni még nem lehet neki, K. a telefongyárban kulizik éjjel-nappal, de egyébként jól van, a tavalyi szobában lakik S.-sel. Szeret filozofálni, tanul is ilyesmit otthon. Három bölcsész barátod buzgón jár az egyetemre. T. Egerben banktisztviselő, havonként feljön s meglátogat minket, Le. Miskolcon van állásban, de övele kapcsolataink megszakadnak valószínűleg. Szóval, ha a Kende utcába írsz, ott K. barátod megkapja. Sulyok bácsira talán emlékszel, ő szokott most kb. kéthetenként Lá.-hoz, E.-hez járni, s ott találkozik a banda. Mind jól vannak testileg-lelkileg. Csak te hiányzol. Feri bácsi tanítja a társaságot hetenként a hét szabad művészetre, nagyon élvezik és szépen haladnak.

Drága Jancsikám, karácsonyi üdvözetnek s szerény ajándéknak szántam a levélkét. Meleg szeretettel ölellek, a távolléted nem csökkentheti, sőt növeli utánad való vágyunkat.

Bölcs oktatásokat most nem tudok írni, főleg időm híján. Addig is csak imádkozzál és légy jó. Meg ne alkudj önmagaddal, főleg törekedj az alázatosságra. Ez a legfőbb tennivalónk. (Jn 13,14; Mt 26,27–28; Mk 9,34). Ezekről elmélkedj csak sokat és a Reg. 7. fejezetéről. Mihelyt lesz valami kidolgozott lelki olvasmány, Neked is küldünk.

Befejezem, mert hívnak. Örültem, hogy írtam Neked s lélekben Veled töltöttem pár percet. Ha válaszolsz, nagy örömet szerzel vele.

Ölellek

M.

5.

Drága Jó Fiam,

én is könnytől meleg szemmel olvastam leveled: úgy látszik, mi már ilyen sírós emberek lettünk mai nyomorúságunkban. Nem tudom mitől sírunk, mi teszi ezt bennünk: a távolság, mely elválaszt minket vagy a szeretet, mely összeköt s elszakadni nem enged. Azt hiszem, mind a kettő; mert míg közel voltál, s naponként láttalak, szeretetemet inkább a szidásban kaptad meg, most hogy távol vagy, lélekben simogatlak — dehogy szidnálak — és sírok, ha hallom a hangodat. — Mégis azt hiszem, nem ettől sírunk mi igazán: örömkönnyekek ezek, mert a jó Isten oly végtelen irgalmas hozzánk és a verésben is tanít, gyógyít és oly végtelenül gyöngéden ölelget. Lehetetlen nem látnunk, hogyan működik bennünk, Benned is, az Ő isteni ereje, kegyelme. Ez a nagy öröm, ezért sírós az ember, hogy lám, valóban milyen jó az Isten.

Leveled minden sora megnyugtató. Látom belőle azt is, hogyan álls a jó Isten színe előtt, hogyan gondolkodol Ő előtt, Őröla, az Ő utairól, akarataról. Imádkozom azért, drága Fiam, hogy ne csak láss, hanem higgy is. A látás már jutalom; néha előleg, de akkor is jutalom. A hit az érdem. „Boldogok, akik nem láttak, és mégis hisznek” — így mondta az Úr Jézus Tamásnak. Hogy sokszor megérted az Isten útjait: ez jutalom. Ha nem értvén hiszel és engedelmeskedel: ez érdem. „Obedientes fidei”: hitt Ábrahám az Istennek és kész volt teljesíteni a nehéz és érthetetlen parancsot: áldozza fel fiát. Ez engedelmeség Isten parancsainak: ez a bölcsesség, ez a boldogság útja. Ezt kérem én is számodra az Úrtól, kérjed te is.

Két hét múltán folytatom most levelem. Azóta kissé meggyűrődött a papírja, de nem a szeretet, mellyel Rád gondolkunk. A tollam is bőven folyik, bezzeg máskor hiába nyomogatom.

Ilyen gyarló az anyag, a test, „egyszer fázik, másszor lánggal ég”, ám a mi szeretetünk nem a test és vére, hanem az Úr kegyelmée, mellyel keressük az Istent és szeretjük mindazt és mindazokat, ami és aki az Övé.

Tanulj szívesen, sokat. Az imádságból ne végy el időt, szívesen ülj a Mester lábainál, de mikor a tanulás ideje jön, tanulj, amennyi beléd fér. Értelmesen tanulj, rágd meg, de ne akarj mindjárt megérteni mindent, hagyj valamit az időre is, az élet-tapasztalat iskolára, egyéniséged későbbi kiforrásának idejére. Az ember kezdetben csak kívülről ismeri meg a dolgokat, később hatol le a mélyükre. Kívülről talán több részletet tud a dolgokról, mint később, de akkor egyre jobban látja a lényegét.

Nyáron valami gyakorlati munkára jelentkezhetnél, hogy ne szakadj el az élettől, az emberektől. A szeminárium elszigetel, részben nagy előny, részben kis hátrány. Persze mihelyt szabadulsz, várlak nagyon, ne várákoltass meg soká.

Hogy szolgál az egészség? Légy mértékletes, akinek gyenge valamelyik rugója, azt nem szabad túlfeszíteni. Tapasztald ki szépen, mi árt, mi használ egészségednek, hogy a lehetőség szerint megadhass neki mindent.

B. itt járt febr. 2–3-án, először november óta. Jó színben van, jót tesz neki a strammság. A jövőben talán már havonként meglátogathat minket. A többiek elvégezték az első félévet az egyetemen, K. a régi helyén dolgozik, most próbál újra egyetemistává alakulni, ha ugyan már nem késő. De akárhogy lesz is, nem baj, most az a fontos, hogy ki tanulja meg a napi leckét, egye meg azt a rakás kenyeret, melyet az Úr neki készített.

Befejezem, Fiam, mert a tollam végkép dönti tartalmát, s amúgy is, mert nem tudnék egyebet írni. Imádkozzál értünk, értem is, amint én sem feledkezem el Rólad, s a jó Isten így áldjon meg. Szeretettel ölel

M.

6.

Ananiás megkérdezte az Urat: Egy ilyen gyermeket akarsz pappá szenteltetni? Az Úr azt felelte: Menj csak, mert eszközül választottam őt, hogy hirdesse nevemet a hívő hitetlenek, hitetlen hívők és az elkényeztetett kiskirályok, a gyermekek előtt. Megmutatom majd neki, mennyit kell értem szenvednie. (ApCsel 9,15)

Az Úr igája édes, terhe könnyű, csak mi vagyunk nehéz magunknak, míg meg nem haltunk önmagunknak. Sokáig agonizál bennünk a vetus homo: ez a keserves. De a novus homonak minden szívdobbanása vidító, erősítő, biztató. Öröm és fájdalom között vezet ösvényünk, de az öröm mindig felülkerekedik. Ez feltámadás.

Jánosnak mondta az Úr: Íme a te Anyád. Mondd Te is Neki: Íme a Te fiad. Legyen ebben segítségemre a clairvauxi szent és ez a kis írás mellékletben. „Ipsam sequens non devias... Ipsa propitia pervenis... (Ha Őt [Máriát] követed, nem tévedsz el... ha Ő kegyes [hozzád], megérkezel...”).

Sok szeretettel nyújtom ki én is kezemet fejed fölé, hogy rád szálljon a papság Lelke. Én is kérem majd a Te kezéd feltételét, hogy én is részesüljek a gyermeknek jutott kegyelemben.

Ölel

M.

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

<i>Gabriel Marcel: A misztérium bölcselése</i>	1.900,-
<i>XVI. Benedek pápa: Bevezetés a keresztény hit világába.</i>	2.700,-
<i>Avery Dulles: A kinyilatkoztatás modelljei</i>	2.500,-
<i>Avery Dulles: Az egyház modelljei</i>	1.800,-
<i>Balassa Péter: Az egyszerűség útjai, sötétben</i>	1.300,-
<i>Máthé Andrea: Útvesztőben</i>	1.100,-
<i>Beney Zsuzsa: Möbius-szalag</i>	1.500,-
<i>Innen és túl. Versek az Isten-kereső emberről</i>	2.900,-
<i>Wolfgang Beinert: A katolikus dogmatika lexikona</i>	3.600,-
<i>Th. Schneider: A dogmatika kézikönyve 1.</i>	2.600,-
<i>Th. Schneider: A dogmatika kézikönyve 2.</i>	2.600,-
<i>Bozsóky – Lukács: Az elnyomatásból a szabadságba</i>	1.900,-

A kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők a Vigilia Kiadóhivatalban:
1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.
Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444

LUSTIGER BÍBOROS EMLÉKEZETÉRE

„Zsidónak születtem... Szüleimtől atyai nagyapám nevét, az Áron nevet kaptam. A hit és a keresztség által kereszténnyé válva is zsidó maradtam, akár az apostolok. Védőszentjeim Áron főpap, Szent János apostol és a kegyelemmel teljes Szűz Mária. Miután II. János Pál pápa Őzsentsége kinevezett Párizs 37. érsekévé, beiktatásomra ebben a katedrálisban került sor 1981. február 27-én, és ezután mindvégig itt végeztem a szolgálatomat. Imádkozzatok értem, kik erre jártok.” Ezt a szöveget írta Lustiger bíboros leendő emléktáblája számára. Jól összefoglalja e kivételes ember életének a lényegét. 1926. szeptember 17-én született Párizsban, válásukat nem gyakorló zsidó szülők gyermekeként. Miután 1940 nagycsütörtökén, az orléans-i katedrálisban átélt villámcsapásszerű élmény hatására megtért, Aaron Jean-Marie szemináriumba ment, és 1954-ben pappá szentelték. A Sorbonne egyetemi lelkésze volt, majd plébános Párizsban, 1979-től pedig orléans-i püspök. Párizsi kinevezésével ragyogó pályafutás vette kezdetét, amely döntően meghatározta a francia egyház történetét,¹ de az egyetemes egyház történetében is fontos szerepet játszott.

A párizsi érsekség Lustiger bíboros általi elfoglalása — akárcsak Karol Woytila Péter székébe történő megválasztása — nagyszerű megnyilvánulása volt annak a válasznak, amelyet Krisztus egyháza tudott adni a zsinat utáni válságra. A szekularizáció kérlelhetetlen előretörése által meggyengített és marginalizált, a hatvanas és a hetvenes évek viharai által megrázkódott francia katolicizmus egy új utat vázolt fel, melynek erőteljes szimbóluma volt a nagy párizsi érsek. Lustiger bíboros vissza akarta adni a mintegy megnémult egyháznak a hangját, csak-hogy ehhez ez utóbbinak képesnek kellett lennie megerősödni, újra megerősítenie önmagát, újra rá kellett tudnia találni a hivatásából fakadó bizalom eszközeire. A zsinat iránt tanúsított legteljesebb hűségben, amely a Krisztus Testét irányító, tanító és strukturáló Szentlélek iránti hűségben gyökerezik, Lustiger bíboros nekilátott az újjáépítésnek. Templomokat építtetett és új egyházközösségeket alakított ki. Megújította a papok képzését oly módon, hogy a szemináriumi tanulmányok elé beiktatott egy lelki képzést nyújtó propedeutikai évet. Megalapította az Ecole Cathédrale-t a világiak egyházi képzésére, a Notre Dame Rádiót, hogy hallatszódjon a

katolikusok hangja a párizsi metropoliszban, és kezdeményezője volt a francia katolikus televízióknak is. Emellett szüntelenül tanított: a katedrálisban hetente tartott szentbeszédei, számos megnyilvánulása a médiában, az 1979 óta publikált könyvek hosszú sora által² Jean-Marie Lustiger írásban és élőszóban fordult a katolikusokhoz, akárcsak a nem katolikusokhoz. Ez a nagy gondolkodó, aki tökéletesen kiismerte magát és otthonosan mozgott korunk irodalmában, művészetében, politika- és társadalomelméleteiben, egyúttal szigorú kritikusa volt a felvilágosodás örökségének. Szembeszállva az Ész egykori és mai szájhőseivel, rá tudott mutatni azoknak a racionalizmusoknak a halálos és romboló következményeire, amelyek azt hitték magukról, hogy megszabadulhatnak az isteni Logosztól, minden valódi racionalitás archetipusától és forrásától. Az emberi jogok fáradhatatlan harcosaként, a laikus köztársaság lojális és tiszteltudó polgáraként szüntelenül emlékeztetett arra, hogy az önmagára hagyott emberiség útja csakis katasztrófához vezethet, olyan katasztrófához, amelyről a náci és a kommunista totalitárius rendszerek borzalmi rettenetes példákkal szolgáltak...

Lustiger bíboros fontos közéleti szereplője volt korunk Franciaországának. Ellent tudott állni a francia katolicizmus két nagy kísértésének: a jobboldali kísértésnek, tudniillik a különböző tradicionalista hatalmi tényezőkkel való cinkosságnak, akárcsak a baloldali kísértésnek, vagyis az Isten országa hirdetése és a csábító jövőről szóló diskurzusok összemosásának... Sarkozy köztársasági elnök jelenléte a temetésén, a Francia Akadémia tiszteletadása (amelynek tagja volt) azt tanúsítja, hogy országa megértette történelmi horderejű teljesítményeit. Ugyanakkor a nagy párizsi érsek az egyik legjelentősebb szerepet játszotta a nemzetközi szinten is. II. János Pálnak barátja és egyben odaadó munkatársa volt, nevezetesen az újraevangelizálás terén. Az egyházközösségéhez tartozó hívek által csodált egykori plébánosként megértette, hogy a nagy tömegrendezvények milyen lényeges szerepet játszottak a kezdődő harmadik évezred pasztorációjában. Ez a pap, aki soha egyetlen szavát sem változtatta meg a mise szövegének, lényeges módon járult hozzá a nagy kortárs egyházi találkozó rituáléjának a kidolgozásához, így például a feledhetetlen párizsi ifjúsági találkozó esetében. Francia fővárosi születésűként megértette, hogy az oly sokáig a falusi tár-

sadalomhoz társított és kötött katolicizmusnak a városokban van a jövője: ebből a felismerésből születtek az európai nagyvárosok evangelizációs találkozói, melyek közül a legutóbbira szeptemberben került sor Budapesten.

Ugyanakkor legfontosabb hozzájárulása az egyház történelméhez másutt rejlik. Lustiger, akinek az édesanyját egy auschwitzi gázkamrában ölték meg, a párizsi érseki szék elfoglalásakor kijelentette, hogy továbbra is hozzátartozik a zsidó közösséghez. A bíboros tudta, hogy Isten első ígérete Izraelnek szólt, és az Úr sohasem vonja vissza ígéreteit (Iz 45,23). De jól ismerte a II. Vatikáni zsinat tanítását is: Izrael népe *továbbra is* szerepet játszik a Megváltás történetében. Újra és újra hangsúlyozva, hogy a megváltás egyedüli útja Jézus Krisztus, Aaron Jean-Marie Lustiger fáradhatatlanul azért tanított és dolgozott, hogy közelítse egymáshoz a zsidókat és a keresztényeket. Csakhogy ennek a közeledésnek nem szabad pusztán a szíves fogadtatás és a vendégszeretet gesztusaira szorítkoznia, és nem szabad a mégoly békés, sőt szívélyes egymás mellett élés szintjére korlátozódnia. Hanem az Izrael és az egyház közötti organikus kapcsolatok megértésére és kifejtésére irányuló teológiai reflexiót kell eredményeznie. A párizsi bíboros beszédei és tettei nagyban segítettek barátját, II. János Pál pápát, a Sírátófal zarándokát, azt a pápát, aki látogatást tett a római zsinagógában, aki elment kinevezni egy püspököt az izraeli kis héber katolikus közösség élére. Ugyanígy segítségére lesz utódainak is, hogy nyomdokain folytassák a már megkezdett utat.

Csodálói és becsmérői gyakran kénytelenek voltak beismerni a nagy érsek radikális modernsége és a dogmák, illetve a Tanítóhivatal iránti nem kevésbé radikális hűsége közötti látzatellentmondás miatt érzett zavarodottságukat. Csakhogy ez az ellentmondás látszólagos: a valódi alkotás mindig a hűségbe ágyazódik. Ahhoz, hogy valami újat alkothassunk, továbbra is a régiben kell gyökereznünk, vagy inkább az örökkévalóban. A nagy bíboros teljesítményeinek a titka abban rejlik, hogy megértette: ahhoz, hogy adhassunk, akarnunk és tudnunk is kell elfogadni az adományokat. Azokat az adományokat, amelyekkel az Úr szüntelenül elhalmozza hűséges szolgáit.

¹A Lustiger bíborosról írt igen nagyszámú könyvekről magyarul lásd Békés Enikő kiváló munkáját: *A bíboros*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2005, ²2007.

²Legfontosabb munkái a *Le Choix de Dieux* (Paris, 1987), amelyben személyes életútjáról vall, és a *La Promesse* (Paris, 2002) című, amelyben összefoglalja és világosan kifejti Izraelnek az egyház szempontjából játszott szerepére vonatkozó elgondolásai lényegét. Magyarul olvasható: *Emberhez méltón*. (Ford. Szávai János.) Vigilia Kiadó, Budapest, 1997.; *Értetek és mindenkiért... Bevezetés a szentmise liturgiájába*. (Ford. Mártonffy Marcell.) Bencés Kiadó, Pannonhalma, 1997.

VETŐ MIKLÓS

Bende József fordítása franciából

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

A Vigilia/Esszék sorozatban megjelent kiadványok:

Balassa Péter: <i>Az egyszerűség útjai, sötétben</i>	1.300,-
Máthé Andrea: <i>Útvesztőben</i>	1.100,-
Beney Zsuzsa: <i>Möbius-szalag</i>	1.500,-
Visky András: <i>A különbözőség vidékén</i>	1.600,-
Rochlitz Kyra: <i>Válaszúton</i>	1.500,-

ELŐKÉSZÜLETBEN:

Selyem Zsuzsa és Borbély Szilárd esszékötetei

A kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők a Vigilia Kiadóhivatalban:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444

STANISŁAW DZIWIŚ: EGY ÉLET KAROL WOJTYŁA MELLETT

A krakkói bíboros könyvében az érdekességek helyett II. János Pál isten- és emberszolgálatának, valamint személyiségének lényegét igyekezett megmutatni. Bár érzelmileg erősen kötődött a pápához, még haldoklásának felidézésében is sikerült elkerülnie az érzelgősséget. A kötet a tanítvány, majd legközelebbi társ és — kisebb mértékben — a lengyel származású olasz újságíró, Gian Franco Svidercoschi együttes visszaemlékezéseit tartalmazza.

Rövidebb első része a Szentatya életének lengyelországi szakaszát idézi fel. Már segédpüspökként meghatározó szerepet játszott a II. Vatikáni zsinaton. Az új, amivel az üléseket gazdagította: „az ember központi helyének hangsúlyozása egy mélyen Krisztus-központú felfogáson belül, valamint az evangéliumi nyitás a világ felé, az emberi jogok, különösen a lelkiismereti és vallásszabadság jogainak védelme érdekében. Később egész pápaságát azokra a tapasztalatokra építette fel, melyeket Lengyelországból hozott magával (...) A kommunista rezsim alatt átért megpróbáltatások (...) elmélyítették az egyháztól alkotott képét, az ökumenizmus és a társadalmi kérdések iránti fogékonyságát, nyitottságát.” II. János Pál nézetei és egyházirányítási koncepciója tehát korán kialakultak.

A későbbi pápa 1966-ban, frissen kinevezett érsekként kérte fel Dziwiś atyát, legyen a személyi titkára. Már ekkori szentbeszédében beszélt a kommunista hatalommal. Az a hazafiasság hiányával vádolta meg a lengyel püspöki kart, amely kölcsönös megbocsátást ígért és kért a német főpapoktól. Az 1967-től bíboros Wojtyłát a politikai vezetés igyekezett szembeállítani Stefan Wyszyńskivel, a katolikusok fejével. Megtehetné-e volna 1968-ban, a hatalomnak a zsidók, az egyetemisták és általában az értelmiség elleni kegyetlen fellépése idején, vagy 1970-ben, amikor az állampárt lövetett az életkörülményeikkel elégedetlen tengerparti munkásokra, hogy „nem politizál”? Támogatta a dolgozók követeléseit, védte a fiatalokat, az értelmiséget, a tanárokat, akiknek megtiltották a templomba járást ott, ahol a katolikus egyház a világháború alatt a nemzeti egység megőrzésének fő támasza volt.

Bírált a cenzúrát, majd 1976-ban és később hangot adott a tömeges munkássztrájkok elfojtása elleni tiltakozásának, segítette az üldözöt-

teket védő értelmiségi ellenzéket. Sokéves küzdelem után sikerült felépítenie egy új templomot a „szocialista város” Nowa Hutában, a mai Krakkó hatalmas városrészében. Miután az érseki palotába lehallgatókészülékeket szereltek, néha szándékosan emelt hangon beszélt, hogy meghallják a véleményét. Ha valakivel fontos megbeszélést akart folytatni, elhagyta a bíborosi palotát, a külföldi püspököket néha a hegyekbe vitte. Már ekkor meggyőződése volt: „a világ és különösen Lengyelország jövőjét nem a marxisták fogják meghatározni. Túl erőteljesen ébredtek már az emberek szabadságvágyát, a demokrácia és a szolidaritás utáni vágyat tükröző (...) társadalmi erők. Ezért nézte (...) némi fájdalommal a Vatikán kelet-európai politikáját. Tartott attól, hogy az Apostoli Szezszték, a helyi püspöki karokkal való együttműködés helyett, inkább a szocialista országok kormányaival való mielőbbi megállapodást választja.”

Félt elvállalni a legnehezebb egyházi küldetést. Wyszyński bíboros emlékezetébe idézte az első lengyel Nobel-díjas író, Henryk Sienkiewicz *Quo vadis* című regényét, amelyben Jézus igyekszik visszatéríteni Rómába az onnan menekülő Szent Pétert. Amikor még Wojtylaként a konklávéra utazott, a kommunista hatóságok bevonták diplomata útlevelét.

A *pápaság évei* című hosszabb második rész tartalmát jobban ismerjük. „Ne féljete! Nyissátok meg az Ő [Krisztus] üdvözítő hatalma előtt az államhatárokat, a gazdasági és politikai rendszerek határait, a kultúra, a civilizáció és a fejlődés széles területeinek határait!” — mondta 1978-as első pápai homíliájában, programbeszédében.

A „zarándok pápa” minden utazásának megvolt a jelentősége, de Dziwiś nem véletlenül jelenti ki, hogy az 1979-ben Varsóban milliós tömeg előtt elmondott pápai ima abban a történelmi helyzetben az elnyomott Lengyelország fohásza lett: „Szálljon le ránk a Te Lelked! És újítsa meg a földet! Ezt a földet.” Érdemes sorba raknunk néhány eseményt: 1980 augusztusa – a lengyelek többségét egyesítő Szolidaritás szervezet létrejötte a munkás Lech Wałęsa vezetésével, 1980 decembere — II. János Pál Leonyid Brezsnyev szovjet elnökhöz intézett levele: „Európa és az egész világ aggódik az utóbbi hónapok lengyelországi eseményei következtében kialakult feszült helyzet láttán”, 1981 decembere — a Szolidaritás illegálisbá-

kényszerítése a katonai diktatúra eszközeivel és a pápa levele Wojciech Jaruzelski diktátorhoz, amelyben kérte őt, vessen véget a vérontásnak és folytassa az 1980-ban elkezdett, társadalmi megújulást célzó tárgyalásokat — párhuzamot vonva a „szükségállapot” és a hitleri megszállás között. Ez év tavaszán Vatikánban egy merénylő nem véletlenül próbálta megfosztani életétől a pápát. 1983-ban ismét Lengyelországban járt, találkozott Wałęsával, kifejezve, hogy a Szolidaritás él. A kommunista tábor gyors összeomlása váratlanul érte. 1991-ben már demokratikus hazájába látogathatott el, viszont fájdalmat okozott neki, hogy két évvel később a választásokon a kommunisták utódai szereztek többséget. 1991-ben hozzánk is eljött, amiről sajnos nem értesülünk a könyvből. Későbbi romániai látogatásáról, amelyen az ottani római katolikus magyarok problémáira nem volt ideje vagy lehetősége figyelmet fordítani, rövid említést találunk.

Dziwisz alapvetőnek tartja II. János Pál újfajta szemléletének megismertetését, az egyház karizmatikus, világi és közösségi elemeinek előtérbe állítását, a fiatalok, a nők, a különböző mozgalmak, közösségek jelentőségének hangsúlyozását. A pápa sokat tett a keresztény és más egyházak békés együttéléséért és együttműködéséért. Fájt neki, hogy az Európai Unió elutasította kérését, hogy a közösség alkotmánya hivatkozzon kontinensünk keresztény gyökereire. Keveset tudhatunk meg a Szentatyának a kultúrával kapcsolatos nézeteiről, az pedig itt nem lehetett cél, hogy szépirodalmi munkássága is szóba kerüljön.

Az életmű tanulsága: „Az egyháznak ott kell jelen lennie, ahol az emberek vannak. Az egyház mintegy elkíséri az embert és a társadalmat életének útján, de azt mindig erkölcsi szinten teszi. A közvetlen politikai tevékenységben nem szabad részt vennie! Az viszont egyenesen kötelessége, hogy a társadalmi és politikai jelenségeket erkölcsileg megítélje.” (Ford. Koncz Éva; *Új Ember*, Budapest, 2007)

D. MOLNÁR ISTVÁN

MÁRAI — ÉVSZÁMOK NÉLKÜL?

Nem vagyok Márai regényeinek olvasója, semmi kifogásom, de inkább a *Vendégjáték*... gimnazista-korombéli élménye maradt meg, aztán Mándy, Mészöly Miklós, Ottlik jött, a fél nagy-irodalom (a „világ”, jó, csak a fele, de... a klasszikusokkal)... és mostanság a reklámozandó könyveket olvasom csak, főleg, már Baudelaire, Poe, Stevenson, Babits, Bierce és Dosztojevszkij, no meg Simonon kivételével, tehát Márai nem jött.

Még a könyvesboltban is, ahová tavaly bebotlottam, és Márai műveit kínálgatták, megjegyezték hamar: „Jaj, kinek mondjuk ezt... maga és Márai...” De az *Írók, költők, irodalom* című munkát (Helikon, 2002, a remek Urbán lászló válogatása) megvettem.

Jól tettem.

No, persze, híres forrásokból voltak Márai-információim. Meg is írtam. Ottlik rajongott érte, Örley hamarosan már nem, mert a *Flocsek*-kötetbe válogatott, Márait sok szempontúan elemző dolgozata a felszínesebbé, klasszicizálódó, színpadi szerzőként hígbabb író mutatta be... el tudom hinni ítéletét. Hanem újságcikkeit, néha esszéit... nagyra tartotta Örley István is.

Ezt el is feledtem, jószerén, s miért lapoztam bele számomra mindig elemi erőt jelentő „írók... irodalom” kifejezés mögöttesébe?

Meg ugyanily elemi erejű nekem a veréb, s van egy — sajtonkban már bőven ismertetett — sánta madárkám, egy kétnapos korában kipottyant, törött lábú, akkor még sebes, póre, az Állatkert szakértő kezei-lelkei által megmentett fióka, ma szép és „ép” (szellemű) kis hím veréb, és most az övé a hajdani 30. éve madaraknak adott dolgozósobám, és mert két szobánk s egy hallunk van itt a lakásban, bent összenyitva a két szoba, a gázfűtés melege száll át hozzá... mert nála villanykályha van, s egész télen azzal fűteni... komoly honoráriumemelkedést igényelne.

Babits, Kosztolányi, Simonon, Szabó Lőrinc „Örök barátaink”, ismétlem, Baudelaire van ott egy asztalon (meg még 300 könyv, filozófusok, szépművészek, regényírók, sakkszerzők stb. a polcokon), meg Márai említett kötete... ez utóbbit nyitottam ki egy nap (míg szállt bent emin-nen-oda a melegebb, a hűsebb).

De jól tettem!

Persze, a csodálatos mester, Fried István rég megismertetett a Kosztolányi-Márai kapcsolattal (ezt másutt említettem), s azonnal a Kosztolányi-cikket kerestem. (Ezek itt „csak” újságcikkek — ah, remekművek, úgy 80 százalékig.) Kosztolányi, írja Márai a nagy költő halála után rögvest, író volt. Így kezdi. Ennyivel. Író egy oly korban, mikor az írók épp csak eltűrik... unják... nem fizetik meg... kisöpörnék (én mondom: mint Kafka éhezőművészenek maradványait a rohadt szalmával a ketrecből), ezt nem szó szerint idézem, mert Márai a cikkeiben, különféle megfogalmazásokban, ötször elmondja legalább. Haha, engem csúfolnának, hogy mindig önmagamot ismétlem. Márai nincs így „pécézve” maiak által, hát nyugodtan leszögezem: miért ne ismételte volna legfontosabb „lejtmotívumát” a lejtő-emelkedő évek során hol itt, hol

amott, hol ugyanott? A kor megtagadja a szellemet, írja (rendben, a mai kor sem tagadhatja meg teljesen, a tűrés valami foka megvan), s csak azt nem tudom, mennyire volt érzékeny az a „kor” — manapság, tapasztalatom, semmit sem hagynak megválaszolatlanul az épp az „én oldalamon” lenni látszó sértődékenyek. Márai a fenyegető rémségek árnyékában élt már (nem cserélném el vele ezt a kacat kort arra a rettenetbe-fúlóra, majd csak megleszek valahogy), mégis maximalista maradt. Az írók, az irodalom, a szellem maximalistája.

Szép Ernőt nemcsak nagyra tartja, az elsőkhöz emeli, de azt is megállapítja, hogy „non plus ultra” (szavam), amennyire magyarul tud. (Ah, nyögne Szép odatúlról, fiam, ne túlozd el.) De Márai semmit sem túloz el.

E hasábkon még nem írtam talán (vagy mégis?) Graham Greene mennyire nem értette, lenézte Virginia Woolfot, a nála sokkal nagyobb és maradandó íróné regénybeli lényegét. Márai érti! Az óriások közt látja *A hullámok*, a *Mrs. Dalloway*, az *Orlando*. *A világítótorony* szerzőjét. Szellemi üdülés ily tisztánlátással találkozni.

És sorolhatnám. Thomas Mann, Gide — ahol kell, éllel, kritikával —, Hauptmann (politikai elemzéssel is, méltányosan, emberien) terítékre kerül. És a magyarok: Berzsenyi, Arany... másutt nem olvasható igazítások egyre-másra. Ady, Madách — a hazafiság változó alapfogalmairól. De Móricz Zsigmond is a helyén van, áradó anyagbőségének értékelésével. És Török Gyula, Surányi Miklós — mindegyikük a maga értéke szerint.

A legszebb dolgozatok egyike a Hevesi Andrásról szóló. De mélyebbet Szomory Dezsőről sem olvastam soha. Amelyen érzékenyen hullámozgatja az érték és a bizarr összefonódó elemeit!

Külön izgalom a *Tolsztojn*-dolgozat. Keresük elő azt a még nem kaphatatlan könyvet. Poéneket nem árulok el.

Aztán ahogy magáról az olvasásról szól. Mark Twain, aki méltán van divatban, mondja, mert a tiszta nevetés apostola, nem az epéé, nem a kort kiszolgáló durva vagy avuló élce.

Zola hogy aláhanyatlott, s joggal, állapítja meg. Nem bántja Márai itt „az ortegai tömegeket”, lázadásukat vagy alacsony nivójukat, mégis érthető a szava. Azé Zola, aki kéri magának.

Jobban jár Anatole France, kicsit megkapja a magáét Shaw. Tagore ugyanúgy nem írom, mint Márai nem regényírom (eddig). Hát nem tudom. Kayserlingről derül ki, hogy jobban kéne lapozgatni, értéket keresve. Paul Valéry: „Költészete úgy fénylik az élet és az irodalom izapos, dögletes mocsara fölött, mint...” Akkor

is ilyen volt? ezt kérde barátom, aki ezt elolvassa. Jaj, jaj, öcsi, mondom neki, ezt Márai mondta, aztán 1936-ban.

Barbusse — a riporter — a baloldali: helyén van, egyezés híján is. Milyen széles kört fed át Márai szelleme.

Az osztrákok... Nestroy, Grillparzer...

A kereszténység Chestertona, a krimi „papja”. Csodákat olvasunk.

Nem annyi az egész, hogy rengeteg hasznos tudnivalóhoz jutunk itt. Több és fontosabb, hogy a szellem elevenségét ünnepelehetjük. Csak a leg-tisztább párlat ilyen.

Legtisztább párlat? Napi- és hetilapokba stb.?

Ez Márai esszéista-csodája. Mert, ismétlem, Kosztolányi körömköltészetének megfelelően köröm-esszéizmus ez. De nem a foggal-körömmel létrehozott, célzatos, harcos mű, működés példája egyik munka sem e válogatásban. Márai végig a kor kérgén lépked, a szilárdulatlan vagy szilárdultabb iszapon, csodacipővel. Glancosan, suvickoltan tündöklő lábbeliről szó sincs. Inkább jó túrabakancsról. Ah, ezt még Szabó Lőrinc se tudta így, a vele-kortárs, nem ennyire. Márai irodalmunk egyik legnagyobb elméletírói értéke.

Hanem hát elmélet ez, amit ad?

Nem, az sem. Ahogy Pilinszky cikkei a lélek és a köznap együtteseiről, ahogy csak igen kevesek tűnődéseinek zárt burkú foglalatai — ezek a Márai-művek (mert ezek művek!) úgy érvényesítik az irodalmon túlit.

Azt, amiért az irodalom van (volna). Túl az életmocsáron, túl a perc-életeken, a hívságokon, és mégis... például „belül” azon, hogy egy Márai-féle írónak igenis jelen kellett lennie, hangját hallgatnia... Bízatom magam: olvass a hall világosán, ne csak ücsörögjél a sötétben.

Eliot, másutt írtam, ezt kéri a Felsőbb Szellemtől: taníts törődni, nem törődni, megülni csöndben. Nem! Is. De szakmainak lenni. Azt sem szabad felednünk. Ez éleslátást jelent, nem virulást (lásd Rilke, erről), ez homályunkat jelent talán, fáradalmunkat, de ami elemi igazsággal tört elő, tudnunk kell, remélheti a Márai-sorsot. Neki, íme, megadatott.

TANDORI DEZSŐ

REFORMÁTUSOK BUDAPESTEN

Kósa László szerkesztésében hatalmas vállalkozás beteljesedéseként két kötetben, nagyon mutatós kivitelben jelent meg a budapesti reformátusok történetét feldolgozó tanulmányok

sora. A szerkesztő bevezetését követően a következő témakörökkel ismerkedhetünk meg: *Előzmények; A reformátusok Budapest társadalmában; Egyházszervezet; Egyházközségek; Kiemelkedő lelkészegyeniségek; Az egyház életében jeles szerepet vállaló családok és világiak; Kulturális és társadalmi szerepvállalás: oktatás, egyesületek, alapítványok, szeretetintézmények; tudományos gyűjtemények, az azonosságtudat ápolása, sajtó; Felekezeti közti kapcsolatok; A közelmúlt; Időrendi áttekintés; Mutatók.*

A felsoroltak is bizonyítják, mekkora rendszerező tevékenységet fejtett ki a szerkesztő, hogy áttekinthető rendbe sorakoztassa a gondosan megírt tanulmányokat, amelyeknek érdeme, hogy kivétel nélkül szem előtt tartva a történetiség elvét nemcsak ismereteket közölnek, hanem beillesztik azokat a kor sokszor elmentmondásos történetébe is. Ne feledjük: a második világháborút követő események a református egyház számára a katolikuséhoz hasonló megpróbáltatásokat hoztak. Elég csak Ravasz László sorsának alakulására utalnunk. (Róla Kiss Réka tanulmánya olvasható.) A Dunamelléki Református Egyházkerület vezetőjeként 1921-től 1948-ig kivételes energiával és mély hittel szolgálta az Urat, s közben kikezdetlen társadalmi tekintélye is volt korának. Ezt a tekintélyt nem csak elismerései és kitüntetései jelezték, megszerzésében talán nagyobb szerepet játszottak állásfoglalásai, parlamenti szerepei és szociális elképzelései, melyeket „evangéliumi szocializmusnak” nevezett, sok vonatkozásban közelítve a népi mozgalomban körvonalazódott, a népi írók által népszerűsített elképzelésekhez. Világos helyzetérzékelését bizonyítják egy 1931-ben írt, ma is időszerű tanulmányának alábbi megállapításai: „Nem lehet csodálkozni azon, hogy a totális állam, kivált ha forradalom útján jött létre, a maga akaratát egy ember kezébe adja, aki helyette gondolkodik, helyette akar... Ne csodálkozzunk rajta, ha ez az akarat az egyház felett is törvényhozónak képzelet magát, s ő akarja megmondani, hogy az egyház mit higgyen és mit cselekedjék.” Többször, olykor élesen bírálta a katolikus egyházfelfogást, s a reformátusok szociális törekvéseivel párhuzamosan születő katolikus mozgalmakat (KALOT, KALÁSZ stb.) alig méltatta figyelemre, a hívők üldöztetését viszont prófétikus előre látással jósolta meg, világosan látta, hogy Európában az egyházak elnyomott, kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek, de változatlanul a szövetség letéteményesei, az isteni ígéretek birtokosai és az üdvösségre nevelő istenakarat biztosítékai. (17. püspöki jelentés, 1936.)

A két világháború közötti kulturális és szellemi élet meghatározói voltak a református intézmények, alapítványok és lapok. Ezekről alapos tanulmányok olvashatók a két kötetben. Talán alaposabb méltatást érdemelt volna a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság keretében és ösztönzésére megindított Protestáns Szemle, amely a két világháború között irodalmi szempontból is igen színvonalas folyóirat volt, kivált a húszas évek végétől, amikor kiváló írók (Hamvas Béla, Németh László), lelki emberek (Makkai Sándor) és történészek (Mályusz Elemér) szerepelt benne. Még emelkedett a nivója, amikor 1930-tól Áprily Lajos lett a felelős szerkesztője, s az őt 1938-tól felváltó kitűnő irodalomtörténész Kerécsényi Dezső vezetésével bátrán képviselték írói a keresztény társadalomszemléletet, bírálva a jobb- és szélsőjobboldali totalitárius állam-elképzeléseket. Érdemes lett volna kicsit részletesebben méltatni a Szegedy-Maszácz Mihály főszerkesztésével újra induló folyóiratot is, mint ahogy a Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület is megérdemelt volna alaposabb elemzést.

Figyelemre méltó lelkeségi megújulást eredményezett az úgynevezett „belmisszió”, s nagy hatást tett John Mott 1909-es evangelizációs körútja. Az egyetemes egyháztörténet egyik még nyitott kérdése, mi volt a magyarázata, hogy a 19. század végétől a történelmi egyházak keretében megindult egyfajta öntudatra ébredés és elmélyültebb vallásos életre való törekvés. „Rájöttem — írta Ravasz László, de Prohászka Ottokár is írhatta volna —, hogy csak a bizonyosságtételben van missziói erő, de benne több van, mint a legragyogóbb apológiában.” Végelemzésben ez a kölcsönösnek mondható ráeszmélés tette lehetővé az ökumenizmus megvalósulását. (A református ébredésről Kiss Réka írt tanulmányos elemzést.) Természetesen a megújulás sem volt zavartalan: 1950-ben 14 egyházi egyesület „önkéntes felosztásáról” döntött a Konvent, többi között a Bethániát is felosztották, s ezzel a hívek öntudatos részét szembefordították a Konventtel. A Bethániát az AEH első elnöke, Kossa István is megbélyegezte, a dicstelenül szereplő Bereczky Albert pedig erre a kijelentésre ragadtatta magát: „Úgy látszik, hogy a teológia és az ébredés a reakcióban összefogott az egyházkormányzat ellen.” A kormányzat jóváhagyásával az egyházkormányzat sebesen megszabadult a POSSZIBILIS lelkészektől, ha másként nem, vidékre száműzve vagy áthelyezve őket. 1952-ben megszűnt a sárospataki és a pápai teológia, az egyház „felajánlotta” az államnak a Lónyay és a Baár-Madas gimnáziumait, 1953-ban államosították a Bethesda kórházat, gyakorlatilag tehát néhány cinikus társutas

segítségével felszámolták a református egyházi intézménymódszert (is). Méltán fejezi ki elégedettségét Horváth János, az ÁEH akkori elnöke: „A református egyház vezetői teljesítik a hivatalt kívánságait, vonatkozzék ez akár a belső egyházi életre, akár a nemzetközi egyházpolitikában való tevékenységre.”

1956 után a megpróbáltatások folytatódtak. 1967-ben például új törvénykönyvet fogadtak el, ennek előírásai nyomán elképesztő módon szinte teljesen megszűnt a gyülekezetek lelkipásztor-választási joga, a következő évi kényszernyugdíjazások után pedig az ÁEH feljegyzése szerint „komoly politikai fejlődést hozó személyi választások” történtek. 1970-re már készségesen segítettek elő a protestáns egyházak a velük szemben támasztott állami kívánalmak teljesülését. Közben felnőtt egy nagyjából vallását alig gyakorló nemzedék, s a gombamód szaporodó lakótelepeken élők megszólítása is komoly gondokat okozott. Mindezt a „hitvalló egyházzá” válás címszavával nyugtázták az együttműködésre kész püspökök. Ugyanakkor a világak részéről — a Hivatal nem kis aggodalmára — egyre radikálisabb hangok hallatszóttak, botrány követett botrányt a gyülekezetekre erőszakolt lelkipásztorok elfogadása körül, Pasa-réten például súlyos vereséget szenvedett az ÁEH a hívők makacs ellenállása miatt. Változást — mint Kósa László *Időrendi áttekintése* jelzi — a rendszerváltás hozott. 1989-ben hatályon kívül helyezték a Missziói Szabályrendeletet, s ennek nyomán immár szabadon fejtheti ki társadalmi tevékenységét az egyház.

A főszerkesztő joggal nevezi az első világháborút követő, kivált a 30-as éveket a Református Egyház virágkorának. Ekkor „annyi tehetséges, tetterős és ügybuzgó lelkész és világi hívő tevékenykedett, mint sem azelőtt, sem azóta”. A *Kiemelkedő lelkészegyeniségek* című fejezetben jó néhányukkal megismerkedhetünk. Az említett időszak jelentős egyéniségeinek olyan elődei voltak, mint a Szatmári Judit által kitűnően jellemzett Török Pál és Szász Károly, s részben e korszak szellemiségét is jótékonyan gazdagította Szabó Aladár, akiről Kósa László szép tanulmánya rajzol bensőséges portrét. Nagyjából egykorú volt vele Haypál Benő, kinek neve az Ady-életrajzokban is szerepel: ő adta össze a költőt Csinszkával 1915-ben, protestáns támadóival szemben megvédte a költőt, s ő mondott gyászbeszédet a koporsójánál 1919-ben.

Haypál Benővel együtt a nála fiatalabb Benkő István (Bolyki János írása idézi emlékezetét) ugyancsak részt vett 1918 novemberében az Országos Református Forradalmi Tanács alapításában, és cikkeket írt az ekkor megjelent *Új Re-*

formációban. Ő is úgy gondolta, hogy az idők az egyház megújításának kedveznek. Gondolkodására jellemző volt *A kereszténység válsága* című előadása. Rákospalota-óvárosi lelkészként sokoldalú közéleti tevékenységet fejtett ki, figyelemmel kísérte a munkásság szervezkedését. Később az üldözötteket segítette, s ezért is közmegebecsült személyiség volt.

Sokan Ravasz László méltó társának mondják Szabó Imrét, a budapesti református egyházmegegye megszervezőjét, első esperesét. Róla Nagy Zsombor írt. 1932-től 1951-ig a fasori gyülekezet lelkészeként szolgált. Itt megszervezte a tíz munkaágat, s az ő kezdeményezése nyomán alakult meg a Julianna Iskola, az első református elemi. Óriási szerepe volt a nagyvárosi misszió megszervezésében, és lelkesen támogatta a Lónyai utcai gimnázium építését. 1944-től egyre-másra támadták, eltávolították a fővárosból, zaklatták, figyelték. 1955-ben hunyt el.

Muraközy Gyuláról Kiss Réka írt. A múlt század utolsó évtizedében született, s már kecskeméti lelkészként (1918–1932) feltűnt dinamizmusa, szervezőkészsége. Nagy érdeme volt, hogy a tanyavilágban is gondoskodott az ott élők lelkiségének elmélyítéséről. 1932-től a Kálvin téri gyülekezet másodlelkészeként tevékenykedett, s Tóth Tihamérral szinte egyidőben ő is rádiós igehirdetéseket tartott, hétköznapiaként pedig a szegénygondozásban tevékenykedett. Meghatározó szerepet játszott a református egyházi sajtó megteremtésében, s szervezte a Református Élet konferenciákat. A kezdeményezés nyomán jött létre a szociális problémákkal rendszeresen foglalkozó *Magyar Út*. A zsidóüldözések idején kiállt az üldözöttek mellett. 1961-ben hunyt el.

Az arcképcsarnokból csak a legjelentősebb lelkipásztorokat emeltük ki. Ők, a hozzájuk csatlakozó és tevékenységüket támogató világiakkal nemcsak a főváros lelkiségének voltak előmozdítói, hanem a különféle szervezetek, egyesületek ténykedését is segítették, s jelentősen fejlesztették Budapest kulturális életét is. El lehet mondani, hogy a 20-as, 30-as évek majd mindegyik magyar egyház életében megteremtették az aranykort, amelyet a „fordulat éve” után a vaskorszak követett. Működésük példaadó volt, s reményünk szerint napjaink lelkiségének elmélyüléséhez is mintát adtak.

A két kötet a magyar történelem ismeretét is elmélyíti, külső formájuk pedig lenyűgözik az olvasót. (Szerk. Kósa László. *Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék*, Budapest, 2006)

RÓNAY LÁSZLÓ

SOMMAIRE

„Mémoire et réconciliation”

- ASZTRIK VÁRSZEGI: Le chemin de notre réconciliation et raccomodement
 ATTILA PUSKÁS: Mémoire et réconciliation
 PEREGRIN KÁLMÁN: Un projet d'accord entre l'état et l'église en 1956
 MÁTÉ GÁRDONYI: Recherche de chemin des théologiens hongrois dans les
 décennies du socialisme
 ■ Entretien avec Józef Puciłowski
 LÁSZLÓ TRINGER: Pardon et réconciliation

INHALT

„Erinnerung und Versöhnung”

- ASZTRIK VÁRSZEGI: Der Weg unserer Versöhnung und unseres Friedens
 ATTILA PUSKÁS: Erinnerung und Versöhnung
 PEREGRIN KÁLMÁN: Der Entwurf der Vereinbarung zwischen dem Staat
 und der Kirche im Jahre 1956
 MÁTÉ GÁRDONYI: Suche nach dem Weg der ungarischen Theologen in den Jahren
 des Sozialismus
 ■ Gespräch mit Józef Puciłowski
 LÁSZLÓ TRINGER: Verzeihung und Versöhnung

CONTENTS

„Memory and Reconciliation”

- ASZTRIK VÁRSZEGI: The Way of our Reconciliation and Peace Management
 ATTILA PUSKÁS: Memory and Reconciliation
 PEREGRIN KÁLMÁN: Draft-Agreement between State and Church in 1956
 MÁTÉ GÁRDONYI: Search for a Way of the Hungarian Theologians in the Decades
 of Socialism
 ■ Interview with Józef Puciłowski
 LÁSZLÓ TRINGER: Forgiveness and Reconciliation

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: LAMPERTHNÉ EDELÉNYI ZSUZSANNA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Zrt. Felelős vezető: Fekete István vezérigazgató

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhi-

vatala. Terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekkszámla száma: OTP.

VII. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: 2007. évre 3.240,- Ft, fél évre 1.620,- Ft, negyed évre 810,- Ft. Előfizethető külföldön a

KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 55,- USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 350 Ft

VIGILIA

SZEMLÉ

SZTANISZLAV DZIWISZ Egy élet Karol Wojtiła mellett
MÁRAI SÁNDOR Írók, költők, irodalom
■ Reformátusok Budapesten

A SZEMLÉKET ÍRTÁK D. Molnár István, Rónay László és Tandori Dezső

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Buda Attila, Dévény István,
Fila Béla, Gáspár Csaba László,
Győrffy Ákos, Rónay László
és Sághy Marianne tanulmánya
- Danyi Zoltán, Halmai Tamás,
Oláh András, Tandori Dezső,
Vasadi Péter és Vörös István írása

A folyóirat megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap



9 770042 602005



07010